

HOLMI

IX. évfolyam 4. szám

1997. április

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád, Kertész Imre,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Tar Sándor*: A kísértés • 455
Jánosy István: Jézus menyasszonya • 462
Borbély Szilárd: [Antyhal] • 463
[Diszkút] • 464
[Sárgaceruza] • 464
Domokos Mátyás: Pilinszky prózában • 465
Bán Zoltán András: A guruló vasgolyó, avagy a mozdulatlan
regény (Pilinszky regénytervéről) • 473
Németh G. Béla: Szerepvers? (Egy Pilinszky-vers kérdéséhez) • 477
Vajda Miklós: Éj volt, egy síró magyar költővel
az ágyon • 482
Lengyel Balázs: A Mirabeau híd alatt • 486
*Németh László és Pilinszky János levelezéséből (Közéleti
Domokos Mátyás)* • 491
Szabó T. Anna: Portré • 504
Márkus György: Van-e teste az eszméknek? avagy irodalmi
„forma” és filozófiai „tartalom”
Descartes-nál • 507
Handi Péter: Az ajtószárny amint kileng • 519
Varga Edith: „Az élet átmenet, a fák kidőlnek” (Óegyiptomi
dialógus életről és halálról) • 520
Schein Gábor: Az angyaloknak társai... • 530
Magántörténelem: Marót Károly és a Bibó család levelezése
(*Közéleti Dénes Iván Zoltán*) • 531
Suhai Pál: Sok színes paksi kép • 544
Méhes Károly: Torták leírása • 546
Horváth Elemér: caffè san marco • 552
fontana di trevi • 553
liszt sírja • 553
Vörös István: Prágai portrék
A takarítónő • 554
A költő • 554
A szerkesztő • 555

- Oravecz Imre*: Szajla
 Apám fizikakönyve • 555
 Donna June Ewing fényképe • 557
- Kontra Ferenc*: Apám földrajza • 560
- Pék Zoltán*: Úrkorszak • 564
- Gellén-Miklós Gábor*: Családlátogatás • 566
- Benedek Szabolcs*: A furunkulus • 566
- Örkény István*: A fogak dolga • 571
- Magyar László András*: Serdülő medve panaszai • 573
 Miért élnek egyes gazemberek olyan sokáig? • 573
 Berte, a mosóné emlékezése Casanova grófra • 573
- e. e. cummings*: „isten után persze” • 574
- John Berryman*: Egy tanár dala (*Sándor Beáta fordításai*) • 574
- Samuel Beckett*: Cascando (*Lengyel Balikó Péter fordítása*) • 575
- Petri György*: Hamutartó
 Labirintus • 577
 Nagy király lettem volna • 577
 Búcsú • 577
 Mosoly • 577

FIGYELŐ

- Ács Margit*: Múlt időbe tett jövő (Orbán Ottó: Hallod-e te sötét árnyék) • 578
- Márton László*: A kijelentés, amint gesztussá alakul (Tolnai Ottó: Végel(ó)adás) • 580
- Mesterházi Mónika*: Élő arcra festett álarc (Géher István [új] verseiről) • 584
- Halasi Zoltán*: Fénylő meggymag (Mosonyi Aliz: Boltosmesék) • 591
- Kovács István*: Virág helyett (Az 1956-os magyar forradalom lengyel dokumentumai. Tischler János összeállítása) • 592
- Rácz Péter*: Magyar haszidok cselekedetei (Szabolcsi Lajos: Magyar haszid történetek) • 598
- Kicsi Sándor András*: Gasztronómiai kalandozások (Borda József–Sándor László–Szabó Ernő–Szigeti Andor: Gasztronómiai lexikon; Szabó Ernő–Szigeti Andor: Sörlexikon. Sörtörténelem) • 600

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
 Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
 Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
 és a Sziget Rehabilitációs Kiszövetkezet
 Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
 Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1051 Budapest, Nádor u. 26.)
 Előfizetési díj fél évre 750, egy évre 1500 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
 A fényszedést Kardos Gábor végezte
 Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük
 ISSN 0865-2864

Tar Sándor

A KÍSÉRTÉS

Az ember sokáig nem hall semmit, mikor leszáll a gépről, ami egész nap recseg, zakatol a fülébe, agyába, Mádi ráadásul oda se nagyon figyelt, akkor értette már meg, mikor másodszor is megkérdezték, hol lakik maga? Kettőjük közül a magasabb kérdezte, biztos, ez a pap, gondolta Mádi, nem tudta, miért ezt kérdezi rögtön, se szó, se beszéd, aztán úgy ismerte be, hogy a Raktár utcában, munkásszálláson, mintha az máris valami bűn lenne. Mert nem volt az munkásszállás igazából, a tulajdonos lakásokat vett ki egy emeleten, három szobában laktak nyolcan vagy kilencen, ő ezt sem tudta pontosan, hiszen alig találkoztak, és olyan volt a berendezés, hogy a franciaágyon ketten feküdtek, a többi meg ki így, ki úgy, ő egy matracon a szekrény mellett, és ha kérdezték, azt kellett mondani, hogy rokonok. Mind.

Itt dolgozik?, kérdezte a másik, akinek kis kerek kalap volt a fején, a kezében vastag táská tele könyvekkel. Ismeri a Bibliát?, kérdezte megint a magasabb, úgy látszik, így van megbeszélve, gondolta Mádi, egyszer az egyik, utána a másik. Ismerem, persze, mondta óvatosan, olvastam. Az Ószövetséget vagy az Újszövetséget?, kérdezte megint a magasabb. Mind a kettőt, felelte Mádi, ami nem volt igaz, látszott is az arcán, hogy valójában nem olvasta egyiket sem. Van maguknak ott, a szállón Bibliájuk?, kérdezte a kalapos, aztán meg sem várták, hogy válaszoljon, azt kérdezték, honnan jött maga? Mádi lehajtotta a fejét, azon gondolkozott, mit mondjon. Mert egyszerű azt mondani, hogy egy másik építkezésről, egy másik szállóról, de ezek biztos, hogy nem erre kíváncsiak. Ha meg elmondja, hogy Nagylápról, ami az igazság, lehet, hogy baj lesz belőle. Mostanában mindig baj, ha kiderül, hogy az ember vidéki, falusi. Nem tudom én azt már magam se, mondta aztán, nem emelte fel a fejét. Ember, szólj rá akkor a magasabb, miért nem tárulkozol fel előttünk? Mi a te titkod? Nincs nekem semmi titkom, mondta Mádi, azt sem tudta, miért tegezték le, de biztos így szokás. Nincs nekem már semmim, nemhogy titkom.

Műszak végén várták meg a szakadozott drótkerítésen vágott résnél, amit a fiúk téptek maguknak a hálón, hogy ne kelljen körbemenni a kijáratig, Mádi úgy emlékezett, hogy eddig még mindenütt szakítottak maguknak a munkások egy-egy lyukat, amin ki-be bujkáltak, mint a kutyák. Egy magas férfi és egy kisebb, ez a kettő, ácsorgott a kerítésnél, az is furcsa volt, mert honnan tudták, hogy mindenki ott jár ki? Először Bata mászott át a kölyök Ricsivel, nekik is szólhattak valamit, mert Bata röhögni kezdett, ahogy szokott, aztán Juhosnak, mikor kierőlködött, de az meg se hallotta, ilyenkor az már olyan, mint a húr, majd elpattan, aztán iszik valamit, és rendben van minden. Mádi nem tudta, kik ezek az emberek, látta őket már a gépről, sötét ruhában voltak, nem beszéltek egymással, vártak. Mostanában mindenfélék kerülgetik őket, munkásokat, jók is, rosszak is, van, aki lopni akar, csak ne lássák, cementet, sódert, szerszámot, a másik meg éppen azt akarja, hogy te lopd el, ők majd megfizetik, aztán vannak, akik el akarnak adni ezt-azt, akkor a térítő, hívők, szent emberek, akik ígérnek mindenfélét, olyan nagy máma a kavarodás, hogy jobb, ha az ember nem áll szóba senkivel, mert megzavarodik.

Azok hát, gondolta, mikor közelebb ért a kerítéshez, hívők. Látszik rajtuk. Nem nézett rájuk, van nekem elég bajom maguk nélkül is, mondta rögtön, mikor odaért, nem is figyelt rá, mit mondanak, mert nem is hallotta, zúgott még a füle, nyomta az agyát az egész napi zaj, remegés, amitől ilyenkor sokáig hányingere van, émelyeg, a dereka is fáj. Nincs nekem kedvem magukkal foglalkozni, mondta, és ment volna a dolgára, de azok úgy álltak a lyuknál, hogy nem tudott, akkor megállt, mi van?, kérdezte. Hogy ők valami hívők, Jehova meg Jézus, és csak beszélgetni akarnak, valami ilyesmit mondott a nagyobbik, az alacsonyabb meg csak nézett, hol a társára, hol őrá, mintha ő akarna inkább beszélni. Hallott már erről?, kérdezte a magasabb. Mádi arra gondolt, hogy ha Bata itt lenne, tudna válaszolni, nem úgy, mint ő, merthogy ő nem nagyon hallott ilyesmiről, annyit tudott csak, hogy hívők és kész, Bata bezeg mindenre tud valamit. Hallottam, mondta aztán bizonytalanul, és a másik, a kisebbik már rá is kezdte, hogy az Isten így, Jézus úgy, akkor Jehova, és hogy jól teszi, ha meghallgatja őket, mert az olyan, mintha a Jóistennel beszélne. Mert Jehova is csak azokat veszi mindenható kegyelmébe, akik imádkoznak hozzá, és jót cselekesznek.

Mádi sok éve dolgozott már más-más területen, pár éve gépre került, azóta könynyebb, sok emberrel együtt ástak-véstek, építettek, bontottak, de ővele komolyan még soha senki nem akart beszélni. Ennek a két embernek olyan volt az arca, a szeme, úgy néztek rá, hogy az ember nem tudta, sajnálja-e vagy irigyelje őket, mintha nem is magukból néznének kifelé, hanem valami másik világból, és Mádi még azt sem tudta, hogy ez hogy jutott eszébe. Csak magának tesz jót, bátyám, mondta a kisebbik, ha szóba áll velünk, lehet, hogy maga is kiválasztott lesz, magát is kinézte az Úr. Úgy beszélt, mint akárki normális ember, csak az volt más, amit mondott, Mádi azt sem értette, most meg miért bátyámozzák, mikor olyan egyidősek lehetnek. De nem szeretett vitatkozni, mindig kerülte az ilyesmit, most is úgy gondolta, hadd mondják, abból nem lehet baj, aztán majd itt hagyja őket és kész. Aztán mire észrevette, javában beszélt nekik, honnan jött, kicsoda, valahogy jólesett elmondani, pedig nem is nagyon erőltették.

Szél fúj, októberi, szemetet, port seper maga előtt, Mádi pedig már azt mesélte, hogy volt olyan év, hogy hat tehenet is tartottak, két lovat, rengeteg aprójószágot azon a nagy udvaron, kertben, egy hideg betonlapon ült, a másik kettő állva hallgatta, néha egymásra néztek, mintha egyet gondoltak volna, de nem szóltak közbe. Mádinak az jutott eszébe, hogy meg kellett volna hívni őket egy sörre, felesre, de aztán az is kiment a fejéből. Három nagy szalmakazal volt így, U alakban, magyarázta, és rágyújtott, mire azok egymásra néztek, aztán oda voltak bekötvé, nyáron, aratás után. A tehenek. Huszonöt hold földünk volt, el tetszenek képzelni, mennyi az? Mennyi munka, törődés, és mennyi gyönyörűség? Mert a parasztembernek a munka a gyönyörűsége, szántás, vetés, kapálás, aratás meg a többi. Én már udvaroltam, ki volt nézve egy lány, elkezdtük nagyobbítani a házat, toldani, hogy majd odamegyünk, és ha a szülők meghalnak, az enyém lesz minden. De hatvanban vagy hatvanegyben, már nem is tudom, mikor, apámtól elvette a téesz az egészet. Mindent. Úgy, ahogy volt. Kijátszották. Aláírtattak vele egy papírt, hogy lemond, adtak neki tízezer forintot a tanyáért, a földért pedig semmit, azért nem jár, azt mondták. Hát hová menjen tízezer forinttal?

Megállt egy kicsit, de nem azért, hogy befejezze, látszott az arcán, hogy most abba sem tudná hagyni, csak elgondolkozva rágyújtott, majd ott folytatta, hogy a szülei a nagyszülőkhöz kéredzkedtek be valameddig, aztán ott is maradtak, őt pedig valósággal elzavarták szakmát tanulni. Néha elszorult a torka, olyankor vékonyabb hangon beszélt, talán az izgalomtól, ő maga észre sem vette, máskor meg rekedten suttogott,

köhögött, azok pedig egymásra néztek, és mintha bólíntottak volna egy picit, a magasabb egyszer csak leguggolt Mádi elé, biztos azért, hogy jobban hallja, hogy Mádi apja azt a pénzt, a tízezer forintot odaadta a nagyszülőknek, hogy ott lakhassanak valameddig, szégyenszemre, míg összeszedik magukat annyira, hogy tudnak venni egy kis házat. Mert önük nem volt annyi hely se, hogy ha hazamentem, le tudjak ülni, magyarázta. A sufniban laktunk, az olyan kamraféle, egy ágy volt, meg egy kis asztal, szekrény csak odabent, a nagyszülőknél, én az ólban aludtam. Télen nem is mentem haza az otthonból, aztán már nyáron se, mikor meghalt apám. Így aztán én tulajdonképpen a máj napig nem lakok sehol. De elhatároztam, hogy ha lemegyek a földről, akkor is lesz saját házam. Földem. Gazdaságom. Jóság. Otthagytam az iskolát, mikor apám meghalt, és eljöttem az építőiparba, itt fizettek legjobban, meg a bányában, de azt nem bírtam. Éltem, ahogy éltem, gyűjtöttem volna a pénzt. De az csak nem akart gyűlni.

Az a baj, hogy a földi javakat akartad, mondta a kalapos, Istenre nem gondoltál, pedig ha imádkoztál volna, béke költözött volna a lelkedbe, nem a hiúság. Mert lehet neked akármennyi földed, házad, ha Istenedet elhanyagolod, hetedizlignen lesz az megbüntetve. Mádi nem értette pontosan, hogy jön ez most ide, ő arról beszélt, amiről kérdezték, akkor meg? Csodálkozva nézett a kalaposra, lehet, hogy mégiscsak ez a pap, gondolta, azért olyan fölényes. A másik azonban nem szólt semmit, csak ránézett emerre, az pedig elhallgatott, á, gondolta Mádi megnyugodva, te lehetsz a fejes, látom már, hogy igazam volt! Aztán jószerivel már csak a nagyobbiknak magyarázott, az hajadonfővel járt, mint Jézus, jutott eszébe hirtelen, úgy emlékezett, azokon a képeken a Megváltó sohasem viselt semmiféle kalapot. Nem akartam én semmi földi javat, mondta. Csak annyit akartam, hogy anyám legyen megint az én anyám, mert utána már beköltözött az apjához a nagy házba, még az ágyat is bevitték, és olyan lett megint, mint azelőtt, mikor még nem volt az apám felesége, a lányuk lett, parancsoltak neki, dolgoztatták, mint a cselédet, a pénzt pedig, amit küldtem, elvették tőle. Énnekem már sehol nem volt helyem, ha nagy ritkán hazamentem, még azt is megkaptam, hogy minek megyek, minek költöm a pénzt vonatra, buszra. Én csak családot akartam, nyugalmat, szeretetet... Elhallgatott, mert az utolsó szó csak úgy kiszaladt a száján, és már nem lehetett visszaszívni, meg nyelni is kellett közben, nehogy még sírni kezdjen itt. Azt is csak azért, folytatta később, hogy adni tudjam tovább a fiaimnak, mert lett aztán kettő is, de azt sem tudom, hol vannak most az anyjuddal együtt.

És miért hordod most is ezt a hosszú, fekete kabátot?, kérdezte a magasabbik, aki nek a vastag, ős haját most előrefújta a szél, biztos rendes ember, gondolta Mádi, azok néznek így ki, a zsványok megkopaszodnak, vagy befestik, olyan is van, aki parókát visel, azokat aztán végképp nem nézte semmibe. Hát ez egy nagyon régi kabát, felelte aztán, nappal a karomon vagy a gépen, mert reggel, hajnalban sokszor hideg ám a levegő meg a vas, amire ülök, jólesik egy kis meleg, ha pedig fáradt az ember vagy álmos, jobban fázik. Télen aláveszek egy másikat, van egy vékonyabb is, akkor jöhet a hideg. Nem is igen merem bent hagyni a szállón, mert régen, azelőtt, elloptak mindent, igaz, most már nem annyira, de csak bennem maradt, hogy ami az enyém, azt jobb, ha hordom magammal, itt vannak a zsebemben az iratok, pénz, kulcsok, fejfájás elleni tabletta, sokszor a fogam is fáj, arra is jó. Akkor kanál, kés, nyitó. Szappan. Borotva. A törülközőm bent van, arra Juhos azt mondta, hogy az övé, pedig nem, de nem akartam vitatkozni, kapok itt rongyot mindig a gépre, az is jó. Meg ott van a jó ruhám is, de arra nem fáj a foga egyiknek se, ingem van még, alsónadrág, egy bogrács, régen abban főztem, máma már nem kell, de jó, ha van, akkor ott van a csizmám. Mért kérdezi?

Mádi csak most vette észre, mi mindent elmondott ennek a két idegennek, pedig lehet, hogy nem kellett volna, de ha már így alakult, mindegy. Ott bent, a szállón soha nem lehet beszélgetni senkivel, pedig lenne miről, mind gazdálkodó, paraszt volt valamikor, napszámos, mindegy az most már, a lényeg, hogy falusi emberek, ő sokszor gondolta, hogy leülhetnének az asztalhoz, elszívnanak egy cigarettát, és akkor elmesélné mindegyik, ki, miféle, mit hagyott otthon, mindegyiknek felesége, gyereke, háza lehetett, állatokat tartottak, földet, szőlőt műveltek, erről lehetett volna beszélgetni, de nem és nem. Délután, este a legtöbb már részeg, alszik, vagy bolyong, kötekedik, így aztán ő inkább nem is ment haza egyből, csak majd este valamikor, addig meg töltötte az időt, ahogy tudta, a közelben volt egy kis fás rész, Kéterdőnek mondták, akik itt laktak, padok voltak, oda le lehetett ülni, ha meg esett az eső, akkor a gépen maradt, a fülkében, ha kérdezték volna, hogy miért ül ott, arra is volt válasz: csinálja a gyűjtást vagy valamit, de soha nem kérdezte senki.

Az viszont nem tűnt fel neki, hogy amíg ő magyarázott, azok kérdeztek, igaz, hal-kan, vagy inkább csak egymástól, hol őt nézték közben, hol egymást, egyszer a kisebbik talán fel is emelte a kezét, de akkor már Mádi mintha itt se lett volna, mintha nem is őket látta volna, hanem valami nagy-nagy csudát a levegő fehéreben, vagy inkább érezte, igen, érezte a nyugalmat, mint a csendet, és hirtelen, maga sem tudta, miért, szeretni kezdte ezt a két embert, olyan akart lenni, mint ők, akiknek van otthonuk, minden este hazamennek, de lehet, hogy még korábban is, vacsoráznak a családdal, asszony mellett hálnak igazi ágyban, komoly emberek, fehér az arcuk, kezük, tiszták, rendesen beszélnek. Azok csak néztek rá, Mádi úgy beszélt, hogy a szeme hol nagyobb, hol kisebb lett, a magasabb férfi akkor megfogta a kezét, és azt mondta, Jézus fogja a kezedet, ő pedig ment velük, ráért, úgysem akart még hazamenni a szállóra, azok meg azt mondták, jó helyre mennek, nyugodjon meg, ezt többször is mondták, pedig ő egyáltalán nem volt ideges. Nyugodt volt abban a teremben is, ahol sok ember ült körben, és ott is kérdezték, kiféle, miféle, és hogy mondjon el mindent, akkor megtisztul, ő pedig elmagyarázta nekik, nehogy azt higgyék, valami földönfutó csavargó, hajléktalan ember ő, és hogy nem volt ő mindig ilyen senki ember, volt nekik mindenkinek, ami kellett, csak hát a sors ide vetette, ahol gyalogmunkával keresi a kenyerét, habár mostanában már gépre került, ez könnyebb valamivel, csak azt nem tudja, hogy ha itt is vége lesz a munkának, és elküldik, mi lesz vele, hová megy.

Mégsem a magas ember volt a pap, hanem egy másik, olyan veres, zsiros arcú, Mádi a részegesek közé tette volna, ha nem itt találkoznak, és ezt az embert Deli Ferencnek hívták, ama kettőt meg, akikkel bejött, Csige Mihálynak és Bíró Istvánnak. Csige volt a magasabb, mind a ketten mellette álltak, mikor énekeltek, hogy áldjad én lelkem a dicsőség erős királyát, erre még Mádi is emlékezett gyerekkorából, csak az volt a rossz, hogy a kisebbik, a Bíró, olyan mellette énekelte a dallamot, hogy rossz volt hallgatni, és ráadásul hangosan, Mádi szeretett volna rászólni, hogy csendesebben, hé, még félreviszi a többit is! Meghallgatta, hogy a gonosz uralkodik, de közeleg az idő, mikor le lesz taszítva a trónról, az lesz az Harmagedoni Csata, és akkor ők, a hívők fognak életre kelni csak, az örök életre. Mádi elmélázott ezen, valami bizsergő melegség öntötte el a testét, meg akarta kérdezni, hogy a családja is feltámad-e majd az embernek, vagy élve marad, vagy hogy lesz ez az egész, de nem lett rá alkalom, majd máskor, gondolta, és otthon, a szállón is ez járt a fejében a matracon fekvé, hogy az nagyon jó lesz majd, sirni is akart, nevetni is, nem szólt volna semmit a többieknek, a Ricsi fiú magát ránkaggatta megint a franciaágyon, csak úgy csattogott rajta a bőr, mellette Juhos horkolt

részegen, pedig az a Bata helye, az meg biztos bolyong valahol egy kis potya italért, na, hadd csinálják, gondolta, hadd csinálják. Lesz még ennek börtje.

Mádiról mindenki tudta, hogy bolond, azt is, hogy felesége van Barcikán, két nagyobbacska fia, Juhos látta is őket, de úgy tudta, elváltak, ami nem volt nagy dolog, Bata is elvált, és majdnem mindenki, aki itt lakott, ez nem megy másképp, és nem törődik vele senki. Az sem szűrt szemet senkinek, hogy sokszor munka után is a gépen marad, magára zárja a fülkét, aminek nemsokára teljesen bepárasodik az üvege, és attól kezdve már őt sem lehet látni odabent. Máskor a szemétdobó helyiségben aludt vagy a Kéterdő valamelyik padján, és nem tudta volna megmagyarázni, hogy miért. Nem szeretett a szállón lenni, az rendben is volt, a többiek se szerettek, de azért ki lehetett bírni, amúgy se tart már sokáig, hamarosan mehet mindenki, amerre lát. Nem ivott, nem kártyázott, azt mondta, nem tud, ha nők keveredtek a szállóra, inkább elment valahová, még éjszaka is, Ricsi azt állította, hogy a géptől süket is, nemcsak bolond, ötször-hatszor is szólni kell neki néha, el kellene vinni orvoshoz, mert még megharap valakit.

Kezdetben huzakodtak vele is, hogy olyan kicsi volt, ugratták, gyötörték, ahogy szokás, mikor rákerült a sor, ezeken a szállókon mindenki sorra kerül egyszer, mint a börtönben, aztán megunták vagy megsajnálták, mert olyan beteges, köhögős volt mindig, senki nem akart mellette feküdni, a lényeg az, hogy nem foglalkoztak vele, mert amúgy jó gépes volt, ha felült a markolóra, valósággal átváltozott, kimeredt a szeme az igyekezettől, elsápadt, az egész teste belegörnyedt a munkába, még nyögött is hozzá, izzadt, Ignác, az építész mondta is neki egyszer, hogy Mádi, maga úgy erőlködik, mintha kézzel ásna, és a végén még maga alá csinál itt nekem az akarástól, hát hagyja dolgozni azt a gépet! A munkások viszont szerették, őtána nem sokat kellett kézzel lapátolni, azt pedig, hogy mostanában hova jár, nem tudta senki.

Pedig Mádi megváltozott, csak nem vették észre, nem érdekelt már senkit, hogy a másik mit csinál, az sem tűnt fel, hogy mostanában, igaz, jó későn, de hazajár a szállóra, ott alszik. És leveleket ír. Írt az építésznek, hogy őt ne küldje el a vállalatától, de nem kapott választ. Írt az igazgatónak, de az már nem volt igazgató. A feleségének írt, a fiainak, de nem látta senki, hogy választ kapott volna valahonnan. Aztán csak írt, írt. Lehet, hogy már nem is levelet. Egy kockás füzet volt, mint az iskolásoknak, abba. És imádkozott. Éjszaka is. Egy keddi napon keresztelkedett meg, elég hűvös volt, de zokszó nélkül vetkőzött le a másik hárommal együtt, aztán gatyában belement a Kéterdő kis tavába, ott állt mellette Deli Ferenc is a vízben, amikor alámerült. Kint, a parton, körben álltak a többiek, imádkoztak, ujjongtak, Deli mondta nekik, hogy örüljenek, ujjongjanak, azok meg csinálták, Mádi is örült, aztán mikor dideregve kiment a vízből, valami pokrócot terítettek rá hamar, merthogy olyan beteges, nehogy valami baja legyen. Énekeltek, Bíró megint a hangja mellett, Mádi el is tervezte, szól majd Deli Ferencnek, hogy ne hagyják. De most nem ez volt a fontosabb, hanem az, hogy ne küldjék el őt a munkahelyéről, ezt kellett most, azon melegében megkérni Deli Ferencről. Mert itt már csak a Jóisten vagy Jézus segíthet, márpedig miért ne segítenének őrajta, ha egyszer megtért?

Már annak is örült, hogy elmondhatta valakinek ezt is, elvégre ő a legjobb gépes, kiváló dolgozó is volt valamikor, soha nem volt panasz a munkájára, tiszta volt a terület, a szerszámok rendben, hiánya sem volt, soha nem késett, nem hiányzott, ha kellett, mindig lehetett rá számítani, ő tulajdonképpen mindig jót cselekedett, még a kommunista szombatokra is bejárt, mikor az divat volt, dolgozott beteges is, nem is

emlékszik, mikor volt táppénzen, pedig most is köhög már tavasz óta. Nem értette pontosan, mit válaszolt Deli Ferenc, csak sejtette, hogy rossz helyen szólt. A pap olyasmit mondott, hogy ezek földi dolgok, és ő, mármint Mádi felejtse el ezeket, imádkozzon inkább, és akkor minden jóra fordul. Biztos nem értette meg, mit akarok, gondolta Mádi, és meg is mondta Csigének, aki elhúzta Deli Ferencétől, és rá akarta venni, hogy öltözzön már fel, mert megfázik. Hát ott akar maga idvezülni, jóember, mondta neki később, azon az építkezésen? Abban a piszokban, bűnben? Így akarja leélni az örök életet, amit a Jóisten ad magának? Dehogysis, mondta rá Mádi, és hirtelen megvilágosodott, dehogysis! Hát akkor, kérdezte az ősz hajú, mit akar maga? Nem értett meg semmit? Gondolkozzon már!

Ó, hogy is lehetett ilyen balfácán, gondolta hazafelé menet a szállóra, fel sem öltözött rendesen, csak a cipőt, nadrágot húzta fel, meg a zakót, arra vette a pokrócot, sapkája nem volt, de mire beért az épületbe, megszáradt a haja is, kimelegedett, lefeküdt rögtön, akkor érezte, hogy tüzel az arca, de legalább melege lett, megszállt a szentlélek, szaladt át az agyán, de nem komolyan. Imádkozott egy kicsit, aztán betakarta a fejét is teljesen, és csak úgy nevetett magában a pokróc alatt, a lábát maga alá húzta, hideg kezét bedugta a térde közé, hogy melegedjen, és még az ágyéka is megmozdult, Istenem! Most már tudott mindent, és olyan boldog volt, amilyen még soha. Reggel úgy érezte, lázas, de ebben nem volt biztos, előfordult már máskor is, lehet, hogy csak az izgalomtól, aztán kilenc után leszállt a gépről, pedig se reggeli, se szünet nem volt, a többiek csak nézték, tán szóltak is, de felőle már mondhattak akármit, úgyse bírta volna tovább, mennie kellett. Ott hagyta a gépet a földben, még a motort sem állította le, felvette a kabátját, mert fázott, és elindult. Sietett.

Deli Ferenc ott lakott az imaház mellett, egy kis toldásban, a felesége azt mondta Mádinak, ilyenkor ne keressék, dolgozik, mi a baj? Nincs semmi, mondta Mádi mosolyogva, és hol dolgozik a kedves férje, ha szabad tudnom? Az asszony sovány volt, száraz, szinte girhes, gyanakodva nézett a férjira, egy piszkos otthonka volt rajta, az alatt feltúrt ujjú pulóver, vastag, fekete harisnya a lábán, gumicsizma, a fején valami kötött, fekete sapkaféle, sál. Ne menjen most maga oda, mondta foghegyről, vágás van. Jöjjön el este valamikor. Kezit csókolom, mondta Mádi, nekem most kell vele beszélnem, nagyon fontos. Az asszony félrehúzta a száját, és mutatta: elmegy itt jobbra, aztán a kocsmá után a negyedik ház. A hentesnél. Mádi arra nézett, amerre az asszony mutatott, a kocsmá után, ismételte, és mikor visszanézett, az asszony már nem volt sehol. Mádi ideges lett, látta egyáltalán?

Persze hogy látta, hisz ő magyarázta el az utat, és meg is találta a kocsmát meg a hentest is a negyedik házban, Deli Ferenc pedig egy kampóra akasztott disznót bontott egy késsel, a keze könyékig véres, még az arcára is csapódott, hasa előtt kötény, az is tiszta vér. Hát maga hol jár itt?, kérdezte megütközéssel, és mint aki restelli magát, beletörölte a kezét a köténybe. Mádi nem akart szólni neki, hogy a gyülekezetben tegezte őt, mint Csige vagy Bíró meg a többiek, de ha azon múlik, neki mindegy, akkor magázza. Nem itt dolgozok, magyarázta Deli Ferenc, csak segíték, sok a munka. Tesék, mondta később, mert Mádi nem szólt semmit, úgy állt ott a természetes, veres képű ember előtt felhevült arccal, izzadva az a csepp ember abban a nagy kabátban, mint egy rakás szerencsétlenség, és mosolygott. Nem is mosolygott, inkább hangtalanul nevetett, kerekre nyílt szemmel, Deli Ferenc első gondolata az volt, hogy ez az ember beteg. Leült egy kis asztalra, körülnézett, hová ültethetné le Mádit, de semmi nem volt a helyiségben, csak polcok, azokon különféle henteszszerzők, lánc, mérleg.

Mádi valóban nem érezte jól magát, forró volt a teste, mint a tűz, de kit érdekelt most az ilyesmi? A csupasz betonfalnak dőlt, és egy darabig szeretettel nézte Deli Ferencet. Aztán elkezdte. Azt tetszett mondani, hogy a halála után mindenki boldog lesz, aki hisz Jehovában, és megkeresztelkedett, akkor most kérdem én, én is boldog leszek? Persze, mondta Deli Ferenc megkönnyebbülve, már azt hittem, valami nagyobb baj van. És úgy tetszik gondolni, hogy az Harmagedoni Csata... Nem úgy gondolom, vágott közbe Deli Ferenc, hanem meg van írva, hogy közeleg a végső harc, a világ és az emberiség nagy elszámolása, és ezt nem órákban, napokban lehet lemérni... Igen, tudom, mondta Mádi, emlékszem mindenre, én csak azt szeretném kérdezni, hogy ha meghal valaki, mondjuk, én, valamikor, holnap vagy egy év múlva, akkor az ítéletig mennyit kell még várni, úgy értem... Semennyit, mondta Deli Ferenc meggyőződéssel, az az idő olyan, mintha nem is lenne, hiszen a halál és a feltámadás szinte ugyanaz, azért ünnepeljük minden testvérünk halálát, mert nem is halál az, nem elmúlás, hanem bebocsáttatás az örökkévalóságba... Azt tetszik mondani, szólt közbe Mádi, hogy ha valaki, mondjuk én, most meghalok, és a feltámadás pedig ötszáz év múlva lesz... Nem ötszáz év, ember, kiáltott rá Deli Ferenc, Mádi pedig gyorsan helyesbített, persze, nem hát, nem is úgy értettem, hanem azt gondoltam, hogy amíg halva van az ember, az ugye nem számít, jön a feltámadás, és az egész olyan, mintha tegnap lett volna. Micsoda?, kérdezte Deli Ferenc, mert nem értett semmit. Hová akar maga kilyukadni?

Hová? Nem is kérdés volt ez, ahogy Mádi kiejtette a száján, hanem vágyakozás, azt tetszettek mondani, hogy csak mi, akik igazak vagyunk, akik megtértünk... nekünk huszonöt hold földünk volt, jó, fekete föld, olyan, mint a zsír, abban még erdő, kaszáló is, akkor a tanya, de tudnék én bálni többel is, fogattal, traktorral, géppel meg tudnám művelni... szóval otthon, tetszik tudni, ahol laktunk, a mellettünk lévő földeket is mind el tudnám látni, Lukácsék is, Tajtiék is mind iszákos, rongy emberek, úgysem támadnak fel, én meg már megtértem... Mádi nem is látta már Deli Ferenc tekintetét, zord volt az a nézés, idegen, iszonyodó, még a fülét is bedugta, mikor Mádi arról beszélt, hogy Lukácsék tanyájába az egyik fiát gondolta, Tajtiéba a másikat, és akkor egybe lenne az egész határ, mind az övé meg a két szép fiáé örökre.

Deli Ferenc csak sokára jutott szóhoz, azt mondta, ember, magát megkísértette a gonosz, a harácsolás, az ördög lakik magában, én nem is hallgatom tovább, imádkozni fogok, hogy a Jóisten felejtse el, amit maga mondott, mert ez valóságos istenkáromlás, maga a bűn és a fertő, így megcsúfolni Isten tanítását, az örök életet a mennyben és a földön, és itt, előttem! Ezt mind egy lélegzetre mondta, aztán kifulladt, köhögni kezdett, köhögött vele Mádi is, mert ideges volt, és fulladt ő is, a mellében hatalmas szorítás, aztán már csak lihegtek mindketten, bámulták egymást, és mindegyik másra gondolt. Kérem, mondta sokára Mádi, én azt se tudom, mit mondjak. Vékony lett a hangja, már-már suttogott, Deli Ferenc kicsit előrehajolt, hogy hallja, de így sem értette tisztán. Mádi azt mondta, hogy az éjjel látta Jézust, és neki is elsorolta, amit itt, Deli Ferencnek, és ő, mármint Jézus, jóváhagyott mindent. Elbontja a kerítést, csak egy karámfélét csinál majd a ház köré deszkákból a vadak ellen, be is járták a határt ketten a Megváltóval, a másik két tanyát is megnézték, és Jézus látta, hogy ő, Mádi Sándor jóra való ember, aki meg fog gyógyulni. Miket beszél maga, szerencsétlen, kérdezte kiabálva Deli Ferenc levegő után tátogva, mit merészelsz...! Mit akar maga...? Mádi lassan, mint egy csomó rongy, lecsúszott a falon a betonra. Nevetett, mint azok az emberek, akik tudnak valamit, amit más nem, aztán azt mondta, ő már nem is megy el innen sehová. Meg akar halni.

Jánosy István

JÉZUS MENYASSZONYA

Kajla kamasz lányok csácsogása
a beszélőrács mindkét oldalán,
kellemes traccs a világiakkal,
utána kínos lelkifurdalás,
és látja Jézust oszlophoz kötözve,
durva katonák korbáccsal verik;
hátából özönnel folyik a vér:
„Íme helyettem kell szenvednie,
s addig én, hűtlen mátká, a lányokkal enyelgek!”

A tanú (Bernini):
Látnátok Theresa bűvös mosolyát,
bájos kunkori szája szélét,
s az angyal remegő mosolyát, amikor
tüzes nyilat döfött Teréz szívébe.
Kihúzta, újra bedöfte a szív fenekéig:
iszonyú kint okozva, ám a lány
aranyos ködben meglátta Jézust.
Ő tökéletesen elváltozott
egészen más leánnyá.
Ekkor lett igazán Krisztus menyasszonyává.

Látomását meggyóna.
„Ez istenkáromlás – szólt a pap –,
verd ki a fejedből, lányom!
Ördög inceleg veled.
Különben az Inkvizíció...”

Teréz szüntelen gyötrődik:
vajon a papnak igaza van-e?
Vajon tényleg az ördög üzent?...

B s r i p m

Kedves Teréz!
Elnézést, hogy a századokon keresztül
nevén szólítom.
Látomást én nem éltem át,
hacsak nem számítjuk az álmokat.
Mégis azt tapasztalom,
hogy valami csodás kéz
belenyúlt életembe,

s megmentett a haláltól
s az élve rothadástól,
s egész új lényként
újra kezdhettem az életem.
Nem az ördög kísértette Önt!

Borbély Szilárd

[ANTYHAL]

Az érzékek az atyhalál után
a mélybe úsznak vissza, mélyre le.
Ahogy a föld a vízbe süllyed,
lemorzsolódnak. Felrobban a test.
Fényvillanás, a szervek távolodnak:
kék, szürke, sötét, le a mélybe,
láthatatlan csíkok az uszonyán.
Néha még egy-egy elektromos
kisülés. A szürke hal úszik
ki a szájból. A mozdulatlan
nyelv peremén siklik végig.
Ez volt a beszéd, a sós pikkelyek
nyálkás csiklandozása. A szájban
élő pici aranyhal, a szavak
simogatása volt. A csókok idején
a halak tánca. A néma antyhal
a szavakban él, a szájban.
Bár jól lát, de a nagy nyomás
összepréseli a szemét. Behorpad
és elvékonyul, burok veszi körül.
Egy almamag a fehér húsban,
a hal vak szeme. Már nem tud
nézni, visszazuhan testébe
a látás. A gerince mentén
jár le és fel. Le és fel.
Már nem úszik, csak süllyed.

[DÍSZKÚT]

Mert ilyen egy nap. Utcák keresztezik egymást. Kövek, amelyek nem mozdulnak a helyükről. Homlokzatok összesimuló rendje. Kirakatok, kapubejárók, a járdákra kirakott hulladékgyűjtő konténerek. Ma mit fogok csinálni? A megszokott szavakban rejtőző kérdések. Miért, hogy nem tudom, mi lesz holnap vagy holnapután. Mit csinálok a napokkal, amelyek visszatérnek hozzám? Minden napból van bennem egy, amely megkérdi ezt: Mit csináltál a tegnapi nappal? És a tegnapi nap is megkérdi: Ez most ugyanaz az utca? Ha egy kávézóba beülnél, megfigyelhetnéd, miről beszélnek. Egy kínai étterembe: A SÁRGA CSÁSZÁRHOZ. Beleolvasnál egy újságba. Elszívnál egy cigarettát. Várákznál. Vannak, akik mindig várákznak. Látod a szemükön, amely túlnéz mindenben. És néha egy tér. Egy szobor zárt alakzata. Egy kút halkán csobogó vize, amelyből nem iszik senki. Csak néhány galamb a peremén, melyek újabb mondatok felé vezetnek.

[SÁRGACERUZA]

Télen jó írni a nyárról. Talán azért, mert van hozzá távlat. Kinézel az ablakon, és tudod, hogy mindez itt lesz majd télen is. Ha nem leszel egyedül, majd arra gondolsz, hogy nyáron, amikor kinéztél az ablakon, és egyedül voltál, hogy vártad a telet, egy kávé, meleg teát, illatokat, amelyek majd betöltik a szobát. Akkor majd jó lesz kinézni az ablakon, nem vágyni sehová, összesepregetni a konyhában, odatenni a teavizet, zenét hallgatni. Várni, hogy levelet kapjál valakitől, örülni a hosszú estéknek.

Verseket olvasni a lámpafényben, ha egyedül vagy,
 hogy legyen ebben a versben valaki, aki olvas.
 Egy zen-történetet a Sárga Császárról.
 De jellemző, hogy nyáron a télről írtál
 szívesebben, vagy az őszeről. Kávét ittál,
 mert nem tudtál aludni, és nem tudtál aludni,
 mert túl sok kávét ittál. Más városokba vágytál,
 más utcákba, füstös kocsmákba, kis mozikba,
 ahol dohányozni lehet, izzadságszag van,
 és közel a karácsony, amikor majd visszatérhetsz
 a gyermekkorodba. Az asztalnál ülsz, lyukas
 alumíniumpénzekkel játszatsz, fel lehet fűzni,
 rakosgatni, mint egy puzzle-játékot. Majd
 rajzolatsz egy tájat, a házat, két ablakkal,
 az ismerős fenyőfát elé, a hó vastag leplét
 a háztetőre, jégcsapokat az ereszre,
 amíg kialszik a tűz, kihűl a szoba,
 hallgatod a lélegzeteket magad körül.
 Az ablakban elhomályosul a sárga ceruza
 nyoma, a sötétben derengő asztali lámpa fénye.
 Már csak a kutyák, a szél, a hó.
 Egyre rövidebb szavak.

Domokos Mátyás

PILINSZKY PRÓZÁBAN

„Szeretet nélkül közelítve a világhoz, könnyen érezhetjük értelmetlennek, képtelennek a teremtést. De nemcsak a teremtést, hanem emberi világunk szeretetének a műveit is. Kívülről nézve a szeretet élete megközelíthetetlen.”

(Pilinszky János: REJTEZKEDŐ ISTEN. Új Ember, 1965. május 2.)

Pilinszky prózában *olyan*, mint versben. De hogyan lehet elfogadtatni ezt a merész kijelentést, amikor minden olvasója számára oly nyilvánvalóan *nem olyan*? – Ez a lapidáris megállapítás, mondanom sem kell, nem esztétikai értékítélet, inkább egy írói természet működésének a jellemzése, és ami talán még fontosabb: önazonosságának a tényét tanúsítja. Műve anyagának és a műben megnyilatkozó *látásmódnak* és *gondolkodásnak*, ha tetszik: világnézetnek műfajokat összepántoló *egyneműségét*. Természetesen prózának tekintve mindent, ahogy az ÚRHATNÁM POLGÁR filozófiatánára ta-

nítja, ami nem vers vagy dráma; s megtoldva mindezt azzal a kiegészítő megjegyzéssel, hogy ezen belül éppen a szó hagyományos értelmében vett Pilinszky-próza, vagyis amit „szépprózának” szánt, az a legkevésbé olyan, mint a Pilinszky-vers. Pilinszky ösztönösen is osztozott a modern műfajelméletnek abban a tételében, miszerint a művészeti forradalmak korában az irodalom különböző műfajait egyre nyilvánvalóbb cse-rebomlási folyamatok kötik össze, s ennek a hitének az igazolására szívesen idézte Ted Hughes véleményét, aki „*azt mondta, hogy minden jó vers egy jó dráma, és minden jó dráma egy kiváló költemény*” (NÁLAM LÉTSZÜKSÉGLET VOLT AZ ALKOTÁS. Nyilatkozat. Farkas P. József hangfelvétele, 1979), de a műfajok közti válaszfalakat éppen a hagyományos széppróza felé tudta a legnehezebben áttörni; esztétikai szempontból a leginkább vitatható módon elbeszéléseiben és életképszerű tárcáiban, rajzaiban tudta megjeleníteni „*egy csecsemő szemével*”, vagyis az első rápillantás vakító frissességével szerzett tapasztalatait az emberi világról és a létezésről.

A hatvanas évek közepén, egészen a SZÁLKÁK születéséig tartó elnémulása idején Pilinszky drámai intenzitással élte át ennek a krízisnek a legsúlyosabb fenyegetését: a költői jelenlétvesztés rémét. „*A tegnap éjjel romokban talált*” – jegyezte föl 1964. június 10-én. – „*Nem tudok írni többé, legalábbis nem úgy, ahogy fiatalkoromban tudtam. Ezzel magányos életem csődbe jutott, de azt is mondhatom, hogy már semmi se takarja el, állja el a halá-lomhoz vezető utat.*” – Nos, „*az örök figyelem, a lankadatlan ugrásra kész éberség... már-már személytelen figyelem*” költőjét (Pilinszky ugyanis már fiatal költőként, a TRAPÉZ ÉS KOR-LÁT megjelenése idején is ezekben a tulajdonságokban jelölte meg „*a legszembetűnőbb, legállandóbb jelét a költői alkatnak*”) az ilyen válságos állapotok lélektana ekkor arra készítette, hogy ezzel a teremtő éberséggel tulajdon költői természete mélyrétegeit világítsa át, és 1965-ben, abban az esztendőben, amelyben verset egyáltalán nem írt, EGYETLEN PILLANAT KEGYELME című elmélkedésében a következőképpen jellemezte saját költői ambícióját a lírai kifejezést illetően: „*...az álom ereje abban rejlik, hogy az álomban minden egy. Együtt és egyben van: kép, értelem, érzés, vágy és cselekedet, kint és bent, hasonlat és hasonlított. Álmunkban mintha az elveszett paradicsomba járnánk vissza, érintetlen pázsítfoltok és elszenesedett ligetek közé. Ettől olyan szép; ettől olyan lidérces. De mindenképp valami visszahoz-hatatlan egységet idéz, ami végképp mögöttünk van már. Talán ezt az elveszett egységet keressük a művészetben is, próbálva összerakni a részeket harmonikus egésszé? Így az eklektikus hajlan-dóságúak. Van azonban ennél egy »forróbb megoldás«, amely a megosztott valóságot nem öss-zerakni, hanem egybeolvasztani kívánja, hogy ismét együtt és egyben lehessen minden: kép, ér-telem, vágy és cselekvés, hasonlat és hasonlított, mindaz, amítől az álom pázsíjtjai és ligetei tépett-ségükben is oly kifejezőek, szakadozottságukban is oly egyek.* – *A művészetben ez a »forróbbik eljárás« egyetlen pillanat ajándéka.*” Pilinszky, a költő, minden bizonnyal ezeknek a pil-lanatoknak az ajándékából élt. Az elbeszélés vagy a regény azonban a műfaj jellegénél, a folyamatos napszámosmunka olykor lélekölő egyhangúságánál fogva sohasem egyetlen pillanat kegyelmének a szülőtte, s ez lehet a magyarázata annak, hogy a „for-róbbik eljárás” magasfeszültsége Pilinszky szépprózájából általában elillant, s főleg első korszakának a tárcáiban és jellemrajzaiban többnyire pietista hangszerelesű, didakti-kus moralizálás maradt a helyén. A rilkei felismerés igazát, hogy tudniillik „*a vers nem érzelem és élmény, mint ahogyan az emberek vélik, hanem tapasztalat*”, bizony nem Pilinszky prózája testesíti meg.

Inkább az esszéi. Prózájának költészetével leginkább azonos vegyértékű darabjai. S a magam részéről idesorolom beszélgetéseit is, nyomtatásban megjelent interjúit, sőt: az eleven eszmecserék lelkesült elragadtatásában úszó Pilinszkyt is, akinek a fél

napokon, fél éjszakákon át lobogó, szenvedélyesen gesztikuláló figuráját, élőbeszéd-beli esszérőgtönzéseit nemcsak az én emlékezetem őrizheti mindmáig. A költő, sokan tanúsíthatják, ihletett beszélgetőtárs volt, ezért talán nem is olyan megengedhetetlen túlzás, ha megkockázatom, hogy jó néhány beszélgetőtársát éppoly joggal megtehetette volna képzeletbeli esszédialogusa partnerének, mint történetesen Sheryl Suttont (legfeljebb a partner életrajzi vonatkozásait kellett volna kicserélnie az alapszövegben).

Beszélgőtősznvedélyének, meggyőződésém ez, tulajdonképpen egy lételméleti igazság lehetett – volt – az alapja, amit Maár Gyulának 1978-ban úgy fejezett ki, hogy „*valódi összefüggéseink szintjén... minden látszat ellenére és minden önzőségünk és rohadtságunk ellenére, menthetetlenül egyek vagyunk*”. Ugyanebben az esztendőben, „kettesben” Szilágyi Jánossal pedig így fogalmazott: „*mindig iszonyú élesen érzem, hogy az egész univerzum egy alapvető egység, tehát hogy közöttem és egy kő között van különbség, de távolról sem olyan döntő, ahogy az kívülről látszik*”. Végül, ismét csak 1978-ban, a következőket mondta Kipke Tamásnak: „*A hitünk (lehet) ellentétes, a problematikánk közös. Nem az elvek és gondolatok azonossága a leglényegesebb, hanem a mélyükben rejlő problematika közössége. Ha két ember érdemben beszél egymással, mindig erről a problematikáról beszélnek tulajdonképpen.*”

Pilinszkyvel közel három évtizeden át számtalanszor beszélgettünk „érdemben” egymással, de Pilinszky-prózával „formailag” ennek ellenére csak 1976-ban találkoztam először, amikor ideadta a BESZÉLGETÉSEK SHERYL SUTTONNAL kéziratát. Pontosabban: olvasni olvastam már korábban is, például amikor elküldte két nevezetes esszéjének (A „TEREMTŐ KÉPZELET” SORSA KORUNKBAN és az ARS POETICA HELYETT) gyönyörű kalligráfiával és jóformán javítás nélkül papírra vetett kéziratát Párizsból, de mivel az egyházi sajtót, ahová folyamatosan írta cikkeit, nem olvastam, álmomban sem jutott volna eszembe, hogy amikor beszélgettünk, az ő szájából voltaképpen prózát hallok, mert mindig arról beszélt, szóban és írásban, ami foglalkoztatta, ami mindenestül betöltötte a szellemét. Számomra legalábbis szinte titokban, korallszigetszerűen épült föl az a terjedelemre is igen jelentős prózai életmű, amelyet a TANULMÁNYOK, ESSZÉK című nyolcszáz oldalas, kétkötetes gyűjteményben vehet kézhez utókora, a Pilinszky-életmű fáradhatatlan kutatójának, Hafner Zoltánnak a jóvoltából. S ha ehhez a gyűjteményhez hozzávesszük a SZÉPPRÓZA és a NAPLÓK, FELJEGYZÉSEK, valamint a BESZÉLGETÉSEK további három kötetét, és áttanulmányozzuk a sajtó alá rendező, szerkesztő által készített témamutatókat, akkor ámulhatunk el igazán, hogy milyen szereteágazóan gazdag problematikában találta meg Pilinszky intellektusa az egész emberi világot egységgé fűző „*valódi összefüggést*”.

Visszaemlékezve beszélgetéseinkre, azt hiszem, jó néhányunk közös tapasztalatára hivatkozhatom: ihletetten és szenvedélyesen mindig arról beszélt, ami foglalkoztatta. Ezt persze magától értetődőnek is lehetett érezni, de életművének prózai része azt mutatja, hogy a munkaköri kötelezettség szorításában is ugyanígy járt el: megtalálta a módját, hogy – filmekről, könyvekről, egyházi ünnepekről, évfordulókról szólva, jegyzeteiben, útirajzaiban, riportjaiban stb. – mindig a kreatúra közös problematikájának azzal a kérdésével foglalkozzon, ami őt az adott pillanatban költőként és gondolkodóként esszenciálisan izgatta és megragadta. Gályapadból így csinált laboratóriumot ő is, mint fiatalokának idősebb barátja, Németh László (akivel egyébként a beszélgetés szerzetének szókratikus szenvedélye is összekötötte). – A történeti hűség kedvéért azonban hadd jegyezzem meg, hogy Pilinszkyt voltaképpen a kenyérgondtette gyakorló prózairóvá. Prózájának java részét újságíróként, napi penzumok telje-

sítése érdekében hozta létre. Kezdte „külsős”-ként, mint ismeretlen fiatal költő; 1948 és 1958 között, amikor – ugyancsak kényszerűségből – „szabadúszó”-ként élt, nem írt prózát, csak attól fogva, hogy 1958-ban az *Új Ember* szerkesztőségének a kötelékébe lépett, s a pálya vége felé, amikor ország-világ – és a külvilág – előtt egyre nyilvánvalóbbá vált költői rangja és jelentősége következtében már „megengedhette” magának, egyre kevesebbszer nyúlt az újságírótolllhoz. Reá tehát igazán illik az „orator fit, poeta nascitur” parafrázisa: a született költő a körülmények készítésére lett prózáíró. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy ha prózáját költészetével szembesítjük, aminek elemi feltétele persze, hogy olvassuk is ezt a prózát, akkor a meghökkentőnek tetsző állítás lényegében igazolódik: Pilinszky prózában csakugyan olyan, mint versben.

Prójájának legértékesebb része énszerintem felfogható úgy is, mint költészetének a vázlatkönyve. Cikkei, esszéi, az irodalom és az élet alapkérdéseit, összekötő problematikáját elemző jegyzetei, „lírikus naplóí”: lírája festékanyagának a tubusai. E két külön műfajban párhuzamosan áramló tartalmait nemcsak a problematika közössége köti össze, világnézeti szempontból kivételesen konzisztens erővel, melynek alfája és ómegája az EVANGÉLIUM, hanem a sokszor katarikus erejű megvilágosodás kohézióján túl a szabatos írói kifejezés módja, műgondja és tudatosan átértzett erkölcsi, mesterségbeli felelőssége is, amellyel java prózáját és szélbe szállt beszélgetéseinek a fogalmazásmódját felügyelte. „Az író, ha mégoly szerényen forgatja is a tollát, tökéletességre tör” – írta erről A LÍRIKUS NAPLÓJÁ-nak egyik jegyzetében. (*Új Ember*, 1971. január 17.) – „Kivált egy lírikus. Mondatainak, sorainak minden porcikáját fontosnak, perdöntőnek érzi az utolsó pontig-veendőig. S ugyanakkor érzi, hogy semmi, szinte semmi se múlik a papírra rótt szavakon. Kicsit úgy van az ihlettel, mint a hívó a kegyelemmel. Az ihlet is ingyenes. Mégis úgy kell élni vele, úgy kell munkálkodni rajta, mintha minden, az utolsó pontig-veendőig egyedül rajtunk múlna.” – S ha már világnézeti, evangéliumi konzisztenciáról beszéltem, nem állhatom meg, hogy ne idézzek ezzel kapcsolatban egy párhuzamos gondolatot egy másik nyilatkozatából: „*En megoldásban nem hiszek. En megváltásban hiszek, de akkor ugyanaz történik továbbra is, mint ami eddig is történt és történné.*” (NÁLAM LÉTSZÜKSÉGLET VOLT AZ ALKOTÁS. 1979.) A legnagyobb műgonddal munkálkodó író mindazonáltal ugyanúgy kiszolgáltatója tehát a kegyelemnek, mint a Teremtés maga; a művészi kifejezés érvényességéért vívott magányos küzdelme pedig ugyanúgy bele van ágyazva a megváltás reményébe, mint általában az emberi sors.

Líra és próza erős kötését Pilinszkynél jelzi, hogy prózája szövetében rendre feltűnnek azok a jellegzetes, csakis őrá valló képek, hasonlatok és kifejezések, amelyeket lírája szavak nélküli szótárából ismerünk. A „deszkarés”, az „ólajtó”, a „szalma”, a „kidöntött pléhedény”, a „moslék”, az „időtlen sírás” és így tovább. Egy Pilinszky költői szótár tudná csak igazán érzékeltetni ezeket a kifejezésbeli korrespondenciákat, az egyneműség szövegtani bizonyítékait.

De versértékű megjelenítéseket is garmadával idézhetnék cikkeiből. Ahogyan például lenja költőbarátját (minden bizonnyal Toldalagit) egy éjszakai utazás közben: „*Szeme dermedt volt és üveges, arcán a fáradtság és útípor éber pókhálója.*” (TALÁLKOZÁS AZ OLASZ KÖLTŐNŐVEL. *Vigilia*, 1958. október.) Ahogyan megidéz egy arcot, a sértegető arcát a BÁNTALOM című írásban: „*Mintha nagytűüveg mögül sértegetne, akár egy természeti katasztrófa, akkorára nőnek vonásai. Úgy is bámulok rá: elképedve és megsemmisülve, s már nem is értem, amit mond, csak a szavai mögött tomboló indulatot látom, s zemeinek viharát, vonásainak hegyomlását.*” S nem az ő költői ujjlenyomatát érezzük az aranyisóját celebráló, vak plébános jellemzésén, akinek a lényéből „*a kifosztott fa gazdagsága, csodálatos*

derűje árad”? (KIFOSZTOTT FA GAZDAGSÁGA. *Új Ember*, 1959. július 19.) Vagy amikor azt mondja, hogy „*a tétlen költő éppoly képtelenség, mint egy életművész gályarab*”?

Főként az 1958 és 1965 között keletkezett cikkei, miniatűr esszéi vannak tele ilyen és hasonló vers-spórákkal, s emellett legnagyobb versei genezisééről is árulkodnak. Arról, hogy milyen élmények érlelődtek, in vivo, tapasztalattá a Pilinszky-versben, s hogy milyen életanyagban gyökereznek az ő kivételes költői valóságtszűzletének – az ő szavával – „*fokozhatatlan látomásai*”. Így például Parancs Jánossal beszélgetve vallotta meg, honnan ered a HARBACH, 1944 valóban felülmúlhatatlan, álomszerű víziója, „*a roppant székér rúdja elé fogott emberek*” látomása. De rendkívül tanulságos volna szinte szóról szóra összevetni az 1948-ban keletkezett FRANKFURT című verset egyik prózai írásával, az ÉHSÉG-gel, amely első ízben az *Új Ember* 1960. szeptember 4-i számában látott napvilágot, de Pilinszky feltehetően olyan fontosnak érezhette, hogy tovább dolgozott rajta, s tizennégy esztendővel később újra közölte a *Nők Lapjában*. (1974. augusztus 24.) A vers és a cikk szövegének összevetése ugyanis tanpéldaszerűen mutatja meg, hogy látszólag minimális szövegváltoztatások révén hogyan alakul át a megélt pillanat – egyébként szörnyű és naturális nyersanyaga – valóban „*fokozhatatlan látomás*”-sá. Ha ezt a verset „visszaírnánk” prózába, az egyébként meglehetősen kopott rímektől és jambusoktól eltekintve a két szöveg tartalmilag is, szavaiban is nagyrészt tükörképe volna egymásnak. De a „*helyezkedő háta terrorát*”, a „*négykézlábra ereszkedett éhség*” rémálomszerű képét, „*a gyönyör végső tévedéseit*” a kivételes költői pillanat kegyelmének egységével megjelenítő képeit már nem találjuk a prózai szövegben, legfeljebb virtuális lehetőségként megsejthetjük a helyüket, miután *tudjuk*, hogy Pilinszky képzelete korábban már *onnan* hívta elő őket.

A HARMADNAPON verseinek az ötvenes-hatvanas évek prózájából kiolvasható keletkezéstörténete és lírai indítékrendszere (melynek tüzetes és szakszerűen hiteles „kiolvására” irodalomtörténet-írásunk és előkelő rokona, az irodalomtudomány mind ez idáig sajnálatos módon nemigen tudott időt szakítani) félreérthetetlenül vall e kötet verseinek a megfogalmazását és szókészletét is meghatározó szemléletről, amellyel a XX. század nagy isteni és emberi drámájának a földi történéseit értelmezte és felismeréseit metafizikai érvénnyel kiterjesztette a költő. Íme, egyetlen példa, amely a teljesség igénye nélkül, de a teljesség intenzitásával tükrözi, hogy a második világháború utolsó napjainak a megidézése prózában („MIKÉPPEN MENNYBEN, AZONKÉPPEN ITT A FÖLDÖN IS”. *Új Ember*, 1959. április 12.) miként hordozza magában egy APOKRIF-szerű költemény vázlatát: „*Egy porig égett város hamuerdeje, fölötte nincs is égbolt, csak harsány, vakító némaság... És cementmezőben sok száz bombatölcsér, a Hold krátereinél brutálisabban. És emberek, csíkos ruhába bújtatott, krétafehér vázak, akiknek a pillantása örökre elfagyott... És nincs értelme többé az égboltnak. Csillagok sincsenek az utcán, csak kövek a légben, és madarak sincsenek, csak elszabadult tollcsomók.*” – Pár hónappal később pedig így ír: „*A Harmadik Birodalom oly zajtalanul omlott össze, mint egy ponyvasátor. Pedig az előző éjszaka nem ezt jósolta. Az égbolt hatalmas volt és üreges, mint egy kimerült, leszakadni készülő bánya belseje, s mint egy megrendült csillár üvegfüggői, elhagyatottak és fenyegetőek a csillagai.*

A föld pusztá volt és érett a pusztulásra. A házak, mintha természetes rágták volna ki őket belülről, annyit se értek, mint a festett díszletek. Az országút mészfehéren és kiüttalanul világított egy-egy autó reflektorfényében. [Közbevetőleg: érdemes megjegyezni, hogy ezek a roppant feszültségű képek voltaképpen a legkézenfekvőbb és leghétköznapiabb elemi hasonlatok. – D. M.] *Beteg voltam és katona voltam. Idegen földön, egy világlomlás díszletei közt úgy állt rajtam a bakaruha, mint valami jelmez, mint egy világbotrány egyenruhája. Nem is én,*

egy vitaminhánytól felpuffedt, elkínzott kreatúra ácsorgott a kora tavaszi éjszakában, a kis bajor kertben, a gigantikus pusztulás szakadozott falanszteröltönyében.

Ebben az éjszakában minden értelmét veszítette. Tettem a dolgomat, de csak úgy, mint egy világlűrben elszabadult, tovább ketyegő szerkezet. Kinyitottam az ólajtót, és betettem magam után. Lefeküdtem a szalmára, s a takarót magamra húztam. Imádkoztam, de a szavak a számban maradtak. S hallgattam a szívem lüktetését.

Másnap hajnalban az ég peremét, mintha csak a fénnel együtt emelkedett volna, nehézkes zümmögés töltötte be. Nincs az a mítóaszta, amelyen élő úgy elárul, mint én ebben a virradatban. A tudómban éreztem az égbolt remegését.” (HÁBORÚ UTÁN. Új Ember, 1959. szeptember 27.) – A cikk megírásának dátumából egyébként arra lehet következtetni, hogy a második világháború kitörésének huszadik évfordulójára íródott, Pilinszky tolla tehát a sajtómegemlékezés gyakorlati kivánalmának is úgy tudott eleget tenni, hogy írása lényének és költészetének epicentrumából fakadt föl.

Rengeteg bizonyító erejű megfelelést lehetne még idézni: ennek az elvégzése és elemzése egy megírandó monográfiának lesz majd szép feladata. Érintenem kell azonban itt még egy kérdést, amit bizonyára sokan feltettek már, legalább önmagukban, hogy tudniillik mi fordíthatta Pilinszkyt esszenciálisan a KZ-lágerek szenvedőinek világa felé, ha egzisztenciálisan – sorsában – nem érintette őt közvetlenül „*a nihilben megjelenő fenevad*”, aminek ő a fasizmus képében állandósult történelmi veszélyt tekintette. A rendkívüli költői empátia? A katolikus hívő felebaráti humanizmusa? Erre a magától értetődő, de nem mindig kimondott kérdésre is felelnek cikkei, és sokágú válaszában leglényegesebb motívuma az eredendő bűntudat, ami által – úgy érezte – valamiképpen mégiscsak érintve van ő is, s ezt a személyes érintettséget mélyen átélte. Személyes háborús élményeiből kiindulva így vall erről: „*Az összeomlás, mely hasonló volt egy végítélethez, nem állított se jobbra, se balra... Nem lettem fogoly s áldozatnak is érezhettem volna magamat. A végső szereposztás, bár igazságos volt, mégis felszín. Volt, akit jobbra állított, volt, akit balra. Én a szerep nélküli csellengők közé kerültem... De valóban ártatlan voltam?... a béke és a megkönnyebbülés első óráiban éltem át először igazán, hogy nincs valódi ártatlanság legalább némi bűntudat nélkül.*” (NEM VÉTKEZÜNK TÖBBÉ. Új Ember, 1960. július 3.) Már amennyiben csakugyan „*lelkiismeretünk egészével*” vagyunk képesek felelni a történetekre. De hát, mondja más helyütt Pilinszky, „*a bűnt a maga realitásában egyedül a szenteknek van erejük felmérni, a gyengék a legkülönbözőbb kibúvókkal félrefordítják a fejüket, kitérnek a Bűn tanulságai elől...*” (OSWIECZIM. Új Ember, 1965. április 18.) De visszatérve az előbbi cikkhez, az idézett rész így folytatódik: „*Franz Kafka ifjúkori naplójában fejtegeti, hogy a lelkek és a világ tragikus zűrzavarában az igazság felismerése, sőt még a szolgálata se jelent mindent, sőt talán semmit se jelent [kiemelés tőlem – D. M.], ha súlyát, erejét, ítéletét nincs bátorságunk magunk ellen fordítani. Akkor és csak akkor lélegezhetik fel bennünk és körülöttünk a meggyötört és megalázott világ, s békélhetünk meg benne mi magunk is. Csak akkor kelhetünk fel, s indulhatunk meg a romok között a semmibe vezető utakon, az üresség hárfahúrjai alatt – hazafelé!*” Mint az APOKRIF-beli tékozló fiú.

Bizonyos, hogy Pilinszkynek az EVANGÉLIUM-ba vetett hite és a jézusi tanítás értelmében szolgáló alázata adott erőt a bűnnel – és a bűnrészességgel! – való szembeforduláshoz. Valamint az a felismerés, aminek egy kései interjújában adott kifejezést, hogy tudniillik „*Auschwitz iszonyú tapasztalatainak hátat fordítani nem lehet. Nemcsak fajüldözésről van szó. Többről. Arról, hogy ember emberrel mit tehet, és hogy a világ Auschwitz óta ki van téve egy koncentrációs univerzumnak*”. (TRAGIKUM ÉS DERŰ. Magyar Hírlap, 1980. március 14.) – A XX. századi történelem „*sötét mennyország*”-ának legsötétebb tapaszt-

talata ez, s olyan mértékben igazolódik, amilyen mértékben elhatalmasodott Dosztojevszkij ÖRDÖGÖK-jének a sötét alvilága a földön.

Hogyan lehet ezzel az iszonyatos tudással tovább élni? Az egyetlen elfogadható választ, a megváltás ígérését magába foglaló magatartásmintát e lágerlétté változott univerzumban Jézus példája kínálja Pilinszky számára: „*Jézus magatartása tökéletesen más a bűnnel szemben, és megint tökéletesen más a bűnössel szemben. A bűnnel szemben csupa könnyörtelen tiltás, de már a bűnössel s kivált a vezeklővel szemben csupa irgalom és szeretet.*” Jézus, őszierinte, tudott „*egyszerre hallatlan kritikával és szeretettel megvizsgálni egy élébe kerülő »esetet«, emberi szívet, emberi nyomorúságot*”. (HAL ÉS HÁLÓ. *Új Ember*, 1961. november 12.) Tiltás és irgalom, kritika és szeretet egyrészt soha nem feledkezhet meg arról, mire a táborok botránya döbenthette rá a világot, „*hogy jó és rossz két élesen különböző valóság, miket semmiféle teóriával nem lehet büntetlenül egybecsinosni*” (fontos figyelmeztetés ez, főként minálunk, ahol az egybecsinosás történelmi gyakorlata mindig csak a hóhér érdekében történik). De ez az evangéliumi szemlélet, melynek Pilinszky a médiuma, arra is figyelmeztet, hogy „*a gonosz mindenkiben, még az áldozatban is jelen van*” (A KÁPÓ. *Új Ember*, 1962. március 18.), aki igazság és látszat állandó tragikus helycseréje folytán „*bűnöző kinézetű*” – s nemcsak „*az angyalarcú SS-ben*”. (In: BESZÉLGETÉSEK SHERYL SUTTON-NAL.) – Naplóiban Pilinszky a maga számára leszögezte, hogy „*a sötét mennyországon belül: áldozat és hóhér sorsa egy. De a hóhérnak nincs sansza – az áldozatnak mindig van*”. REKVIEM-jének ez az evangéliumi dialektika a gyémánttengelye, aminek működését, valódi történelmi érvényesülését persze bajos a marxista–leninista szemellenző mögül megérteni. Nem is értették meg: Pilinszky „*világnézete hamisságáról*”, „*gondolkodása transzcendens szerkezetének zavarosságokba, önmeghazudtolásokba süllyedő zsákutcájáról*” zagyváltak. (Fehér Ferenc: MEGJEGYZÉSEK PILINSZKY REKVIEMJÉRŐL. *Új Írás*, 1961. szeptember.) De hát mi mást is lehetne várni attól a kardos ideológiát megtestesítő szemlélettől, amely még 1963-ban is abban látja „*a kritikai élet fő betegségét*”, hogy „*a kritika elvesztette üdvözítő elméleti örökségét*”, az irodalom pedig „*a lenini múlt erkölcsi örökségét*”? (Fehér Ferenc: VAN-E KRITIKAI VÁLSÁG? *Kortárs*, 1963. augusztus.)

Pilinszky prózájában kezdettől végig jelen van a század botrányával viaskodó költő, mert szomorú meggyőződéssel hirdette, amit a XX. század történelmi gyakorlata igazolt, hogy „*a koncentrációs táborok univerzuma mint egy fenyegető lehetőség létezik azóta is*”. Életműve üzenetének egyik vezérmotívuma ez, ami a valósághoz való végső viszonyát éppúgy meghatározta, mint művészi tájékozódását. „*Az élet az írás számára kihagyhatatlan közeg: se tapadni hozzá, se futni előle nem szabad*” – jegyezte föl SZEMKÖZT AZ ÉLETEM-MEL című töredékében a hatvanas évek első felében. (L.: NAPLÓK, TÖREDÉKEK.) – „*Magunkkal kell vinniünk, akár a testiünket.*” Ezért vallotta azt is, hogy „*az élet hiánya elviselhetetlen, a legfőbb rossz, ami érhet benniünket*”. – S noha Heidegger dedikált fényképe ki volt rajszögezve Hajós utcai szobájának ajtajára, a „*semmi kalandját*” határozottan elutasította, mert így folytatta: „*Az emberiség a »semmi kalandjával« ugyanezt bizonyítja. Ami az egzisztencializmust élteti, az nem a semmi igazsága, hanem az élet fölélésének a története, s mint ilyen, a zülléssel rokon... Tapasztalati útja nem az élet szolgálata, hanem az élet fölélése: az ilyen lélek bárbar fogyasztója a világnak, s csak azt képes értékelni, amit elemézt.*” – Ragaszkodása „*a legkegyetlenebb képzeletnél is keményebb valósághoz*” (FEHÉR PAPIRLAP. In: NAPLÓK, FÖLJEGYZÉSEK) készítette őt arra, hogy a XX. századi művészet avantgarde, majd neo- és transzavantgarde kísérleteivel szemben egyfajta „*arriére-garde*”-hoz tartozó szellemnek tekintse saját magát, „*mint a valóban modern művészek – ahogy a francia rádiónak adott nyilatkozatában beszélt erről 1977-ben –, akik valamiképpen mindig a pil-*

lanat száműzöttjei, míg mások legfeljebb a pillanat aktualista balekjei”. A József Attila-i költészethez való közismert vonzódásában ez is nagy szerepet játszott, mert úgy ítélte meg, hogy az ESZMÉLET költője „a szkizofrénia peremén a logikába kapaszkodott, szemben az épészek örületluxusával”. (VÁLASZ. Új Ember, 1973. április 1.) Ugyanerről az álláspontról tekintette a szürrealizmust is „a transzcendencia iparművészeté”-nek. (NAPLÓFELJEGYZÉS. 1964.) De arról is meg volt győződve, hogy „semmit se lehet csak kívülről, csak kritikával ábrázolni” (AZ ÉDES ÉLET. Új Ember, 1962. december 23.), mert a tudóséval rokon, pontos „költői megismerésnek a neve: a szeretet. Oda akarom adni magamat valaminek vagy valakinek. Szeretni akarom, hogy megismerhessem, és meg akarom ismerni a világot, hogy szerethessem”. (EGY LÍRIKUS NAPLÓJÁBÓL. Új Ember, 1965. november 7.) S a szeretet realitásának a vállalása az igazi erkölcsi bátorság a nagy művészetben.

Prózája a versek hőfokán árulkodik arról, bár más megfogalmazásban, ami esztétikai szempontból világos határvonalat húz verse és prózája közé, hogy Pilinszky a „tisztánlátó szeretet”-ben hitt eleven hittel; ettől remélte minden teremtmény centrális gondjának, a jelenlét gondjának a feloldását, amit elődje, József Attila „világhiány”-nak mondott, korunk pedig divatszóvá vált, de attól még igaz kifejezéssel „elidegenedés”-nek. Ő a jelenlétvésztesben látta a kor emberének legáltalánosabb kifosztódását; abban, hogy „a modern ember elvesztette – vagy legalábbis zavarosan és elbizonytalanodva birtokolja csupán – jelenlétét, jelenlétének realitását a földön”. (EGY LÍRIKUS NAPLÓJÁBÓL. Vigilia, 1970. április és Új Ember, 1971. augusztus 5.)

Befejezhetném azzal is, hogy Pilinszky verseiben az ő prózájának a „megtisztítása” megy végbe. A megfogalmazás azonban éppen a próza és a vers metamorfózisának esztétikai határvonalát takarná el. Beszélhetnék arról is, hogy Pilinszky nem volt „szerepjátszó” költő, s nagy lágerversei sem szerepversek, nem „a szépség ritmikus megteremtésének” (Poe) verselési akrobatamutatványai, hiszen éppen az életmű prózai része hitelesíti azt a mély megindultságot, amelyből születtek. S akkor még arról is beszélni kellene, hogy az „ekszztatikus intuíció” megléte még nem biztosítéka a jó versnek, a nagy versnek, a kor, a század létélményét magába sűrítő és perzselő erővel visszasugárzó rendkívüli költeménynek, mert nem feledkezhetünk meg Gide figyelmeztetéséről sem, aki találóan jegyezte meg, hogy rengeteg rossz vers született már igaz és mély érzésekből. – Mindez önálló esszé tárgya lehetne, de én most valami másra szeretném felhívni a figyelmet. Ami a költő lényére, az egész Pilinszky-jelenségre vonatkozik, ha ugyan igazam van; arra, hogy a gondolkodás és a személyes büntudat lázában égő Pilinszky, miközben – Shakespeare-rel szólva – „szent örületben a költő szeme földről az égbe, égből földre villan”, az emberi létezés alapfogalmait és az érzelmek, indulatok erkölcsi zűrzavarát megtisztító józan elme maradt mindenekfölött. Idéztem korábban az ő jellemzését, prózában, ifjúkora idősebb költőbarátjáról; hadd idézzem most a költőbarát: Toldalagi Pál leírását Pilinszky Jánosról – versben. A versnek eredetileg PILINSZKY JÁNOS volt a címe:

ARCKÉP

*Egy örült, aki oly józan marad,
amikor minden más ember megőrül.
Nézz rá: a barna, nagy szembogarak
mélyén valami gyászos, árva ör ül,
s vigyázza a világot, amitől*

*ösztönszerűen fél, de mégse hátrál;
óvatosan, mindig egy helyben áll
a teremtés szilárd sziklafalánál,
mert nem maradt már más, csak ez neki.
Még drótsövénye sincs és mégis ő győz
harc nélkül és szelíden, mint aki
már nem tartozik többé az időhöz.*

Bán Zoltán András

A GURULÓ VASGOLYÓ, AVAGY A MOZDULATLAN REGÉNY

Pilinszky regénytervéről

Köztudott, hogy Pilinszky Jánost élete utolsó éveiben leginkább egy regény terve foglalkoztatta, melynek az ÖNÉLETRAJZAIM címet szánta. Regénynek kell neveznünk, ő maga is makacsul ragaszkodott ehhez az elnevezéshez, bár ugyancsak ő volt az, aki a legjobban tudta, mennyire pontatlan, netán félrevezető ez a műfaji megjelölés. Pontatlan és félrevezető mindenekelőtt azért, mert Pilinszkynek a legkevésbé sem állt szándékában „hagyományos” regényt írni, mi több, nem hagyományosat sem, olyat sem tehát, aminek bármi köze lenne a klasszikus modernség, netán az avantgarde törekvéseihez. Radikálisan pszichológiamentes, cselekménymentes szöveg megalkotásáról álmodozott, az ő szavát idézve: „*vertikális regény*”-ről. Olyan fontos volt számára ez a fogalom, hogy egy interjú tanúsága szerint ezt szánta regénye alcímének. Idézzük fel, mit mondott erről 1978-ban: „*Egy regényen dolgozom, amiben elakadtam – nem baj –, amit nagy sebességgel kezdtem el írni, s amit én magamban úgy hívtam, hogy vertikális regény. A címe, lehet, hogy nem ez lesz, de belső használatra én ezt megtartom: ÖNÉLETRAJZAIM. A modern regény joggal akar kitérni a pszichológia és egyfajta történés elől. Igen, de ha ezek elől kitér, akkor vészesen közeledik a lírához. Ebben a vertikális regényben én úgy gondolom, hogy legalább negyvenféle ember lennék... Mind én lennék. Itt lennék nyolcéves kislány, minden, Grant kapitány, amit akarsz. Na most, a lineáris regény az nagyon nehezen vagy rettenetes intellektuális áttételekkel tudja csak megkerülni a történet és a pszichológiát. A vertikális regény, ahogy én nevezem, tehát egy-egy ilyen önéletrajz, olyan, mint az erdő egy-egy fája. Ha szigorúan veszem, csak fák vannak. Annak ellenére, hogy a fának van egy együttélése, egy szimbiózis az erdőben, de ez másodlagos jelenség, eltörpül amellett, ami egy fát; most én fát akarok. Ettől a történés, tehát ez a meredek, vertikális történés annyira gyors, hogy a pszichológia nem léphet be, egyedül a sors.*”

Megvannak tehát a kulcsszavaink: önéletrajzok, pszichológia helyett sors, vertikális regény szemben a lineáris vagy horizontális regénnyel. De mindez igen kevés. Meg kell próbálni értelmeznünk őket. Hisz Pilinszky végül is nem írta meg a könyvét, csak sejtelmeink lehetnek, vajon milyen lett volna? És fel kell tenni a kérdést: mennyire

véletlen, hogy bár igen sokáig (a regény terve először egy 1969-es interjúban kerül elő) és feltehetően igen intenzíven dolgozott rajta, mégsem volt képes létrehozni mást, csupán néhány töredéket. Nem lehetséges-e, hogy a lineáris regény eleve megírhatatlan, hogy pusztán teoréma, nem művészi gondolat? Vajon lehet-e mozdulatlan regényt írni? Mozdulatlannak nevezem most lineáris helyett Pilinszky regénytervét, és talán törvényesen kereszteltem így át, hiszen a mozdulatlanság egyik alapfogalma esztétikai gondolkodásának. A szó Simone Weil szótárából származik, és Pilinszky többször beszélt a *drame immobile*-ről, vagyis a mozdulatlan drámáról, mi több, a mozdulatlan színházról. Ez volt ideálja, ezt kereste mindenütt, és meg is találta a mise formájában, továbbá Robert Wilson A SÜKET PILLANTÁSA című előadásában. De lehetséges-e mozdulatlan regény? – kérdezhetjük továbbra is. Vissza kell térnünk a kulcsszavakhoz.

Pilinszky hangsúlyozottan önéletrajzokat tervezett, így, többes számban, és ez igen lényeges mozzanat. Kevés író volt Magyarországon, aki ennyire ellensége lett volna bármiféle individualizmusnak. Pilinszky az Én elnémitására, a zárójelbe tett Én megformálására játszott, ez persze nem személytelenséget jelent, de az Én túlradadásának megfékezését. Ha az Én túlteng, pusztá ornamentummá válhat, szecessziós díszítőelemmé. Legyen csendesebb a szív őrülete, mondhatnánk hegeli szóhasználatával. Pilinszky szerint ugyanis mindannyian egyek vagyunk, ez az eksztatikus felkiáltás a regényterv egyik befejezett töredékében hangzik el, mely az ÓNIX PETRA címet viseli. Éppen akkor hangzik el a kiáltás, miután a Bárány megnyitotta a könyvet, vagyis a végítélet napján. Azt látjuk tehát, hogy regényének alapgondolata mélyen evangéliumi, vallásos eszme. Ezért nevezheti könyvét így: ÖNÉLETRAJZAIM. Az egyénnek nincs története, vagy ha van, csak hinni szeretné, hogy van, hiszen mindannyian egyek vagyunk, vagy legalábbis ez a végső egyesülés a végcélja minden életűtnak. Ezért lehetséges, hogy valaki Grant kapitány is, meg Ónix Lenke, egy nyolcéves kislány és egy fiatalos prostituált egyidejűleg. Bár ez is pontosításra szorul: nem az Én különböző lehetőségeiről van itt szó, kiéletlen lehetőségekről, melyeket a regény narrátora vagy történetmondó szubjektuma megvalósít. Nem arról a modern emberképről tehát, hogy az Én mindig a másik ember. Ezekben az önéletrajzokban nem egy Nadas Péter-i terv készült, szó sincs különböző emlékiratok könyvéről, ezek az autobiográfiák nem párhuzamosak, nem feleselnek, vitatkoznak egymással, nem egymás kiegészítői. Geometriájuk, mondhatni, határozottan nem euklideszi. És bár számtalan szállal, motívummal kapcsolódik hozzá, nincs sok köze Pilinszky János valóságos életrajzához sem. Erről így beszél egy feltehetően 1978-ból származó, a regénytervhez készült vázlatos és a tervhez hasonlóan töredékes bevezetőben: „*Vannak életrajzaim, amiket csak első, vannak, amiket csak harmadik személyben, vannak viszont, amiket egyedül e kettő váltogatásában, és megint mások, amiket csupán párbeszéd formában, töredékesen tudok elmondani. Nem ezek laknak bennünk, hanem mindenki: élők, holtak és születendők. Az individualizmus ezért tarthatatlan.*” Az individualizmus elleni fellépéssel Pilinszky a nyugat-európai regény és emberkép egyik legnagyobb vívmányát kérdőjelezi meg. E regény hőseinek szabadságfoka lesz problematikus így, és ez a szabadság mint a lélek gögje lép fel. Az Énről vallott eszméit megint csak Simone Weiltől veszi: „*Semmit se bírtokolunk a világon – mivel a véletlen mindenünktől megfoszthat – egyetlen birtokunk, hogy azt mondhatjuk el: én. Ez az, amit oda kell adnunk Istennek, másképp szólva: ez az, amit le kell rombolnunk. Semmi, de semmi egyéb szabad cselekedet nem áll rendelkezésünkre, hacsak ez nem, éntünk lebontása.*” Az Istenről elhagyott világban a regényhősök szabadok, ám szabadságuk csalóka álom, hisz Isten nélkül napvilágra kerül személyiségük pusztá kreatúraszerűsége.

De hogyan bonthatja le egy regény az Ént? Hogyan lehetséges megszüntetni anélkül, hogy vele ne tűnjék el a világ? Ha a regényvilágban mindenki egy, ha nincsenek többé individuumok, hogyan beszélhetünk még személyekről, magyarul: mi lesz a regény alapja? Mi teremti meg a regény világát? Ha egy regényben megszólal valaki, ha egyes szám első személyben beszél, hogyan érheti el az író, hogy megszólalásában egyben le is rombolja személyiségét, hogy az Énként fellépő Én ne Én legyen egyidejűleg? Hogyan érheti el, hogy az Én körül ne legyen érzékileg megjelenített világ?

Ezzel a következő kulcsszóhoz jutottunk, a vertikális regény fogalmához. A Pilinszky által vágyott műfaj a lineáris vagy horizontális regény ellentéte lenne. De hát micsoda voltaképpen a horizontális regény? Pilinszky meglehetősen homályos, ám kétségkívül megkapóan költői megfogalmazásai miatt ismét csak találgathatunk. Eszerint a horizontális regény valami olyasmí lenne, ami rendkívüli jelentőséget tulajdonít a háttérnek, annak a díszletnek tehát, amely előtt a hősök fellépnek. Ez természetes is, hiszen az európai regény Istentől elhagyott világában az emberi, az ember által teremtett világ lesz a hősök játéktere. Vannak városok, vannak benne utcák, a regény szereplői laknak valahol, élnek valamiből, a rendkívül gazdagon és árnyaltan megfestett tárgyi környezetben élnek regényéletüket. És vannak tulajdonságaik is. Ez még a legszélsőbb esetre, Musil tulajdonságok nélküli emberére is igaz, hiszen legfőbb tulajdonsága éppen az, hogy nincsenek tulajdonságai. Ez igen egyedi tulajdonság, és Ulrich kétségkívül individuum, ezt Musilnak esze ágában sincs megkérdőjeleznie. Pilinszky azonban mást akar. Végletesen absztrahál, a vertikális regény elgondolásában le szeretne rombolni minden konkrét tárgyi, a horizonthoz tartozó elemet. A legkevésbé sem véletlen, hogy a HÁRMASOLTÁR címen közreadott szövegben, amely a regényterv legkidolgozottabb töredéke, a városkép teljesen absztrakt. Van Nemzeti Képtár, Vásárarcarnok, Világbank, de persze mindez nem köthető semmiféle érzékileg megjelenő városi világhoz. Ugyanilyen elvontak a nevek is. Ez megint következetes mozzanat, hiszen ha nincs individuum, akkor a regényalakok elnevezésének funkciója is radikálisan átalakul. Ónix Lenke, Ónix Petra, Ónix Beáta, Tolmács Szilveszter, Kutuzov, Koffein, ezek nem nevek, inkább pusztajelek. Nem személyekhez tartoznak, inkább megjelölnek egy kreatúrát. A kreatúráknak nem is lehet a szó lineáris, horizontális értelmében vett élettörténetük. Nagyon hangsúlyosan mondja ki ezt az ÓNIX BEÁTA című szövegben Pilinszky: „Amikor fölszólítást kapott önéletrajza megírására, Ónix Beáta váratlanul minden parancsnak ellenállt. Makacsul, szavak nélkül valahogy ilyesfélét hajtogatott magában: »De hiszen én semmiféle fonalat, aminek nyomán papírra vethetném életem történetét, nem látok.« Igen, ez így igaz, ezt én mondtam szóról szóra. S az igazság az, hogy az életfonál csakugyan képtelen metafora. Beáta legfeljebb dobozokban élt és gondolkodott, afféle rozszant, papírmaséból összetakolt cipőskatulyákban, amikre kívülről, nemtörődöm módra ráírták a legkülönbözőbb címszavakat, olyasfélét, mint »Szülői ház«, »Árvaház«, »Javítóintézet«, »Az E.-i kastély« és így tovább.”

Nos, nagyon beszédes részlet ez. Hisz éppen az ilyesfajta doboznak nevezett életterek, az efféle címszavak alkotják többnyire egy horizontális regény fő terét, az ilyesfajta helyszínek, életterek köré szerveződik a regényvilág. Pilinszky éppen ezt akarja meghaladni. E gondolatának alapja ontológiájában keresendő. Közismert, hányszor idézte Rilke mondását: „Rettenetes, hogy a tényektől sosem ismerjük meg a valóságot.” Pilinszky szemében a tények a mozgó, a horizontális regény alapelemei. Ontológiája szerint a tény reális, tehát van, de nem valóságos, tehát nem egzisztenciális. Egy 1980-ban publikált cikkében ezt írja: „Lehet, hogy a Tékozló Fiú története nem történt meg, vagyis nem

tény, a farizeusi gondolkodás közkedvelt szóhasználatára szerint, de igaz és valóságos, ahogy Isten léte se tény, hanem valóság.”

Pilinszky regényében valamiféle evangéliumi valóságot kísérelt megteremteni. Ha a mise a mozdulatlan színház, akkor az evangélium a mozdulatlan regény modellje. Ebbe az ontológiába és emberképbe természetes, hogy nem fér bele a pszichológia. Megint a hősök szabadságfokánál vagyunk. Ha nincs pszichológia, idéztem fentebb Pilinszkyt, akkor sors van csak. Ám ebben a regényvilágban rendkívül alacsony lesz a fellépő személyek szabadságfoka. Mivel az Én az elnémulás felé tendál, oda gravitál, hogy Pilinszky szóhasználatával éljek, eltörpül, és lassan meg is szűnik a kaland lehetőség, tehát ismét a nagy európai regényhagyomány egy döntő eleme semmisül meg. És ekkor természetesen cselekmény sem lehetséges, lineárisan előrehaladó, a tények horizontja, a tárgyi világ szélesen ábrázolt háttére előtt kibontakozó cselekmény nincs többé. Nincsenek többé jelenetek, a mozgó, a horizontális regény cselekményét alapvetően konstituáló elemek. Pilinszky nem jelenetekben, hanem mintegy szituációkban gondolkodik. Alaphelyzetekben, olyasfélékben, mint mondjuk a tékozló fiú története. Olyan helyzetekben, melyekre leginkább saját kétsorosát idézhetném jellemzésül:

„Megtörtént, holott nem követtem el,
és nem történt meg, holott elkövettem.”

A valóság és a realitás határán járó helyzetekről van szó, melyekben van történés, ám egyidejűleg nincs is. Leginkább Pilinszky saját drámai kísérleteinek álomszerű jelenezésére emlékeztet mindez, az antilop jelenléte a SIMON PÉTER című töredékben, a Könyv megnyitása az ÓNIX PETRÁ-ban, a kocsmái helyzet az ÓNIX LENKÉ-ben. Mindez úgy mond valóság akar lenni anélkül, hogy tény, hogy realitás lenne. Ám egy prózaszövegben ez feltehetően megoldhatatlan művészi probléma. Pilinszkyt is eléri az, amitől óvott és félt: a próza vészesen közel kerül a lírához. A vágyott vertikális regényben az idő szerepe is megváltozik. Hangsúlyozottan mozdulatlanra dermed. Ha nincs történet, nincsenek individuumok, nincs semmiféle, se tárgyi, se érzéki történelem, akkor idő sem lehetséges többé. Idő nincs, de mégis telik, megoldhatatlan paradoxon ez, Pilinszky sem képes megoldani. Igen jellemző rész az ÓNIX LENKE indítása. Lenke a GRANT KAPITÁNY GYERMEKEI első oldalát olvassa, és képtelen továbbhaladni. Ám ezzel megállítja a regényidőt is. Lord Glenarvan kénytelen kiszólni mintegy a szövegből: „Kislányom, miért nem olvas tovább? Hónapok óta ácsorgunk a fedélzetén, veszteglünk ugyanazon a szélességi fokon!” Ónix Lenke a makacsul egy helyben ácsorgó Pilinszky János ebben a töredékben.

Korábban azt mondtam, Pilinszky regénytervében valamiféle evangéliumi valóság megteremtését célozta a horizontális regény realitása helyett. Kísérlete gyönyörű, rendkívül átgondolt, megrendítő kudarc. Többször írta és mondta, hogy minden nagy műalkotás mélyén gurul egy vasgolyó. Prózafragmentumaiban mintha ezt a vasgolyót próbálta volna megírni. De csak és kizárólag a vasgolyót teremtette meg, ám azt is mozdulatlanul. Elfeledkezett arról, hogy a nagy műalkotásban mindig egy világ alatt gurul az a bizonyos vasgolyó. Pilinszky mozdulatlan vasgolyója fölött nincsen világ.

Németh G. Béla

SZEREPEVS?

Egy Pilinszky-vers kérdéséhez

1

Illyés Gyula a húszas években hosszabb kritikai cikket írt az akkori hazai vallásos költészetéről, kivált az ún. papköltők verseiről. A cikk meglehetősen vitát és ellenkezést váltott ki a magát programszerűen kereszténynek s nemzetinek tekintő sajtó oldaláról. A vitát mintegy a *Nyugat* tábora részéről lezárandó, foglalta össze a maga álláspontját Babits. Név szerint a vitafelek közül csak az akkor már jelentős esszéistának számító Gyergyai Albertet említette némi – nála szokatlan – személyes éllel. Gyergyai ugyanis dunántúli zsidó családból származott, de katolikus hitre tért, és az akkor fellendülő francia neokatolikus irodalommal szoros kapcsolatot tartott. Nem olyan jó katolikus ő, mint Gyergyai, mondta Babits, de ismerni véli az európai irodalom nagy keresztény íróit. Nyilván széles ívű Ágoston-tanulmányára utalt, mely korai írásai közül a mély átéltségűek, a nagy vallomásértékűek közül való. S persze a keresztény ó- és középkor nagy himnuszköltőivel és egyéb lírikusaival való foglalatosságára.

Jórészt azt ismétli meg, ami Illyés cikkének is központi mondandója. Az otthonról, az iskolából hozott vallásos hit értékét nem tagadva, az utolsó évszázadokban igazi költői értékűnek mégis – a felnőtt, szellemi ember esetében – azt a hitet tartotta, amelyért maga harcolt meg, szembenézve a hitet tagadó szemléletekkel is, s önnön belső kételkedésével is.

Úgy gondoljuk, a Babits-féle állásfoglalás a mai hívő költők esetében sem időszertlen. Nem kell, nem szabad, nem lehet tagadni a hazuról, a neveltetésből hozott és megőrzött hit hitelét sem. De a korunkkal s annak kétségeivel és tagadásaival szembesülten megtartott vagy éppen ellenükben megszerzett hit alighanem sugárzóbb erjű költőiséget segít világra, mint a pusztán öröklött. Ezt a vélekedésünket óhajtánánk az utolsó fél század egyik legjelentősebb hazai keresztény költőjének, Pilinszkynek egy ritkán, alig emlegetett, nagy művészetű versével alátámasztani.

2

Mint annyi költő, Pilinszky is több ízben szólt értekező prózában költészetfölfogásáról, alkotásmódjáról meg költészete és kora viszonyáról. A Jelenits István által gondozott ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEI-ben (1992) négy prózai írása olvasható. Közülük kettő tartozik a mondott tárgykörbe. A TEREMTŐ KÉPZELET SORSA KORUNKBAN az elsőnek a címe, ARS POETICA HELYETT a másodiké. Az első egy franciaországi konferencián hangozott el, a második keletkezésejét és megjelenés helyét nem közli a kötet. A HARMADNAPON című kötetét követő NAGYVÁROSI IKONOK című kötethez van mindkettő függesztve, mely az 1959–1970 közt keletkezett verseket foglalja magába.

A dátumnak itt van jelentősége a szokásoson túl is. Amaz évek költői tapasztalata s

gondolat- és élményvilága után és nyomán formálódtak ezek az eszmélkedések, amelyekben alkotótevékenysége, úgy véljük, életműve legmagasabb szintjén mozgott, kiváltképp a HARMADNAPON című kötet új verseiben. Előtte is fölötte állt a jó átlagszintnek, s utána is, de e gyűjtemény új versei között szinte csak remeklések találhatók, míg az előtte valóban hangkeresők, mintaválasztók is, az utána következőkben viszont önismerő, rutin- és modordarabok is. (A mesékről hadd ne szóljunk; alig érthető, alig magyarázható tévösvényei ezek egy rendkívüli tehetségnek.)

Esszéisztikus szövegezésű írásaiból az alkotási indítékot, célt és módot illetően a következő gondolati mozzanatokat látszik hasznosnak felsorolásszerűen kiemelni. 1. A költészet, a költő szemlélete, élet- és létlátása lehet horizontális és lehet vertikális. Alkotásra, Pilinszky szerint, az utóbbi igazán alkalmas. Saját korának költészete, kivált átlagköltészete viszont, úgy véli, többnyire az előzőt, a horizontálist részesíti előnyben. Pusztán leír, felsorol milyenségeket, rendszerint külső, eseti milyenségeket. A dolgok és történések, a létben és időben meghatározó erejű, valóságos dolgok és történések lényegéhez, kimondásához nem jut el. 2. Ennek következtében bőbeszédű, a nagy művészet egyszerűsége és tömörsége idegen tőle. Karakterizáló beszédeleme, mondatrésze a *jelző*. A jelzők bozótja borítja el. A beszédet indikáló, a valóságot, a lényegyet inkarnáló *állítmány* mellékessé degradálódik, súlya elvész. 3. A vertikális szemlélet e nélkül az inkarnáció nélkül azonban veszedelmesebb lehet a horizontálisnál; szellemi-lelki „öngyilkosság”; nem lesz szándékká, elhatározássá, történéssé, tetté. 4. Az inkarnáció, természeténél fogva, mint minden teremtés, szükségszerűen vallásos, a szó legtágabb, legegységesebb értelmében. Az inkarnáló költészet a szent iratokkal, a szentírással rokon. 5. A horizontális szemlélet a létezését nem az idő valóságában, hanem tér- s pontszerűen tekinti, s benne így nem történik a múltból a jövőbe haladó, a jövőképzetből a jelenbe visszavetülő s így hármas dimenziójában megragadható idő. A megőrző emlékezet s a jövőre tekintő rendező képzelet az inkarnáció legfőbb eszközlője, az alkotás keze. A horizontális szemléletben nem rendező képzelet, csak iránytalan fantázia, fantaziálás van jelen.

3

Ez a szemlélet, kivált a háromdimenziós idő és a lét ilyen erős hangsúlyú kapcsolódása a kor egzisztenciálfilozófiájának is sajátja. Ismeretes, Pilinszky azokkal a francia költőkkel, írókkal tartott előbb szellemi, majd személyes kapcsolatot is, akik erősen a német egzisztenciálfilozófia hatása alatt állottak. Ez a hatás akkor kiterjedt a katolikusoktól a liberálisokon át a marxizmussal áthatottakig. Simone Weil-től Camus-n át Sartre-ig. Oly erővel, hogy szokás volt az időtt „Franciaország második megszállása”-ról beszélni. Voltak persze francia előzményei is e tanok – nem egyszerűen átvett, hanem áthasonított – hódításának. Elég Bergsonra vagy az UTÁZÁS AZ ÉJSZAKA MÉLYÉRE szerzőjére, Céline-re utalni. S a Rajnán inneniekkel együtt – hisz ők teszik újra nagyon is hatékonyra – Kierkegaard-ra.

Heidegger és Jaspers maguk is értelmeztek irodalmat, kivált lírát. S még inkább a körükhöz tartozó vagy eszméiket elfogadó literátorok. Azok az iskolák, melyek ideáikra építettek, az idő szerint még nem voltak oly „szervezetek” – gondolatrendszerük azonban már jórészt kialakult.

Első hely illeti meg hangsúlyaik közül ezúttal az emlékezést, az anamnézist. Mert a múltra emlékezés alapján kialakult jövőkép, visszavetülve, befolyásolta, szinte meghatározta a jelen tartalmát, érzetét, érzékelését is. „Az emlékezésnek mindenkor bensőségesítenie kell az emlékeztet [az emlékezet tárgyát], ami annyit jelent, hogy azt egyre inkább a maga lehetőségével szembesítse” – így Heidegger. De egészen hasonlótl mond Bergson is: az élet állandóságát a jelenben és jövőben a múltra való emlékezés tartja meg. Csak-hogy – hangoztatja Kierkegaard – az emlékezés óhatatlanul és folyvást büntudatot is hoz, s ennek alanyisága religiozitássá válik.

A második maga a jelenlét, a *presentia*. Már a középkori misztikusok nyomatékosan hangsúlyozták, hogy nem helyi, eseti s testi, hanem egyben és elsődlegesen létidő-tartami és lelki-szellemi jelenség a jelenlét, a *parusia*. Nietzsche „*intensives Dasein*”-ként fogja fel, s Heidegger is hangoztatja, a *Jetzt*, a *Most* nem köznapi tartalmáról van szó. Legerősebben és legsajátosabban az újmisztikus Bergyajev emeli ki a jelenlét állandósult tartalmának döntő szerepét, fontosságát. „*A múlttal szemben való melankólia, a jövővel szemben való rettenet csak a teremtő aktualításban múlik el.*” S legnagyobb tragédiának azt mondja, ha a jelenlét valamely pillanata az egész életet leköti.

Az eddigiekhez még két nevet hozunk, melyeket a szóban forgó írásaiban maga Pilinszky is nagy nyomatékkal emleget. A KARAMAZOVOK Dosztojevskijé az egyik, a kései Rilkéé a másik. Nem szükséges ehhez hozzáfűzni, Kierkegaard milyen nagy hatással volt a fiatal Rilkére, s ez viszont – mint a religiós megújulásban bizakodók akkor annyian – „a szent Orosz föld” kereszténységére mily áhítattal tekintett s zarándokolt oda maga is. S azt sem, hogy Heidegger egyik kedvelt költője éppen Rilke. Meg azt sem, hogy az egzisztenciálfilozófia keresztény ága mennyire rokonának érezte Aljosa alakjának megteremtőjét, szellemiségét.

4

A következőkben tehát Pilinszky egy olyan versét óhajtjuk bemutatni, amely a belső esemény, történés, az emlékezés-emlékezet s a jelenlét szellemiség-, lelkiségalkító kölcsönviszonyát kitűnően érzékelteti. Az EGY ARCKÉP ALÁ című vers ez. Amelyet, mint utalunk rá, a költőről szólván ritkán említene. Meglehet, úgy érzik, nem illik bele a költő szankcionált, szakralizált képébe. Pedig nem csak az említett kérdés szemszögéből fontos ez a vers. Legjava alkotásainak is egyike.

EGY ARCKÉP ALÁ

*Kihűl a nap az alkonyi grafitban.
Tágasságával, mélységeivel
a néma tenger arcomba világít.
Öreg vagyok. Nem hiszek semmiben.*

*Öreg vagyok, lerombolt arcomon
csupán a víz ijesztő pusztasága.
A szürkület gránitpora. Csupán
a pórusok brutális csipkefátyla!*

*Hullámverés. Aztán a puha éj
boldogtalan zajai. Vak rovar,
magam vagyok a rámsötétedő,
a világárva papundekliban.*

*És egyedül a feneketlen ágyban.
És egyedül a párnáim között.
Magam vagyok az örökös magányban.
Akár a víz. Akár az anyaföld.*

Az első strófa első sora, kijelentő mondata anyagi, természeti jelenségek fogyó és fosztó folyamatát állítja elének. Látszólag ellenkező benyomású a harmadik sor igei állítmánya, a „világít”. Valójában ez a kontraszt a fogyó és fosztó minőség fölerősítését eredményezi. A strófa tárgyias, tisztán leírónak látszó rajza egy birtokos személyraggal („arcomba”) belső állapotjelenítéssé, lelki jelenlét állandósultságúvá változtatja a képet. A strófazáró sor mindennapos, alany-állítmányos, létigés tómondata – „Öreg vagyok” – visszavetülve az első sorokra, nekik is, önmagának is rendkívüli súlyt kölcsönöz. És egyben értelmet és magyarázatot, eredetet és következményt is ad a fogyó és fosztó folyamatnak. Ez azonban még mindig lehetne nyugalmat sugalló is. Beletörődő elfogadása az öregségnek. A sor második fele, második kijelentő mondata azonban egyértelművé teszi, hogy leszámoló lét- és életérzésről, nem pedig élettani öregségről van szó. A semmihez való elérkezésről.

A mondatok formája, hangneme, hangsúlya s jelezett kapcsolat nélküli ily egymásra következése, egymáshoz függesztése itt igen fontos szemantikai-szemiotikai szerepet tölt be. Ez a beszédhangsúly előbb várakoztató és kérdő, majd ok-okozati magyarázó, következtető (*Öreg vagyok* [?] [:] [ezért így jól ismervén a dolgokat:] *Nem hiszek semmiben*). S ezt a szerepet a mondatok jelezetlen függesztése s a beszédhangsúlyon át való kötése a teljes versen át megőrzi, s feltörő, másképp nem mondható vallomásjelleggel kölcsönöz a versnek.

Kijelentő, jelen időes egyszerű mondatok sora. Úgy megválogatva azonban bennük a szókincs, a szókapcsolás, a szekvencia, hogy az a következtető s múlt időes jelleget, az előzmény és következmény viszonyt, az emlékezés és a jelenlét egyidejűségét sugallja. Az anamnézia és a presentia, a parusia egzisztenciális összetartozását.

A második strófa kibontja ennek az egzisztenciális öregségnek a tartalmát. Kulcsszó itt a kétszeres fogyó és fosztó funkciójú mód- és állapotározó-szó, a „csupán”. A strófa ennek jegyében megismétli fogyott és fosztott, következmény és jelen állapotában az előző leírásának tárgyszavait: az „arc” itt „lerombolt”, a „tenger” itt „ijesztő pusztaságú víz”, az „alkonyi grafít” itt „szürke gránitpor”, mely az arcon „a pórusok brutális csipkefátyalá”-t mutatja.

A versszak csupa ismétlés, olyan ismétlés, mely az ismétlés szemiotikai hatóeszközzeit bravúros, variációs egyszerűséggel használja föl és ki. Az emlékezés ismétlés, az ismétlés emlékezés. Az ismétlés minden alkalommal a múltat és így másító jelen jegyében megy végbe, a jelen viszont a jövőből visszavetült, múltat emlékeztet jegyében áll. Itt, a harmadik strófában az első és második strófa eredetető alaptómondatának – „Öreg vagyok” – alanya melléknév helyett („öreg”) első személyű, immár egyértelműen lelki, a múltból a jövőre, a jövőből a jelenre visszavetülő állapotot, létérzetet jelentő visszaható névmásnak adja át a helyét: „magam vagyok”. Ez a névmás itt egyben hor-

dozza s társítja az azonos szóból származó *magányosság*, *magány*, *magányos* fő- és melléneveket.

S nemcsak társítja, de végképp ki is szorítja az „*Öreg vagyok*” testi s életkori jelentésének lehetőségét. A negyedik strófában már így jelenik meg, az „*öreg*” szinonimájaként a „*magam*”, majd ennek szinonimájaként az „*egyedül*”, illetőleg főnevesítve a „*magány*”, mégpedig az „*örökös magány*”.

Ez a magány aztán rávetül a beszélő, a versbeszéd szemszögéből az egész világra. A *magam* névmást ezért váltja föl az *egyedül* határozószó, amely azonban állító, állítmányi szerepet tölt be. Mind a beszélőre, mind a világot jelképező állandó, örök őselemekre: „*Akár a víz, akár az anyaföld.*”

S teljessé lesz a vers legfőbb erejét adó nyelvalkotási, nyelvhasználati tényezője: asszociatív módja és beszédhangsúlya átkötő és szerepformáló képessége. Úgy tudja a beszédnyelv, a versbeszédnyelv legegységesebb eszközeit megválasztani és fölhasználni, hogy azok kényszerítik az olvasót, a hallgatót a melléknévi jelzőket, a határozószavas határozókat, sőt a magukban álló főneveket állítmánnyá transzponálni, hangsúlyos állítmányként hatni.

Míg az első strófában négy ige található, a másik háromban csak egyetlenegy ismétlődik, a létige első személye: a *vagyok*. Ez mintegy átsugárzik az ígétlen állítmányú mondatokra is. Azok alanyai is csak egy igazi tulajdonsággal rendelkeznek, üres létezésükkel: *vannak*. A teljes értelmetlenséggel, céltalansággal telítődnek meg azok is. *Vannak*, mert nem tudnak nem lenni. „*Világárvák*” azok is, „*akár a víz, akár az anyaföld*”. A „*nem hiszek semmiben*” itt teljesül ki a vers végső jelentésévé és közlésévé.

(A versbeszéd erejére még annyit: a tizenegy-tizes jambus többszöri ichtuskihagyását az olvasó nem észleli; a versbeszéd oly erőteljes, hogy nincs módja érzékelni. Mint ahogy elfogadja a „*papundekli*” szót is, noha ilyen szavak az ő verseiben nehezen fogadhatók el.)

A vers címe: EGY ARCKÉP ALÁ. Szerepvers tehát? Tökéletes beleélés egy másik ember világába? S így intés, példázat a semmi ellen? Fölszólítás a hitre? Azt gondoljuk, Pilinszky java költészete azért oly hiteles erejű, mert megismerte, átélte a lét semmiségének, abszurditásának lehetséges élményét is. Tudjuk-e pozitivista módon életrajzi igazolását adni ennek: alapjában mellékes. A belső tapasztalat, az innere Erfahrung folyton visszatérő tárgy a filozófiában. Hogy az említett szerzők körében maradjunk, Heidegger Kant-tanulmányában hangsúlyozza fontosságát. Nietzsche pedig a jelentős ember privilégiumának mondja, persze csak úgy jogos „kimondania” e tapasztalatot, „ha meg tudja hozzá találni a nyelvet”.

Babits irodalomtörténetében egy-két mondatot juttatott a nagy Aquinóinak, pedig az himnuszokat is irt; közel egy ívnyit Ágostonnak. Az egyik örökölte a hitet, a másik kiküzdötte. A hitnélküliség emlékeiből és a jövőákarásából a hitben való jelenlétet alkotta meg.

Vajda Miklós

ÉJ VOLT, EGY SÍRÓ MAGYAR KÖLTŐVEL AZ ÁGYON

Nem állíthatom, hogy közeli barátok lettünk volna, de jóban voltunk. Ferenczy Béni-éknél ismertem meg Pilinszky Jánost az ötvenes évek közepén. Mindketten gyakran jártunk föl oda, mert a szobrász műterme a bölcs derű, a nyugalom és az igaz művészet boldogító szigete volt azokban a förtelmes időkben. A Szépirodalmi Kiadónál, amelynek lektora voltam, János külső korrektorként működött. Mikor a *The New Hungarian Quarterly* irodalmi szerkesztője lettem, János olykor betoppant a Rákóczi úti szerkesztőségbe beszélgetni. Angol és amerikai költőket sikerült rávennem magyar versek fordítására nyersfordítások alapján; számos Pilinszky-verset is közöltem szép fordításban, még mielőtt Ted Hughes Csokits Jánossal megcsinálta volna a maga Pilinszky-kötetét. Jánost, noha nem tudott angolul, érdekelte verseinek nyelvhatáron túli sorsa. Nézegette, izlelgette az angol szövegeket, mint egy zeneszerző, akinek valahol a távolban játsszák a művét, és erősen fülel, mert hallani szeretné, hogyan szól.

Idővel a *Quarterly*ban kiváló fordításban közölt magyar versanyag szerkesztésében könyv alakban is megjelent New Yorkban, aminek eredményeképp négy költőt nagyszabású felolvasóközönségre hívtak meg Amerikába. Weöres, Károlyi Amy, Vas, Juhász volt a névsor. Ezt három év múlva, 1980 tavaszán hat költő angliai meghívása követte: Illyés, Weöres, Károlyi, Vas, Pilinszky, Juhász kapott meghívást, de Illyés betegség miatt lemondta, ezért hosszas rábeszélésemre Nemes Nagy Ágnes vállalkozott helyette az útra. London, Glasgow és Bangor, egy észak-walesi gyönyörű középkori egyetemi város voltak a színhelyek. Összesen hét kétnyelvű felolvasásra került sor tizenkét nap alatt. Rövid angol nyelvű bevezető előadás és az egyes költők bemutatása, mint Amerikában is, az én feladatom volt.

A magyar költészetnek valóságos kis diadalútja lett ez a tizenkét nap Nagy-Britanniában, ám a csapatot váratlan csapások és abszurd balesetek egész sorozata érte. Mindjárt legelső este történt a legsúlyosabb, mégpedig Pilinszkyvel, akit Londonban az utcán kiraboltak. Ez az eset az egész útra rányomta a bélyegét, mindenkit földűlt, valósággal hiszterizált. Vas István, akivel évtizedek óta jó barátságban voltam, és újabban még egy házban is laktam, és akire a fizikai erőszak igazán nem volt jellemző, másnap reggel odalépett hozzám a szálloda halljában, és elképesztő erővel megmarkolta mellemen a zakót, majd fél kézzel valósággal fölemelt a földről, s az arcomba sziszegte: „Ha baja történik, én megöllek!” Azzal ellökött, akár egy rongyot, és döngő léptekkel továbbment, mint egy hongkongi akciófilmben. A döbbenettől egyszerűen szóhoz sem jutottam. Csak jóval később jöttem rá, hogy a feleségéért, Piroskáért aggodíks, aki szívinfarktus után lábadozva jött el vele az útra.

Ő, Vas, lett aztán a következő áldozat: az út csúcspontjának számító londoni színházi fellépésünk előtti éjszakán a szállodai szobájában, útban a fürdőszoba felé elvágódott, és úgy bevverte a fejét a szekrény sarkába, hogy azonnal orvost kellett hívni, aki több öltéssel varrta össze a csúnyán fölrepedt és erősen vérző fejbőrt, s eltiltotta a költőt a másnapi fellépéstől; helyette azután magyarul Juhász olvasta föl a Vas-verseket.

Másnap éjjel Weöreséken volt a sor. Az éjszaka közepén Károlyi Amy halálra rémült hangja ébresztett telefonon: három vadidegen angol tört rájuk, és az ágyuk alatt kutatnak, az istenért, azonnal csináljak valamit. Mire odaértem, elmentek. Ez még kétszer megisméltődött. Csak reggel tudtam aztán kinyomozni, hogy skóciai és walesi távollétünkben a szálloda tévedésből kiadta a szobájukat egy ír sportcsapat tagjainak, akik tökrészen valamilyen táskát kerestek Weöresék ágya alatt, de nem találták.

Utolsó esténken a végig velünk utazó, rendkívül segítőkész és barátságos magyar kultúrattasé lakásán vacsoráztunk. – Annyit hallgattalak benneteket – mondta vacsora után ez az igazán kedves ember –, hogy most azt szeretném, ha ti hallgatnátok egy kicsit bennünket. – Azzal szintén roppant kedves orosz feleségével előhoztak egy gitárt, de az is lehet, hogy balalajka volt, és elkezdtek oroszul érzelmes szovjet dalokat énekelni. A szuperelegáns londoni diplomatanegyed kellős közepén, a modern magyar költészet óriásai egymás pillantását kerülve, az elfojtott nevetéstől hörögve és fuldokolva hallgatták a Mrozek vagy Örkény tollára méltó koncertet.

Még ugyanazon az éjszakán, kora hajnalban durva dörömbölésre riadt föl az altatóktól kábult Juhász Ferenc. Odatántorgott az ajtóhoz, ahol két részeg angol karolt belé, és nagy üdvrivalgással vonszolni kezdte a költőt a lift felé. Minden erejére szükség volt, mesélte reggel Juhász, aki egy szót sem tud angolul, hogy elszabadulhasson. Mint aztán kinyomoztam, a szállodában Nagy-Britannia hulladékpapír-kereskedőinek évi országos konvenciója zajlott, és két részeg hulladékpapír-kereskedő ivócimborát keresve eltévesztette a szobaszámot. Ez volt a szürrealista záróakkord.

Még az első éjszakán, úgy hajnali két óra felé én is kopogásra ébredtem a szállodában. Halásápadtan, feldúltan, egész testében remegve beállított Pilinszky János. – Kiraboltak! – suttogta, és leroskadt az ágyra. Nagy nehezen tudtam kiszedni belőle, mi történt. A tiszteletünkre adott nagyszabású fogadás után kiadója és egyik fordítója, Peter Jay angol költő elvitte vacsorázni a Sohóba – amely akkoriban még sztriptízbárokkal, pornómozikkal teli kuplerájnegyed volt. Franciául beszélgettek, mert János nem tudott angolul. Éjfélkor az angol költő, aki Greenwichben lakik, hirtelen fölpatant, és „Lekésem a vonatomat!” kiáltással otthagya Jánost, aki azt sem tudta, hol van. Fizetett, majd kilépett a vendéglőből, hogy taxit keressen. Innen kezdve azonban csak annyira emlékezett, hogy a kövezeten, két parkoló autó közt fekvé tért magához. Hogy mi történt vele, leütötték-e vagy elveszítette az eszméletét, s meddig feküdt a földön – nem tudta. Leintett egy arra járó taxit, amely visszahozta a szállodába, s mikor fizetni akart, akkor fedezte föl, hogy hiányzik tárcájából a hazulról magával hozott több mint hatszáz fontja. Szerencsére a vendéglátó British Counciltől kapott napidíja a nadrágzsebében volt, így ki tudta fizetni a taxit.

Mire idáig ért az elbeszélésben, már csorogtak szeméből a könnyek. Nem tudta magyarázatát adni, hogyan lehetséges az, hogy tárcáját visszatették a belső zsebébe – utcai rablóknak ez nemigen szokásuk. Erőszaknak semmilyen nyomát nem lelte magán, vagyis valószínűtlen volt, hogy leütötték volna. A vendéglő, az utca nevét nem tudta. A hatszáz fontot valutaszámlájáról, engedéllyel hozta ki, mert hifitornyot és sok-sok Bach-lemezt akart venni magának. Hatszáz font elég komoly összeg, több mint ezer dollár, de nem is annyira a pénz elvesztése fáj, magyarázta, hanem a megfosztás brutalitása, az ártatlan áldozattá válás ténye, ez a nem érdemelt durva büntetés, az emberi gonoszság póré valósága.

– Azonnal föl kell hívnom Párizsban a feleségemet – mondta hirtelen, és máris kérte franciául a szállodai központtól a párizsi számot. A beszélgetést nem hallottam, kimentem a folyosóra. Mikor visszatértem a szobába, kissé megnyugodva, magzati testhelyzetben feküdt az ágyamon.

– Az én szerelmi életem, tudod – mondta majdnem suttogva, és szomorúan legyintett –, egy sivatag. Egy nagy semmi. – Odaültem mellé, vigasztalni próbáltam. És ekkor magas, vékony, szinte gyerekesen sírós hangon valami végtelenül egyszerűt és megindítózt mondott. – Miklóskám – mondta –, légy olyan szíves, simogasd a fejemet. – És lehunyta a szemét.

Bevallom, annyira megszántam, hogy kis híján nekem is könnybe lábadt a szemem. Simogatni kezdtem a fejét, de közben meghatottságomban is kénytelen voltam érzékelni a helyzet teljes bizarrságát. Egyben fölfogtam, hogy hová juthatott a szenvedésben, hol járhat a végső magányban az, aki ilyen elemi emberi érintésre vágyik, erre van szüksége a vigasztalódáshoz, akár egy nem közeli baráttól is. Tudtam, ha bárki más van ott a helyemben, János ugyanezt kérte volna tőle.

Nem ismerek felnőtt férfit, beleértve saját magamat is, aki *bármilyen* bajában, szorongatott vagy kiszolgáltatott helyzetében a végső kitarulkozásnak, az önazonosságának, a szégyennélküliségnek erre a fokára képes volna. Mindhalálig viseljük úgynevezett méltóságunkat, a külvilág, a másik ember felé fordított, gondosan kimunkált arcunkat, még ha belegebedünk is. Ez a felejthetetlenül bizarr és megrendítő pillanat hirtelen új fényt vetett a Pilinszky-versekre is. Hasonlíthatatlan erejük ugyanebből a sérülékenységből, a teljes, kitért gyöngeségből származik.

Pár percig némák voltunk ott a szállodai ágyon, és én simogattam Pilinszky János fejét. Aztán egyszer csak a költő fölállt, megfogta és megszorította a kezemet, közben lehunyt szemmel rám nézett. Igen, rám nézett. Megvolt ez a szokása, hogy lehunyt szemmel és kis fanyar mosollyal kísért néma arcjátékkal, sűrűn, aprókat bólogatva jelezte köszönetét. Azzal kiment a szobából.

Másnap reggel egy teljesen más Pilinszky Jánost találtam a szállodai hallban. Széles gesztusokkal, szinte önmagán mulatva mesélte kalandját a többieknek. Az ügyet már tudta a nagykövetség, a konzul pedig kihívta a rendőrséget. Jánost kihallgatták, jegyzőkönyveztek. Aztán elutaztunk Glasgow-ba, ahol másnap felolvasóesten kellett föllépnünk. A vonaton János, aki alig evett valamit, de cigarettáról cigarettára gyűjtött, s egyik kávé itta a másik után, hamarosan becsipett. Tudtuk, hogy erős antidepresszáns gyógyszereket szed, de hiába próbáltuk visszatartani az ivástól. A whiskytől eufóriás lett, és láthatóan remekül érezte magát, egész úton mesélt, társalgott, élvezte, hogy mindenki kímélte, óvta volna.

Két nappal később Bangorban, a felolvasóestet követő bankett után a szállodába visszaérve walesi kísérőnk búcsúzóul egy borítékot nyújtott át Jánosnak. Elmondta, hogy a londoni lapok megírták a Sohóban történt esetet, s ezen felháborodva a vendéglő személyzete pénzt adott össze, hogy legalább valami csekély összeggel kárpótolja a kirabolt költőt. A borítékban tizenöt font volt. (Ehhez tudni kell, hogy a nemzeti öntudatra ébredés állapotában levő Walesben a hazafias érzelműek gyűlölik az angolokat. Éppen akkoriban sűrűn írták az angol lapok, hogy minduntalan fölgyűjtják Walesben az angol tulajdonú tengerparti nyaralókat.) A derék pincérek és szakácsok egy másik elnyomott kis ország fiával vállaltak szolidaritást adományukkal. János, aki most is be volt csipve, szinte elszállt a boldog meghatottságtól, krisztusi üzenetnek tekintette és zsebre gyűrte a borítékot.

Másnap a közös reggelinél Nemes Nagy Ágnes, a fölbolydult csapatban mindaddig a józanság, a bölcs nyugalom szobra, komor arccal közölte Jánossal, hogy az adományt vissza kell adni.

– Mit gondolnak majd rólunk ezek a walesiek – mondta –, hogy egy magyar költő, aki hat honfitársával együtt utazik, s még a nagykövetség képviselője is jelen van, tőlük kénytelen anyagi segítséget elfogadni? Hogy mi nem is tudtunk volna magának segíteni? Meg kell köszönni a gesztust, de vissza kell adni a pénzt, mégpedig azonnal – jelentette ki ellentmondást nem tűrő szigorúsággal.

János halászápattan föl pattant.

– Vésztvényszéket akar ülni fölöttem! – sikoltotta. – Egy új Rajk-pert akar! Tiltakozom! Azt a pénzt jó szívvel adták! Ugyanúgy megsebezném őket, ha visszaadnám, mint ahogy engem sebzett meg a rablás!

Ágnes nem hatódott meg.

– Na persze, hisz maga Krisztusnak képzele magát, angyalom, és azt hiszi, hogy mindent megtehet. De most külföldön vagyunk. – Azzal hozzánk fordult. – Szavazzunk – mondta. – Mindenki nyilvánítson véleményt, mert ez valamennyiünket érint. Kezdje maga. – És Vasra mutatott.

Még olyan halandzsázást és mellébeszélést, mint amit ott sorban produkáltunk, ritkán hallottam. János oda sem figyelt, magába süppedve szenvedett. Ágnesnek ugyan igaza volt, de mindenki Jánost sajnálta, senki sem adatta volna vissza vele a pénzt, csak persze nem mert vagy nem akart kereken állást foglalni. Ágnes értett a csűrész-szavarából. Lesújtó tekintettel végigmért bennünket, és asztalt bontott.

A vonaton London felé – ahol még öt föllépés várt ránk – János újra becsípett. Megkért, közöljem majd a British Council képviselőjével, hogy az út további részén nem kíván részt venni, hanem másnap hazarepül. Addig is kéri azonban, hogy még az este küldjenek hozzá a szállodába egy pszichiátert. Kisvártatva még hozzátette, hogy Londonba érve azonnal föl fogja hívni Aczélt, és közli vele, hogy nem veszi át a Kossuth-díjat. A tiltakozásnak is csak azt a módját tudta kitalálni, hogy önmagát fosztja meg egy nagy örömtől.

Mondani sem kell, hogy kérését nem teljesítettem. Üzenetét nem adtam át. Azt hiszem, ő sem hívta föl Aczélt; a Kossuth-díjat mindenesetre átvette. Londonban újra elkapta a nyilvános szereplés vágya és gyönyörűsége. Minden alkalommal átszellemlült, enyhén ripacsos jellegével is ellenállhatatlan versmondása és a személyiségéből sugárzó megfogalmazhatatlan fény hatalmas sikert aratott, azok körében is, akik egy szót sem értettek a verseiből.

A repülőtéren láttam utoljára. Nem tudom, nála maradt-e írásos nyoma ennek a bizarr utazásnak, melyet ő ott és nyomban stációként beleillesztett a maga kálváriájába. Éppen egy évvel később, és éppen a londoni költészeti fesztiválra készülöben halt meg.

Lengyel Balázs

A MIRABEAU HÍD ALATT

„*Sous le pont Mirabeau coule la Seine
Et nos amours
Faut-il qu'il m'en souvienne
La joie venait toujours après la peine*

*Vienne la nuit sonne l'heure
Les jours s'en vont je demeure”*
(*Apollinaire: LE PONT MIRABEAU*)

„*A Mirabeau híd alatt fut a Szajna
S szerelmeink
Emléke mért zavar ma
Mi volt az öröm ráadás a jajra*

*Jöjj el éj az óra verjen
Száll az idő üthagy engem”*
(*Vas István fordítása*)

A Pilinszky János-émlékülés alkalmából a szervezés úgy rendezte a programot, hogy ne értékeljem a költőt, mint tettem eddig több ízben is, hanem csupán személyes emlékeimről beszéljek. Azt is „maximálisan tíz percben”. E kívánság szerint tehát – a *Holmi* jóvoltából némi bővitéssel – a múltakat idézem csupán mint Pilinszky egyik legrégebbi pályatársa.

*

Pilinszky és Nemes Nagy Ágnes. 1948-ban hónapokig a római Magyar Akadémián egy folyosón, közel egymáshoz laktunk, s ők éppen egyidősek, huszonhat évesek voltak. Ágnes ha egyáltalán beszél magáról, szokott ironiájával, mindig jellegzetes parasztcáról beszél. Persze azt gondolom, ez a parasztcarc tévedés, mély tévedés, legfeljebb azt lehet mondani, hogy neki is, mint Szabó Magdának, kissé kidomborodott az arccsontja. Jellegzetes magyar vonás. Ágnes hosszú, tömött szőke hajával, lobbanósugárzó intellektusával, személyisége varázsával mintha örökös fényforrás volna, Pilinszky viszont törékeny alkat volt, arca finom vonású, átszellemült. Szép keze hosszú, arisztokratikus, kinyúlt mutatóujja, ha verset mondott, rebbenésről rebbenésre követte a szöveget. Igen, rebbenésről rebbenésre – maga is így jellemezte tréfásan mozdulatát. Nemes Nagy Ágnes egykor azt írta róla: „*fehér keze, fehér arca úgy világított az ötvenes évek alagútján, mint a bányalámpa*”.

Egyébként ha más-más módon is, mindketten legbelül sebesültek voltak. Ágnes is az volt, magas intellektuális fegyvellem leplezve sebeit. Hogy Pilinszky az volt, azt belemagyarázás nélkül, egyértelműen tanúsítja fiatalon írt nagyszerű kötete, a TRAPÉZ ÉS KORLÁT. Mit takar az ő fekete mennyországa? Milyen képtelen, tömény fájdalmat? Milyen gyötrő világból való kirekesztettséget? Számára kezdetben csupán fogódzót kereső távoli vágy a hit, az enyhülés utáni sóvárgás, és csak később, az ötvenes évek vé-

gétől és legfőképpen a VÉGKIFEJLET (*Versék és színművek*) után lesz a maga gyötrelmeinek jelképe, hogy így mondjam – kissé eretnekül –, a maga krisztusságának szimbóluma.

Barátságunk azonban nem Rómában, hanem jóval korábban kezdődött, az írók Central kávéházi összejövételén, melyen akkoriban szép számmal jelen voltak a fiatalok mellett az „öregek” is, Vas István, Sótér, Grandpierre, Thurzó, Rónay György, sőt a legöregebb korosztály, például Hatvany Lajos. Egy alkalommal még a félig béna Schöpflin Aladár is (Örkény István támogatásával) megtisztelte társaságunkat. Pilinszkyt az *Ezüstkor* című remek időközi folyóirat két számából ismertük, s úgy 1945 végén a háborúból és a légvédelmi tüzérségből kiszabadulva, egyszerre csak megjelent közöttünk, s elképesztő háborús élményeit döbbenetes plaszticitással mesélte a jelenlévőknek. Soványan, kopottan, átszellemülten beszélve látom emlékeimben, bár abban az időben mindnyájan soványak és kopottak voltunk – ki katonaságból, fogságból vagy munkaszolgálatból kikerülve.

Pilinszky akkoriban közel lakott hozzánk. Ő a Molnár utcában élt anyja családjával, mi Nemes Nagy Ágnessel a háztömb csaknem tulsó felén, a Belgrád rakparton. Emlékszem, 1946 elején volt, amikor először eljött hozzánk, és a fiatal írók nálunk lévő társaságával (Mándy, Rába, Vidor, Végh György, Szabó Magda, Kéry László, Major Ottó stb.) mindjárt meg is alapítottuk az *Újholdnak* nevezett folyóiratot, melynek Pilinszky, Mándyval és Rábával együtt, közös akarattal szerkesztőtársa lett. És akkor is, később is szerkesztőtársunk lett, amikor – egy pillanatnyi olvadás következtében – 1956 kora őszen, még a forradalom előtt megint lapot akartunk alapítani, a *Magyar Orfeuszt*, Weöres főszerkesztésében. A sors iróniája, hogy a folyóirat koncepcióstul, kéziratostul (benne Pilinszky versével), egy teljesen kész szám, megsemmisült a nyomdában a forradalom alatt. Csak a közös beadványunk maradt meg emlékként, amit az Írószövetség számára írtunk. (Lásd KÉT RÓMA című kötetem dokumentumanyagát.)

Hanem visszatérve Rómára: rendkívüli emberek futottak össze, Weörestől Kerényi Károlyig, Lukács Györgytől és Balázs Bélától Pilinszky barátjaig és szobatársaig, Tol-dalagi Pálig – akkor valahogy mindenki más volt, mint későbbi emlékeimben. Pilinszky fesztelenül üldögélt az Argentina nevű eszpresszóban, és olyan természetességgel cigarettázott, mintha Budapesten ülne. Ágness viszont szenvedélyes, intellektuális nyugtalanság fogta el Rómában, mindent látni akart, érezni, megfogni. Pilinszkyt, úgy tűnt, nem a külső látvány, Róma érdekelte, hanem valami belső történet, ami Róma hatására benne végbement. A lelki felfokozottság, mely olykor örömteli, igenis, örömteli, mindenképpen szenvedélyes állapotot ébresztett benne, valamiféle plátói szerelmet is egy szép fiatalasszony iránt, amit nem is igyekezett előttünk titkolni.

De nemcsak érzelmi mélysége volt kivételes intenzitású, hanem költői képeinek, asszociációinak elágazó, tömény gazdagsága és ítéleteinek olykor metsző élessége is. Ahogyan például egyszer Kerényi Károllyal szemben József Attilát megvédte. Amellett jellemző volt számomra narcizmusát ellenpontozó humora is. Azt mondta néhány nappal Rómából való elutazása előtt nevetve: „Odahaza – már remegnek. Remegnek, tudják, hogy néhány nap és megjövök.”

De ha már a családjáról került szó, álljunk meg egy pillanatra. Hogyan lakott, milyen körülmények között élt a korszak egyik legkiválóbb költője? Mivel közel laktunk egymáshoz, láttuk egymás lakását, ismertük nyomorúságát. A Molnár utcai lakásban

Pilinszky kényszerűen – úgy negyvenéves koráig – egy szobában lakott anyjával, ugyan egy alkóvval valamennyire szeparálva. A lakásban lakott még két nagynénje (valamikor apácák, akiknek rendjét megszüntették), s ott volt még testvérnénje és sógora is két gyerekkel. Mindenképpen nyüzsgő, eleven családban élt, ahol kevés nyugalma lehetett. Otthon Pilinszky nem is nagyon írhatott. Igen, de még később is, amikor egy udvarra néző, konyhából nyíló, földszintes, úgynevezett proletárlakást kapott, akkor sem tudott magában lenni. Később ő költözött el onnan az Operaházzal szemközi mellékutcába, a Hajós utcába, ahol ma már emléktábla hirdeti, hogy *itt lakott Pilinszky János, a költő*. Tessék egy pillantást vetni a külsőre, a málló falakra, a csaknem romos házra. Méltó élethelyzet ez? És méltó az az állapot, amit Pilinszky gyakran és kétségbeesve elmesélt, az, hogy két öreg, szenilis nagynénjével él, akik naponta összevesznek egymással, esténként ő a békítő közöttük, amikor hazamegy.

No meg ott volt még, nem feledhetően, a politikai hatalom méltatlan kényszere, a Magyar Írók Szövetsége által ránk erőltetett, csúfolódva „Újhold-szeminárium”-nak nevezett alapfokú tanoda, ahol Pilinszkyval, Mándyval, Végh Györggyel, Kormos Istvánnal, Vajda Endrével ideológiailag fejlődnie kellett a magunkfajta „polgári írók”-nak. Megvan a régi kötet, amelyből tanulunk és felelnünk kellett, A SZOVJETUNIO KOMMUNISTA (BOLSEVIK) PÁRTJÁNAK TÖRTÉNETE. Előtte vannak Ágnesnek a felmondásra szánt kötelező jegyzetei, több sűrűn teleírt oldal. Így kezdődnek: „*Párttörténet V. fejezet. A bolsevikok pártja a munkásmozgalom fellendülése évében, az első imperialista háború előtt.*” És a lap tetején véletlenül ott vannak Pilinszky jegyzetei is: „*I. Fellendülés. A párt harca a mensevikiek és trockijisták ellen.*” Az évszám a jegyzetek alján: 1952.

De hadd mondjak valami felemelőt is. Valami Pilinszkyból fakadó örök érvényűt. Nem 1954-ben, ahogyan valamiként datálódott, hanem 1951-ben vagy ’52-ben írta az APOKRIF-ot. Nemes Nagy Ágnes és Pilinszky kapcsolata akkor volt a legmélyebb, és még később is, elég hosszú ideig, teljességgel felhőtlen. Egyszerűen testvéri volt évek múlva is, úgy, ahogy dedikációjában írta: „*Ágnesnek és Balásznak testvéri szeretettel Jancsi*”. És az volt, testvéri volt azután is, hogy Jancsi (hiszen mindig is így hívtuk) bemutatatta nekünk – úgy gondolom, 1955-ben vagy 1956 elején – feleségét, a rendkívül rokonszenves Márkus Annát.

De visszatérve, 1951-ben vagy ’52-ben Jancsi három-négy naponként megjelent Budán, a lakásunkban. Ahogy mondta, bejárta a 63-as villamos vonalát a Molnár utcától a Kékgolyó utcáig. Roppant fontos volt számára a problémát nem adó megszo-kottság, és mi Ágnessel ekkor már a Kékgolyó utcában laktunk. Ahányszor jött, a vers két-három sorral vagy egy kis részlettel bővebb volt, olykor megjegyzéseket is fűzött hozzá, javítgatott rajta. Jó volna – érdekes volna – megkeresni a változatokat. Rémlik nekem, hogy van valahol Ágnes dolgai között erre vonatkozó kéziratrészlet, s igen valószínű, hogy unokaöccsénél, Kovács Péternél is lehet még. Nem tudom, illik-e büszkélkednem – nagyon is bizonytalan hitelű állítás ez –, hogy a szöveg tisztázása közben tőlem is elfogadott és beiktatott az APOKRIF-ba egy kínált szóválasztást. (Különben két-három alkalommal – nem többel egész életében – Ágnes is átvett tőlem fordításaiban egy-egy francia alexandrin sor megoldást.)

De az APOKRIF-hoz visszakanyarodva: Pilinszky végül úgy döntött, hogy a vers ne négysoros strófákra tagoldódik (ez volt akkoriban Pilinszky jellegzetes módszere), hanem tömbszerű egységekbe rendeződjék. Ez fontosabb formai mozzanat volt, mint gondoljuk. Közben Jancsi az apránként alakuló verset hol összetépní való rossznak,

csapnivalónak tartotta, hol joggal műve teljének. A változatok megbeszélése, a vers körüli latolgatások idején Agnes és Jancsi között olykor tőlem idegen, metafizikus elemekkel telt volt a kapcsolat, olyan konzonáns, érzelmileg felfokozott mélység, hogy a verset Pilinszky Ágnesnek dedikálta. Láttam a letisztázott, kézzel írt szövegén. Később a nyomtatásban ezt elhagyta. Hogy miért, ki tudhatná? Az ő lelki átalakulása, mondhatni törése akkor következett be, amikor egyik napról a másikra házassága felbomlott. Amikor az az „*elfúló remény*”, az a „*megjövők és megtalállak*”-érzés, amelyről az APOKRIF-ban beszélt, s amely nyilván a házassággal valósabbnak látszhatott, egyszerre megsemmisült. Az asszony 1956 végén elhagyta az országot a félig nyitott határon.

Ez sokkal mélyebb trauma volt Pilinszky számára, mint azt az idegen, a felszínes ismerős sejteni képes. Egy idő múlva egész életvitelét fokról fokra átforgatta. Megváltoztak viszonylatai, úgy gondolom, lazább lett magatartása, mások jelentek meg körülötte. Nemcsak kapcsolata, lényge is más lett. Sokkal ritkábban jött el hozzánk, mint az APOKRIF idején vagy mint az '56 előtti Rónay-asztaltársaságba (Rónay, Ottlik, Mándy, Nemes Nagy, Vargha Kálmán, Nemeskürty és személyem), s ezzel szemben – mi tagadás – elég bizarr mendemondák kezdtek keringeni róla. Ágnes viszont, amikor Jancsi újra megjelent, ezt nem hagyta szó nélkül. Ágnesben volt egyfajta magánügyekbe is beleszóló egyenesség, valami erkölcsi márványkeménység azokkal szemben, akiket szeretett, becsült. De mindenki mással szemben is abszolút tárgyilagosnak hitte magát, az udvarias mellébeszélés idegen volt számára, a hímezés-hámozás semmiképpen sem volt kenyere. Pilinszky változása, a mendemondák s pletykák miatt Jancsival egyszerre kemény lett. Nem emlékszem, hogy pontosan melyik évben történt, de biztos, hogy '56 után, úgy a hetvenes években, amikor már bőven lehetett utazni, és Pilinszky versei jó ideje széles körben ismertek voltak. Egy ritka alkalommal, amikor megint beállított hozzánk, szó szót követett köztük, és Ágnes ilyesfélét mondott neki: „Maga, Jancsi, újabban mindig is hajlamos lefelé barátkozni.” Vagyis némi hiúságból nála értéktelenebb emberekkel veszi magát körül. S amikor vitatkozni kezdtek: „Hallom – duplázott rá Ágnes –, hogy a körüti bárókba jár, és kis nőknek, hogy mást ne mondjak, olvassa fel a verseit. Nekik, a maga verseit!? Hogy tehet ilyet!?”

Nem felejttem el a pillanatot: Pilinszky lerogyott a díványra, mint akit megütöttek. „No de... hát azért” – dadogott. Méltatlankodó mozdulatot tett. Szinte percekre elnémult. Majd hirtelen felállt, sietve, hidegen köszönt, és elrohant.

Évek múlva Szigligeten, ha együtt voltunk, Jancsi többé sohasem kopogott be Ágnes szobájába, nem kereste fel. Hozzám, az én szobámba jött be (Ágnessel külön szobánk volt), és javasolta reggelenként, hogy kávézzunk együtt. Olyan volt ez a közös kávézás, mint egy szertartás. Igen, de Jancsi szokása szerint belemelegedett a beszédbe, s ott maradt a szobámban egész délelőtt, az ebédre hívó gongig. Egy darabig örültem neki, hiszen olyan mély, képzetgazdag s egyben láttató, olyan eredetien, személyesen költői volt minden szava. Igaz, volt benne egyfelől valami életidegen naivitás is, de olyan evidencia, fénygyújtó világosság is, mintha beszéd közben költészetének csaknem kész motívumait produkálná. Prózájából kitűnik, olykor fel is használta azt, ami éppen eszébe jutott – melyik író nem használja fel? –, vagy arról beszélt, amit fel akart használni. Igen, de én dolgozni szerettem volna délelőttönként, nem ok nélkül mentem le Szigligetre. Végül talán túl ironikus voltam vele. Azt mondtam: egyezzünk meg: kávézzunk reggelenként egy órát. Aztán én dolgozom. S ugyan bánom utólag, de azt

is hozzátettem: „Úgyis csak hangfalnak használsz.” Kedvesen nevetett, ismerte önöségét, és nem haragudott meg.

Mint mondtam: az 1956 végi törés után Pilinszky fokozatosan megváltozott. De ez csak később, sokkal később lett általánosabban nyilvánvaló. Akkor például, amikor már gyakran furcsa vagy éppen kissé pejoratív, de mindig kihegyezett, anekdotikus történetekben beszéltek róla. Költészete is megváltozott, bár nagy tehetségének fénylő szikrái később is magasra tudtak ívelni. Ám csak olykor-olykor. De hagyjuk most költészetét. Személye öntudatosabb lett, és egyben érzékenyen gyermekes: a félszegség és a nagyság pszichológiai kettősségében. Az egykori kemény, összpontosított, egyirányú sebzettség, lásd a TRAPÉZ ÉS KORLÁT-ban, lágyabb, általános alázatra utal (kivált versei jelképrendszerében), sőt már-már tudatosan vállalt elesettségre, amelyet másfelől nyílt-tükös világhírével kompenzált. Olyanféle oldottabb, megalázkodó és felmagasztaló magatartás volt ez, amelyről Kocsis Zoltán beszél közös párizsi tartózkodásuk kapcsán vagy a Hajós utca légkörét idézve.

Meglehet, elképzelhető, hogy két Pilinszky van. Egy nagy művű lírikus és egy érzékeny, feltétlen értékes, de már-már mindennapi ember. Olyan, amilyenek mi vagyunk, olykor esendők is. Ahogyan Radnóti Sándor mondja: más a költő értékét felragyogtató mű, és más egy róla szóló memoár, amelyből esetleg kitetszik, hogy speciális, csetlő-botló a költő élete. Ritka, nagyon ritka eset az irodalmunkban, akinek írói élete és emberi magatartása azonos. Ilyen volt, úgy tapasztaltam, Rónay György. S ilyen lehetett Babits.

Vissza kell hát térnem a múltra, a HARMADNAPON és a REKVIEM című kötetekre. Arra az időre, amikor a hivatalos kritika a *Kortársban* éppúgy, mint az *Élet és Irodalomban* azt írta, hogy egyfelől Ottlik, másfelől Weöres, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes kiadása „a népi demokráciánk luxusa”. (Kaptak ennél persze rosszabb kritikákat is.) Rónay György viszont ugyanakkor, 1964-ben (!), a mellékesnek, csupán egyházi lapnak tekintett *Vigiliában* azt írta: „Van líránknak is hegyi levegője. Ez árad Pilinszky minden sorából. Nem hinném, hogy vitatható volna: a mai európai költészet magas hegyvonulatába tartozik... Legföljebb százötven lapnyi mű. De terjedelemben a gyémánt sem nagy; és a halhatatlanságot nem rőffel mérik. Ez a maroknyi mű, gyémánt keménységében állni fogja az időt.”

Több mint harminc év után – legalább annyi értékelést engedjen meg nekem az olvasó, akkor sem magam, hanem Rónay nevében – nincs olyan irodalmár, aki ne tudná, itt és túl a hazán, hogy ez az egykori, csaknem egyedi megállapítás általános érvényű alapigazság lett.

NÉMETH LÁSZLÓ ÉS PILINSZKY JÁNOS LEVELEZÉSÉBŐL

Közzéteszi Domokos Máttyás

Németh László a *Válasz* hasábjain találkozott először Pilinszky János verseivel, s rögtön felfigyelt „a reménytelenül kemény vonalak közt egy finom, beszorult idegrendszer vibrálására”. Személyes találkozásukra pedig 1947-ben Hódmezővásárhelyen került sor, „amikor az Újhold írócsapatával együtt ő is elmondta egy-két versét a városháza dobogóján – emlékezik vissza Németh László megismerkedésük körülményeire AZ UTOLSÓ VÁSÁRHELYI ÉV című önéletrajzi írásában. –: *Másnap ő s Nemes Nagy Ágnes külön is fölkerestek – folytatódikaviszsaemlékezés –: finom muzsikussarc, rendkívül vékony csontok, a nagy szenvedő lélek s kiskiűs magatartás résztvevő keveréke. Megkértem, nem olvasná-e föl néhány versét a tanítványainknak; a rögtönzött matinéra a három felső lányosztály s valamennyi nyelv- és irodalom szakos tanárnő ott volt a tornateremben. Én tartottam egy kis bevezetőt a három nemzedék képviselőjéről. Illyést és Weöres Sándort már ismerték; most itt a harmadik nemzedék személyesen. Gyönyörűen olvasta a költeményeit, a karbunkulusszemű besenyő lányok még napok múlva is a számukra megfoghatatlan tüneményt emlegették a szünetekben. Énnekem a meghajlás maradt meg örökre az emlékezetemben, ahogy a tornateremajtóból kiskiűs félszegséggel, mégis meghatottan, a száz szemmel rajongó, ünneplő, mosolygó arcokra visszaköszönt; az ÉGETŐ ESZTER-ben ezt a meghajlást örökítettem meg a Wiesmayerék gyermekszűréjára bekerült csodahegedűsben.” – Egy esztendővel később, 1948. április 13-án kelt levelében azt írta Hódmezővásárhelyről a *Válasz* szerkesztőjének, Sárközi Mártának, hogy „Pilinszky, Határ, Sarkadi, Darázs: csak akiket én észrevettem” a háború*

után jelentkezett új tehetségek közül; majd 1949-ben, amikor Gulyás Pál özvegyének a vendége volt Debrecenben, NAPLÓ GONDOLATOKBAN című feljegyzéssorozatában ezt írta föl figyelmeztetésül a maga számára: „Megfigyelendő kortársak: Illyés, Szabó L., Weöres, Szentkuthy, Pilinszky.” Fial barátját chopini tehetségnek tartotta, akinek a verseiben „a költészet az önmagában forgó fájdalom nyelve lett”, ahogyan később A MAGYAR VERS ÚTJA című esszéjében jellemezte Pilinszkyt, megjegyezve azt is, hogy „nem volt még magyar költő, aki ilyen kisszámú verssel így beírta volna magát igényes líránk jobbjai közé”. Ez a megkülönböztető figyelem és megbecsülés, amit Pilinszky iránt érzett, végig megmaradt: amikor betegsége idején Pilinszky meglátogatta őt Sajkódon, ezt jegyezte föl a naplójába látogatójáról: „Tiszta ember, kitűnő agyvelő, az ember azt érzi vele, hogy nemcsak a száját jártatja, beszél...”

S ha Németh László úgy vélte, hogy kezdettől fogva „mélyebben érezte benne az embert, mint bárki más”, és „volt valami öcsbátya a viszonyunkban, mintha csak az én húsz év körüli életem folytatta volna, megváltás nélkül, egy még érzékenyebb lélek, a szemérem még jobban rádermedt lárvája alatt”; az „öcs”-nek a „báty”-hoz való viszonyát híven tükrözik az itt közölt levelek mellett Pilinszky különböző alkalmakkor és időpontokban tett nyilatkozatai is: „...egy nagy barátsággra gondolok – nyilatkozta a mikrofon előtt (Tóbiás Áron: MEGMEN-TETT HANGSZALAGOK. 1969. július 26.) –, ami Németh Lászlóhoz fűz ma is, akiről tényleg csak a legnagyobb tisztelettel és szeretettel és legnagyobb elismeréssel tudok beszélni. A

legnagyobb tehetségek egyike, akivel életemben találkoztam, és furcsa módon valahogy azt hiszem, én sem okoztam neki különösebb illeszkedési gondot.” 1971. október 1-jén pedig így vallott kettejük kapcsolatáról: *„Azt szeretném mindig említeni, hogy egy atyafiúi kapcsolatom volt és van Németh Lászlóval; esetleg egy csomó dologról én más-képp gondolkodom, de a tehetsége mindig bővületben tart.”* (Tasi József: KÖLTŐ, SAKK-MATT HELYZETBEN.) – Kettejük levelezéséből Pilinszky Jánosnak 1961 előtt

írt levelei azért hiányoznak, mert Németh László gyakori lakhelyváltásai következtében mások leveleivel egyetemben elkallódtak. Az alábbi válogatás anyagát Németh Ágnes, a NÉMETH LÁSZLÓ ÉLETE LEVELEKBEN című kiadvány sajtó alá rendező szerkesztője gyűjtötte össze. (A teljes anyag az író levelezését 1949-től haláláig, 1975-ig közreadó gyűjteményben jelenik majd meg.)

Domokos Máttyás

Pilinszky Jánosnak

(Postabélyegző: 1949. január 3.)

Kedves Barátom,

néhány hete Pesten vagyok. A közé a 4-5 ember közé számítlak, akivel szeretnék találkozni. Halogattam az írást, amikor a regényemtől kissé szabadabban lélegzem. De úgy látszik, január második felében megint elutazom. Így hát mégiscsak írok: van-e kedved velem találkozni. Ha igen, írj egy lapot, melyik este várjalak vacsora után, 11-es autóbusz végállomásától (indul a Keleti K. utcától) kétpercnnyire lakunk. Utolsó autóbusz 11-kor indul vissza, de a villamos sincs messze.

Szeretettel:

Németh László

„regényemtől kissé szabadabban lélegzem” – ekkoriban írja az ÉGETŐ ESZTER-t.

Pilinszky Jánosnak

Budapest, 1949. december 27.

Kedves János,

feleségem első ünnepen adta át leveledet; második ünnepen Mártánál vártalak fél ötig; aztán azt gondoltam: ma délelőtt kereslek föl – de valahogy mégis jobb az ilyet írásban elintézni, ha legközelebb találkozunk, nem kell beszélnünk róla.

Az a kis jelenet a kapualjban csak a te megbántódásod miatt volt kínos a számomra. Különbem nem láttam volna benne mást, mint Márta tapintatlanságát s két atmoszféra, egy szabadszájú s egy szemérmes surlódását s föl villanását. Amit leveledben írsz, azt nem volt szükséges megírnod. Vagyok annyira orvos és regényíró, hogy tudjam a dolgokat, s vagyok annyira ember, hogy az embert nézzem – azokon keresztül is. A te természetedhez különben van egy külön kulcsom is: a magamé. Mindig úgy néztelek, mint aki a magam biológiai subsztrátumát – még kényesebb, tehát még finomabb és még több szenvedéssel járó alakban hordozza. Innen volt egy kis apai gyöngédség, (nem tudom, észrevetted-e) a veled való bánásmódomban.

A rákövesedett szemérem – az én ifjúságomnak is problémája volt. De én sokkal

hiúbb voltam, mint te, nem nyugodtam, amíg ki nem gyógyultam belőle. Azaz azt hittem, kigyógyultam. Valójában nem lehet ebből kigyógyulni. Lett feleségem, lettek gyermekeim, valójában(?) olyan vagyok, mint te – legfőlegbb egy csomó újabb sebet nyitottam meg magamon – ezt írtam meg az *Iszonyban*. Téged épp azért tiszteltelek, mert én is láttam, hogy purgatóriumi köreid végén jársz már – leküzdted azt, amibe én belepusztultam volna, s alkotássá változtattad kínlódásodat. De hisz ismered az *Emberi Színjátékot*: bennem már huszonnyolc éves koromban is nosztalgia élt a másik iránt – aki nem törte szét a szemérem csonthéját, hanem láthatatlan szigetelőrétéggé tette – egy magasabb emberség *folvashatatlan szó – D. M.]* Természetes – hogy jobb „meggyógyulni”, mint meg nem gyógyulni. Sok tekintetben sajnálom, hogy nem kerültél le Vásárhelyre, úgy, ahogy tervezted. Az én „bennszülöttjeimben” – a tanítványaimat hívtam így – volt valami kedvesség, ami, úgy érzem, föloldhatta volna azt, amitől szenvedsz. De hidd el, hogy ez a „kéreg” végeredményben nem ideg vagy belgyógyászati eset; ez más voltunk lecsapódása rajtunk – természetes reakció, mellyel a világtól elkülönülünk s mellyel a világ elkülönít magától. Sors ez – s épp az elfogadásával, a benne rejlő szellemi előnyök kihasználásával küzdhetjük le.

De ha főlöszleges is volt leveledet írnod: mégis örülök, hogy Márta alkalmat adott a megírására. Az, amit költészeted forrásáról mondasz benne, nagyon szép, s megmagyarázza, hogy írhatott egy húsz néhány éves ember olyan verseket, amelyeneket csak negyven éven túl lehet írni. S nemcsak magyarázat ez, program is: a szenvedés szűk, lassan hömpölygő erén jutni ki tisztultabb szellők – s egész váratlanul majd; nagy látóhatárok elé.

Amit rólam írsz, abban sajnos nem tudok egyetérteni veled. Annak örülök, ha valaki a szándékaim tisztaságát érzi. Ez fáj a legjobban: akármit csináltam, azt mindig valami aljas motívumra vezették vissza. Lassacskán már – nem is magamért fáj, hanem értük. Pedig talán ezzel az eggyel könnyíthettem volna sok ember életén – ha el tudom hitetni velük a szép pillanataimat. Az eredményeimről azonban nincsenek illúzióim. Nagyon eltorzultam én is. Engedelmesen dobom bele magam a gomböntő kanálba.

Leveledet, ahogy kérted, elégettem. Egy-két mondata azonban bennem fog maradni. Ha van kedved elutazásom előtt találkozni velem, jöjj át valamelyik este; majd sétálunk egyet. Azt hiszem, csak 2-3 körül utazom.

Szeretettel ölel, édesanyádnak kézcsókját küldi:

Németh László

„Mártánál vártalak fél ötig” – Sárközi Mártánál.

Pilinszky Jánosnak

(Hódmezővásárhely, 1950. március.
– Keltezés a tartalom alapján.)

Kedves János,
nem írtam eddig, mert nem tudtam, nem anyámnak kell-e szobámban a másik hely hűsvétra. Most érkezett meg Kristó, tőle hallom, hogy vagy egyáltalán nem jön, vagy csak később. Hosszas betegsége után még igen gyenge, nem bírná ki az utazást. Így hát nagyon örülök, ha az ünnepekre megbeszélésünk szerint lejössz, azt is Kristótól hallom (ő viszont Ellától), hogy nem mondtál le erről a tervünkről. Megtörténhetik, hogy nekem épp akkor korrektúra féle dolgot kell végeznem; de annyival tovább ma-

radsz majd, nekem egyáltalában nem jelent anyagi terhet az ittléted, s a te idődből is futja. Tán benézhetnél Török Eszterhez, őneki is most kell jönnie, ezekben a napokban az indulás előtt közvetlen az eszpresszóba is, hogy nem menesztették-e le mégis az anyámat, mert a Németh család, tudod, kiszámíthatatlan.

Azt hiszem, ha kedves neked az együttlétünk, jó lesz ezt az alkalmat kihasználnod. Szeretettel köszönt,

N. László

„*Kristó*” – Kristó Nagy István; édesanyjánál, az ÉGETŐ ESZTER hősnőjénél lakott Németh László Hódmezővásárhelyen. – „*Ellától*” – Németh Lászlóné. – „*korrektúra fíle*” – ekkor még úgy volt, hogy a Révai Könyvkiadó, amely szerződést kötött az ÉGETŐ ESZTER-re, meg tudja jelentetni a regényt. Ennek a korrektúráit várta Németh László. – „*Török Eszterhez*” – Németh László egyik kedves vásárhelyi tanítványa, ekkoriban orvostanhallgató Pesten. – „*az eszpresszóba*” – ekkoriban Németh Lászlóné a Moszkva téri Gomba eszpresszóban dolgozott.

Pilinszky Jánosnak

(Hódmezővásárhely, 1950. Húsvéthétfő.
– Keltezés a tartalom alapján.)

Kedves János,

vagy két hete hever itt ez a levél, amelyben húsvétra hívlak. Elküldöm fölbontatlanul, már nem is tudom pontosan, mi van benne. Ha tudom, hogy ennyire számítás a lejövételre, mégiscsak elküldöm, annak ellenére, hogy minden összeesküdött egy szépen eltöltött ünnep ellen.

Az első hiba ott volt, hogy régi igazgatómat, akinél el akartalak helyezni, elmozdították és Csongrádra helyezték valami nőügy miatt. A felesége egyedül lakik most a lakásban, s arra mégsem kérhettem meg, hogy férj nélkül fiatalembereket lásson éjszaka vendégül. Tán te is megijedtél volna tőle. Tehát csak itt lakhattál volna az én kis szobámban. De ide meg előbb az anyám készült folytonosan: a múlt héten aztán beüött Magda váláshíre s az ő leutazásának a terve, ez a kedvemet is eléggé elvette. Közben úgy volt, hogy két-három nap alatt kell a fordításomat átjavítanom, s ez is épp a húsvétot fenyegette. De még mindig föladom a levelet, ha Török Eszter időben befut, s nálam jelentkezik. De csak szerdán jött, és pénteken mutatkozott (úgy látom, egy kicsit elijesztették tőlem), úgyhogy magamon kívül még társaságot sem tudtam a számodra biztosítani.

Ez persze nem azt jelenti, hogy vásárhelyi utazásodat hamarosan nyélbe ne üssük. Most Magda lesz itt vagy két hetet. Utána azonban nagy örömmel várlak. Akkor remélhetőleg az idő is javul, a veranda és az udvar is a miénk lesz, úgyhogy ha dolgozni akarunk, nem aggatjuk egymást. Legjobb, ha nem is az én leveletem várod, hanem a családodnál érdeklődsz, hogy mikor nem foglalt Vásárhelyen a másik ágy. A hangulatom is jobb most már kicsit, a fordítás és orosztanulás mellett megint egész csomó irodalom- és művészettörténeti probléma rajzik a fejemben, úgyhogy mulatságosabb vagy legalábbis elviselhetőbb lakótárs leszek, mint most lettem volna. Természetesen ne egypár napra, hanem legalább egy-két hétre gyere, hozz le munkát is, hogy dolgozhassál.

Egypár kérésem is volna hozzád. Illés Bandi még februárban megírta, hogy leküldi regényem kéziratát. Azóta már egy meleg baráti levélben sürgettem, de máig nem válaszolt. Csak nincs valami baja? A világ legudvariasabb embere. Nem hívnád föl a

Révaiban? Kardos Lászlónak is írtam két levelet a fordítói szakosztály ügyében, egyikre sem kaptam választ. Ha találkozol vele: tedd szóvá. Mi volt az a minősítés, amin ott meg kellett volna jelennem, nem tudni véletlen?

Szeretnék néhány könyvhöz hozzájutni. Bacon *Essai*-re gondolok, s egy skót nemesnek Dr. Johnsonról szóló (tizennyolcadik századi angol író és gondolkozó) könyvére. Ha véletlenül kezedbe kerül, hozd magaddal.

Édesanyádnak kézcsókját küldi, téged szeretettel ölel:

Németh László

„*vagy két hete hever itt ez a levél*” – az előző Németh László-levelelről van szó. – „*Magda válaszára*” – Németh Magda, az író legidősebb lánya. – „*leküldi regényem kéziratát*” – az ÉGETŐ ESZTER-t. Németh László kérte vissza a kéziratot, mert közben hírt vette, hogy a Révait, amelynek Illés Endre volt az irodalmi vezetője, államosítják. „*Kardos Lászlónak...*” – irodalomtörténész, műfordító, egyetemi tanár (1898–1987) akkoriban az Írószövetség műfordító-szakosztályának elnöke.

Pilinszky Jánosnak

Vásárhely, 1950. május 16.

Kedves János,

délelőtt kaptam meg a leveledet, s azt gondoltam, írok mindjárt: ha beteg vagy, legjobb, ha azonnal lejössz. Magda, amennyire az újabb híreknek hihetek, úgysem jön le a nyárra, állásba megy. Már napok óta készülök írni, de arról szerettem volna hírt adni, hogy szereztünk lakást. Egyszer már volt is valami, de aztán füstbe ment. Elég nehéz most itt lakást kapni, a vármegyét most költöztették át Szentesről, s mindent lefoglaltak. De nem is fontos, hogy lakásod legyen. Egyelőre, amíg kapsz, megleszünk ketten az én szobámban. Az udvar gyönyörű, a folyosón eső idejére is van egy különálló szobányi rész; Kristóné egész nap nincs itthon, hozzá is be lehet menni, rádiót hallgatni; úgyhogy nappal nem zavarjuk egymást, s éjjel sem; én legalább tudtommal nem horkolok, legföljebb néha oroszul beszélek. Ha itt vagy, s elnézel ide-oda, lakás is kerül. Úgy gyere, hogy legalább egy hónapot maradsz, de akár az egész nyarat. A koszt, amit hordatok, most már nem olyan kitűnő, mint egy hónappal ezelőtt, de még mindig elég jó, és sok mindennel pótolhatjuk: tej, vaj, lekvár, szalámi, szalonna stb. van bőven. Ne törődj azzal, ha nincs pénzed, nekem van, csak az útiköltségedbe kerül a lejöveteled. Azt hiszem, nagyon elkelve most egy kis vidéki levegő s kikapcsolódás. A házban két kis gyerek is van. Nagyon kedvesek, most mentek át a skarláton. Legföljebb rájuk kell tekintettel lennünk. Nem tudom, mi bajod van, de ha influenzás voltál, ne gyere feltűnő köhögéssel, a szüleid nagyon féltik őket.

Én eredetileg azt gondoltam, megkérek, hogy Csillát hozd le. Ő 10-e körül szabadul. De ha beteg vagy, nem lehet azt az időt megvárni, nyaralj most, minél előbb. Ha fürödni szoktál, hozz fürdőruhát; nagyon jó a strand; tán én is lejárok egyszer-mászor. Ha biciklizni szeretsz, kérd el a gyerekek biciklijét, ők úgysem használják. Könyvet nem kell hoznod, a munkádon kívül Kristónak vannak szép képzőművészeti munkái, s a városi könyvtárból is kivehetsz valamit. Vonat este ötkor indul a Nyugatiból, gyors. Ha olcsóbban akarsz utazni, Szolnokon át jön egy dél körül, ötkor már Szentesen van, ott másfél órát van a várost nézegetni, s fél nyolcra itt vagy. Írd vagy sürgönyözd meg, hogy mikor jössz.

Szeretettel várlak, nyugodtan jöhetsz.

N. László

„Magda... állásba megy” – Németh László lányának az első házassága Szász Imrével három hónapi együttélés után felbomlott, s hogy meg tudjon állni a saját lábán, elhatározta, hogy az induló földalatti-építkezés egyik főmérnöke mellé szegődik gépirónőnek. A tervet Németh László nem helyeselte. – „Kristóné egész nap nincs itthon” – háziasszonya egy gyógyszertárban dolgozott. – „legföllebb néha oroszul beszélek” – ekkoriban fordította Vaszilij Grosszman SZTYEPAN KOLCSUGIN című terjedelmes regényét. – „Csillát hozd le” – Németh László legkisebb lánya.

Pilinszky Jánosnak

(Hódmezővásárhely, 1950. május 19.
– Keltezés a postabélyegző alapján.)

Kedves János,
pótlólag írok: van lakás. Mint az ilyenkor lenni szokott, egyszerre kettő is. Az egyik Pákozdyéknál, a másik Kristóék egyik rokonánál: addig majd eldöntjük, kinek adjuk a pálmát, azaz téged. Te csak gyere azonnal. Hétfőre már vendéget is hívtam a tiszteletedre. Édesanyádnak kézcsókomat küldöm, ölel:

László

Egy hónap a legkevesebb, amire jössz, de jöhetsz egész nyárra vagy akár végleg is. Sok szeretettel és szívesen látunk. Remélem, jól érzed magad majd nálunk, ölel

Galyasi Miklós

„Pákozdyéknál” – Vásárhelyi Pákozdy Ferenc (1904–1970) költő; akkoriban szülővárosa, Vásárhely levéltárában dolgozott. Németh László baráti híve. – „Galyasi Miklós” – (1903–1974) költő, muzeológus, a Tornyai Társaság megalapítója. A két háború közt többször vendégeskedett nála József Attila, Erdei Ferenc, Féja Géza, Veres Péter, Medgyessy Ferenc, Tornyai János. Az ötvenes évek második felében újraélesztette a vásárhelyi művésztelepet, és sokat tett az országos képzőművészeti eseménnyé nőtt Vásárhelyi Őszi Tárlatok létrehozásáért.

Pilinszky Jánosnak

(Hódmezővásárhely, 1950. május 23.
– Keltezés a postabélyegző alapján)

Kedves Barátom,
levelem egyáltalán nem akart sürgetés lenni; azt irtad, beteg vagy, s (tévesen) leveledből is olyasmit értettem ki, hogy szívesen jönnél. Itt szép a kert, jó a levegő, koszt. Az express lapot azért menesztettem utána, hogy a lakás miatt sem kell aggályoskodnod. De ha nehézségek vannak, természetesen akkor jössz, amikor akarsz. Új hívást, levelet stb. ne is várj. Nem tudom, miféle kártyavár-összedőlétől félsz. Pénzt ide egyáltalán nem kell hoznod, úgyhogy ha van valami jövedelmed, azt nyugodtan otthon hagyhatod. Nekem egészen minimális terhet jelent az ellátásod. A nagyobb lányaim közül úgyszem jönn le egyik sem a nyáron, hadd helyettesítsd őket te.

Édesanyádnak add át kézcsókomat. Ölel:

Németh László

Pilinszky Jánosnak

(Hódmezővásárhely, 1950. július 13.
– Keltezés a postabélyegző alapján.)

Kedves János,

köszönöm a gyors értesítést. Ha előbb kapom, nyugodtabb házigazda lettem volna. Örülök, hogy nem érezted túl rosszul magad, s nem mentél el kellemetlen emlékekkel. Én szerettelek volna mással is vendégelni, nemcsak elég rossz ebédekkel – de hát ez nem sikerült. A cédulára elfeledtem felírni Illés Bandit. Gondolj rá! (Regénykézirat, van-e remény, hogy visszakapjam [?]) Az Írószövetségtől nincs kilátás, hogy igazolványt kapjunk? Esetleg egy igazoló írást, hogy tag *[olvashatatlan szó]* Szükség lehet rá. Édesanyádnak add át kézsókomat.

Ölel:

Németh László

„Örülök, hogy nem érezted túl rosszul magad” – a hosszasan tervezgetett látogatás végül is létrejött, s Pilinszky egy hónapot töltött Vásárhelyen. Már idézett önéletrajzi írásában (AZ UTOLSÓ VÁSÁRHELYI ÉV) Németh László valósággal regényírói tollal rajzolt képet készített fiatal barátjáról, akit az ő „*testvéri érzése hívatott le Vásárhelyre*”. Erdemes ebből a leírásból bővebben idézni, mert nemcsak kettejük kapcsolatát helyezi a kellő megvilágításba, de a fiatal költő akkori alakja és személyisége is kielevenedik belőle majd’ fél évszázad távolából: „*Közeledett a félév vége, volt tanítványaim visszajönnek az egyetemről – írja Németh László –, azt reméltem, hogy azt a vásárhelyi melegséget, amely az én életem itt lenn oly boldoggá tette, s ott a tornateremajtóban őt is szembecsapta, a közvetlen érintkezés apró csatornáin sikerül majd a lelkét befagyasztó jégpáncélra vezetnem. Ebben a reményemben azonban nagyot csalódtam: János, aki Pesten, az én szőke lányaim közt fölengedett, ezektől a villogó szemű, fekete lányoktól idegenkedett. Ez mindjárt a lakásnézésnél kiderült. Egy csinos kis Bocskay utcai házban szerettem volna elhelyezni, amely, igaz, kissé messzebb volt tőlünk, de a kertjében egy élettől feszülő, mosolygó szemű volt tanítványom öntözte a virágokat, aki a szőke albérlőjelöltet mindjárt kandi jó kedvvel nézgette; ő azonban a szomszédos ház két öreg hölgyét választotta, a lúdtalpas Lambert nénit s exénekesnő lányát, akik reggelente együtt mentek a jezsuitákhoz a világ megváltozásáért imádkozni, s akiknek a sötét, tornácra néző szobájában az elhalt rokonok falra szegezett gyászjelentései alatt kellett aludnia. A strandra is eljött velem, de csak a partról, felöltözötten nézte, hogy én hogy próbálom leúszni a régi távolságaimat. [...] Jánost nemcsak alkatilag éreztem rokonnak, beszélgetéseinkben a gondolatok is összecsiszolt fogaskerekeként illeszkedtek egymásba; míg kortársaimmal néhány mondatnyi próbálkozás után rendszeren csüggedten adtam fel a megértés reményét, ővele egy-két együttlétünk alatt, otthon vagy utakat róva – a késő éjszakába beszéljük magunkat. A fiatalok közt nem volt senki, aki közelebb állt volna hozzám, igaz, nem is ismertem fiatalokat. Arra azonban, amire kiszemeltem, alig találhattam volna alkalmatlanabbat. Először is neki elég volt a maga életének a terhe, a maga verseit is alig tudta gyenge testén átpréselni, az első jelre, hogy itt idegen terheket akarnak rárakni, megneszelt, őszintén megmondta, hogy ő arra képtelen s nem hajlandó. [...] A vásárhelyi meghívás mögött levő tervek így hát dugukba dőltek. János azonban, úgy hiszem, egy kellemes, emlékezetes hónapot töltött Vásárhelyen. Délután áthozta a kis dohánydobozát, odaültünk a veranda alá, a kertre néző padra (néha Kristóné is odaszegődött), s egy vacsorányi megszakítással késő éjjelig beszélgettünk. János nagyon szeretett trécselni: egy kicsit még pletykálni is (tőle tudtam meg, ki hogy vélekedik rólam), de ha művekről kellett véleményt mondani, vagy épp a köztünk levő fő eltérésre s tán épp ezért összekötő témára, a vallásos érzés természetére tért a szó, a könnyed, szellemeskedéstől sem ment társalgásban óvatosabb és felelősebb csomósodások támadtak. Ha egy vallásos ember lelkét egyszer belülről kellene megírni, ezek a beszélgetések lennének a kiindulópontjaim.”*

Pilinszky Jánosnak

Budapest, 1954. augusztus 8.

Kedves Barátom!

Számítok rá, hogy nem vagy otthon; ezért viszem magammal mindjárt ezt a levelet is. Amit írtál, nagyon meglepett. Én egyáltalán nem haragszom rád. Hallgatásoddal az őszön belekerültél – látszatra – azoknak a csoportjába, akik valóban gyilkos hajszát indítottak ellenem. Nagy öröömre már akkor tisztáztad, hogy véletlenül, te voltál az egyetlen, aki sietett tisztázni. Azóta mindig a régi nagy szeretettel gondolok rád; Vásárhelyen (lenn voltam egy hónapig) beszéltük is, hogy írunk neked, Lambert névvel meg a *[olvashatatlan szó]* is aláíratjuk. De elmaradt...

Én senkire sem haragszom; csak bizonyos emberekkel, akikről kiderült, hogy szadisták, s kényes percben szeretnek az ember torkának ugrani, óvatos vagyok, s elhárítom a találkozást, akármilyen bosszút állnak is ezért. De neked semmi közöd ezekhez; a legnagyobb „bűnöd”, ha már ilyet keresek, hogy néha-néha elmondasz olyasmit, amit nem kéne – ezzel szemben viszont olyan erkölcsi s művészi tisztaság légköre vesz körül, amely engem mindig felfrissített.

Magda említette – hogy szeretnél találkozni velem. A Kristó-lakást én sem találtam alkalmasnak, ezért üzentem, hogy este 7–8 közt a Vérmezőn ülünk anyámmal. Ez az idő azonban most több okból elmosódik. Ezért megyek én magam – noha betegségem óta Pesten senkinél nem voltam, csak most haldokló nagybátyámnál. Ha ma nem talállak otthon; szerdán vagy csütörtökön kereslek föl ebben az időben.

Szeretettel köszönt:

Németh László

„Hallgatásoddal...” – amikor Németh László a Nemzeti Színház kérésére megírta a GALILEI-t, barátai és hívei közül is jó néhányan attól félték, bár a kéziratban lévő drámát nem ismerték, hogy Németh László „a földön heverő egyházat akarja megrugdosni” darabjával. Ekkor Németh László megkérte Ferenczy Bénit és Pilinszky Jánost, hogy olvassák el a drámát. *„Heteket vártam, tán több mint egy hónapot is – olvasható a HOMÁLYBÓL HOMÁLYBA GALILEI című fejezetében –, de válasz nem jött. Végre Ferenczy né meghívott bennünket: nyugtalanul mentem át, gyanítottam, hogy nem sok jót hallok vizsgára bocsátott munkámról. Pilinszky, akinek ott kellett volna lennie, kimentette magát; a vacsora elfogyott, Ferenczy nem tért rá a GALILEI-re. Végül az asszony, akit bántott a helyzet, próbált meg valami dicséretfélét összehozni. Béni úgy hallgatott, ahogy ő Erzsike asszonyi lódításait, cigánykodásait szokta hallgatni, gyönyörködve és rosszallóan. [...] Azóta azt is megtudtam, hogy gondolkodik ő a drámáról: királyról kell szólnia, s gyilkosságnak vagy legalább egy incesztusnak kell benne lennie. Pilinszkyt, mint később megtudtam, akkor érte utol a szerelem, s a rátódult káoszon át olvasta a hitének – témájánál fogva – nem éppen kellemes darabot.”*

Pilinszky Jánosnak

Sajkód, 1959. február 25.

Kedves János!

Rossz sejtélemmel nyitottam szét a gyászjelentést; éreztem, hogy édesanyád halálhíre lesz benne. Pedig azután, amit elmondtál, azt gondoltam, még hónapjai vannak hátra, s márciusban én is láthatom.

Tudom, mennyire összenőttek, s hogy halála, bár közben magad is férfi lettél, valóban elárvultan hagy. Milyen vigasztalást találhat egy ilyen veszteségnél az ember? A hívő, hogy aki meghalt, csak a próbatétel helyéről szabadult? S a hitetlen? Hogy egy

szeretett emberben nem dolgozik már az életöszön, amely minden kínzás számára ideszögez?

Én a mosolyával őrzöm meg őt magamnak, amellyel váratlan felbukkanásaimkor az előszobaajtóhoz lépett. János nincs itthon, volt legtöbbször az első mondata, s utána mindjárt: János sajnálni fogja. Aztán benn a kis szobában még sok János. János most állást kapott a Magvetőnél, János megint meghűlt, átvilágították, János is nagyon rosszkedvű emiatt, János egész nap csinálta a korrektúrát.

Márciusban, ha fölmegyünk, remélem, megint találkozunk, s meghallom, hogy halt meg, mi volt a hirtelen romlás oka.

Az én életem a régi, csendes kerékvágásban megy. A beígért hivatalos látogatások (amelyekért sürgős volt visszajönnöm) egyelőre halasztódnak, vele a cseh út is.

Nővérednek s a gyerekeknek, kérlek, tolmácsold együttérzésemet; Te pedig, amennyiben ez jelenthet valamit, számíts egyre kevesebb emberrel megosztott barátságomra.

Németh László

„a cseh út is” – prágai utazására, egy íródelegáció keretében, 1962 áprilisában került sor.

Németh Lászlónak

(1959. március.

– Keltezés a tartalom alapján.)

Igen tisztelt kedves Barátom!

Végtelenül jólesett leveled, s különösen anyukára vonatkozó részei. Anyuka nagyon szeretett téged, s bizonyára nem is sejtet, mennyit beszélgettem vele egy-egy könyvedről vagy látogatásodról. Nem láthatad őt betegen. A sok láz és kínlódás, műtét és rosszullet nagyon elgyötörte, de számomra valahogy egyre fiatalabb és kimondhatatlanul megható lett. Egy héttel a halála előtt felvette az utolsó kenetet, s attól fogva tudta, hogy meghal. Csodálatosan halt meg, szinte testetlenül, és kimondhatatlan szeretetben. Nekem nagyon nehéz, s nehéz lesz mindaddig, amíg valami új kapcsolat nem épül ki közöttünk. Még utolsó hírként közölhettem vele, hogy kötetem mégis megjelenik. Akkorra már főként miatta örültem a kedvező döntésnek, de például az ajánlásokat – a kiadó egységes szerkesztési elve alapján – el kellett hagynom. De hát a sok baj és megpróbáltatás után ez már a legkevesebb. Nagyon tétovának érzem magamat, mint akinek kezeiből minden erő elszállott. A halál, mióta ő meghalt, vele van kibéelve, csak az étellel nem tudom hányadán állok. Nagyon kérlek, ne felejts el egészen, örökre hű barátod:

Jancsi

Keltezés a tartalom alapján – Pilinszky általában nem dátumozta a leveleit. – „*kötetem mégis megjelenik*” – a HARMADNAPON, tizenhárom esztendővel első kötete, a TRAPÉZ ÉS KORLÁT (1946) után, 1959 nyarán jelent meg. – „*de például az ajánlásokat... el kellett hagynom*” – ez volt a kötet megjelenésének egyik feltétele, amelyre a kiadót és a költőt egyaránt kötelezték.

Németh Lászlónak

(1960. – Keltezés a tartalom alapján.)

Igen tisztelt, kedves Barátom!

Leveled nehéz pillanatomban érkezett, s újra beigazolta előttem, hogy milyen rendkívüli emberség lakik benned. Több mint tíz évvel ezelőtt kaptam Tőled egy hasonló levelet, mely eldöntötte belső krízisemet, megértő s feloldó volt egyszerre, s a sírásra, amit kiváltott belőlem, ma is úgy emlékezem vissza, mint tizenöt év keserveinek a befejezésére. Nagyon nehéz erről írnom, de még nehezebb lenne elviselnem, hogy ne tudd rólam és Rólad a teljes igazságot. Még egyszer köszönöm leveledet, s arra kérlek, ha Pestre jössz, hívj fel telefonon (389-053). Nagyon-nagyon szeretnék már látni Téged.

Igaz szeretettel:

János

Németh Lászlónak

(1961. április vége.
– Keltezés a tartalom alapján.)

Igen tisztelt, kedves Barátom!

Nagyon nehéz idő után merek újra írni Neked. Nagyon nehéz, nagyon küzdelmes idő után, amiben csaknem elvesztem, s Téged valóban el is vesztettelek. Három éve nem írtam, s úgy látszott, minden erőfeszitésem hiába volt, hiába szabadultam ki egy lehetetlen lelkiállapotból, csak újabb válságba jutottam. Elmondhatatlan szükségem lett volna Rád, ehelyett még Téged is megbántottalak, s úgy éreztem, sorsszerűen kellett még Téged is elveszitenem. Nem tudom, hogy vagy velem ezek után, de ha egy mód van, én nagyon szeretném visszanyerni régi szeretetedet. Újból kívánok mindent kezdeni, s mint már annyiszor, most is fölmérhetetlenül sokat számítana a tudat, hogy mellettem állsz. Vasárnap fölhívlak telefonon, s nagyon örülnék, ha mint házas rövidesen meglátogathatnálak. Bocsáss meg, változatlan, igaz szeretettel:

János

„Három éve nem írtam” – tudniillik: verset. Az ötvenes évek vége felé Pilinszky egyre kevesebb verset írt, s ez az időleges elnémulás majdnem egy évtizedig tartott.

Pilinszky Jánosnak

Sajkód, 1961. május 7.

Kedves Barátom!

Örültem levelednek. Elmaradásod, úgy hittem, annak a kampánynak a része, amely mint annak idején a *Galilei* körüli, megbélyegzésekre törekedett. S bár biztos voltam benne, hogy mint abból, ebből is épen kerülök ki, fáj, hogy Téged is sikerült „megagítani”, aki iránt mást, mint az idősebb testvér jóakarátát soha nem éreztem.

Azt, hogy *mennyire* csalódtam benned, magad is láthattad, hisz a tanulmány, melyet a Magyar műhelybe újabb líránkról írtam, a Magvetőnél bizonyára megfordult a Te kezében is; Weöres Sándoron kívül csak Veled foglalkoztam részletesen.

Ella különben, a Te szavaid alapján, elmondta, ki hogyan hitette el Veled az én csalódásomat. Már azon is gondolkodnod kellett volna, lehet-e jóhiszemű, aki ilyesmit, még ha hallotta volna is, visszamond. Azontúl az is szöveget üthet még gyanútlan fejbe

is: milyen ösztön az, mely legjobb tehetségeinket vagy vakmerő marhaságokba igyekszik beugrasztani vagy mint becstelent elrágalmazni vagy ha mást nem, ilyen pletykákkal egymástól távortartani.

Azt persze senki sem mondja vissza, hogy amikor az ízlés, minőség nagy előretöréséről beszélek a magyar olvasók körében, épp Téged hozlak föl rendszeren: egy marék verset írt, s olyan kultusza van, mint kevés nagy lezárt oeuvrejű költőnek.

Úgy tudom, nem laksz már a Molnár utcában, de a boríték elveszett; remélem, továbbbíjtják a leveletem. Abban a reményben, hogy legközelebb úgy találkozunk, mintha mi sem történt volna, szeretettel ölel:

Németh László

„*a tanulmány, melyet a Magyar műhelybe újabb líránkról írtam*” – 1957 tavaszán a Nemzeti Színház költőmatinékat akart rendezni, s Németh Lászlót Pilinszky János, Juhász Ferenc, Nagy László költészetének a bemutatására kérték föl. Az előadás-sorozat elmaradt, de Németh László megírta – KÉT IRÁNY címmel – a bevezetőjét, s ez lett a magja A MAGYAR VERS ÚTJA című esszéjének, amelynek eredetileg a MAGYAR MŰHELY címmel tervezett tanulmánykötetében kellett volna megjelennie a Magvető Könyvkiadónál. A terv azonban megghiúsult, s a kortárs magyar líra törekvéseit bemutató esszé csak 1968-ban látott napvilágot. (KIADATLAN TANULMÁNYOK, 1–2. Magvető.)

Németh Lászlónak

(1963. – Keltezés a tartalom alapján.)

Igen tisztelt, kedves Barátom!

Tegnap tettem le könyvedet, ezt a megragadó, különös és kivételes munka-történetben kibontott önéletrajzot, mely Nálad az üdvösségért folytatott harcot is jelentette. Milyen magányos lehettél benne!

Számomra azért is volt oly jó és jelentős az olvasása (Kierkegaard-tanulmányokkal együtt olvastam...), mert oly közelbe jutottam Hozzád, ahogy az életben talán soha. Ez különben a művek titka és sorsa is, ami Nálad még a tanítóéval is párosult, megduplázva az amúgy is súlyosat.

Igaz szeretettel és köszönettel:

János

„Tegnap tettem le könyvedet” – A KÍSÉRLETEZŐ EMBER. Magvető, 1963.

Pilinszky Jánosnak

(Budapest, 1966. január 3.

– Keltezés a postabélyegző alapján.)

Kedves János!

A táviratok közül, amelyek Mezőszilason vártak, messze kivált a Te ajándékod. Azóta is egyetlen hajszában élek, Simone Weil könyvét csak este lefekvés előtt forgathatom. Az első gondolata rögtön ismerős volt: az *Emberi Színháték* egyik vezéreszméje: az *el-leng* gravitáció volt – a dolgoknak megvan a természetes esésük, de élni csak vele(?) szemben érdemes – úgy hiszem, ez az, amit ő garanciának nevez. Újabb bizonyíték a szememben, hogy a vallás dolgaiban is egy invariants nyelvre kell törekednünk: ez a feltétele a belátó hívők *[olvashatatlan szó]* hitetlenek közt a mostanában annyit emle-

getett dialógusnak. Az első lapra írt gyönyörű vers nem tudom hányadrészben vonatkozik új hősnődre és könyvére, s megilleti-e egy picikét azt is, akinek ajánltad. Szerzetesi regulámra én is a derűt, épp ezt, helyeztem legfölül (tisztaság, tevékenykedés, érdeklődés, az indulatok kiküszöbölése; a világ iránti áhítat, emberek iránti jóindulat, derű) – sajnos szerep és foglalkozás, az örökölt, sötét biológiai források inkább a viharokat táplálják – s ritkán éreztem úgy, hogy ama kései, tékozló remény fölülkerült. – Még egyszer köszönöm baráti megemlékezésedet, a télen, remélem, lesz alkalmunk találkozni is.

Ölel:

Németh László

„*A táviratok közül, amelyek Mezőszilason vártak*” – negyvenéves írói jubileuma megünneplésére a mezőszilasi Mezőföld Termelőszövetkezet 1965. november 14-én ünnepi estet rendezett. (1925-ben a HORVÁTHNÉ MEGHAL című elbeszéléssel megnyerte a *Nyugat* novellapályázatát: ezzel indult Németh László írói pályája a nyilvánosság előtt.) – „*Simone Weil könyve*” – Simone Weil: LE PESANTEUR ET LA GRÂCE. – „*Az első lapra írt gyönyörű vers*” – a Németh Lászlónak ajánlott AMA KÉSEI című vers, amely eredetileg a HARMADNAPON SENKIFÖLDJÉN című ciklusának a záróverse volt; „*Ama kései, tékozló remény, / az utolsó, már nem a földet lakja, / mint viharokra emelt nyárderű, / felköltözik a halálos magasba.*” A vers a HARMADNAPON-ban még ajánlás nélkül jelent meg, mert a kötet megjelentetésének egyik feltétele volt, hogy a költő törölje versei ajánlásait. A vers harmadik sora tulajdonképpen vendégszöveg, átvétel Németh László 1934-ben írt BETHLEN MIKLÓS című tanulmányából, melynek elején így jellemezte Bethlen Gábort az író: „*az egyéniség diktatúrája az egyéniség fölött; viharokra emelt nyárderű*”. (Tanú, 7. sz.) A Simone Weil válogatott tanulmányait tartalmazó könyvajándékról Németh László az UTOLSÓ SZÉTTEKINTÉS című posztumusz kötetében (Magvető és Szépirodalmi, 1980) közreadott naplóiban is megemlékezik (A LÉLEK TÁPANYAGAI. ÚJÉVI ELTÖKÉLÉSEK. 1966), s idézve a dedikációt, hozzáfűzi: „*S ahogy ez a vers a táviratok közül, úgy nőtt ki a megköszönő levél is (melyet címe híján még mindig nem sikerült elküldenem) a köszönő levelek közül.*” (A vers ajánlásának a háttéréről l. Gattyán Nikolett–Szalay László: „EGYEDÜL ISTENNEK ÍRUNK”. ADALÉKOK EGY PILINSZKY-VERS ÉRTELMEZÉSÉHEZ című, gazdagon dokumentált esszéjét. *Magyar Napló*, 1993. május 28.) A vers alá odaírt Pilinszky még egy 1965-ben keletkezett töredéket mint az 1952-ben keletkezett négy soros kései költői folytatását: „*ECCE HOMO. Elnehezült szíve / vgre zuhanni kezdett.*” Hozzáfűzve még: „*Őszinte szeretettel: János*”

Németh Lászlónak

(1966. december 20–23.
– Keltezés a tartalom alapján.)

Igen tisztelt, kedves Barátom!

Bocsáss meg, rendkívül sajnálom, hogy az *Áruló* főpróbáján nem tudtam ott lenni. A szerkesztőségben teljes napos korrektúránk volt a karácsonyi dupla szám miatt, aminek munkáját az utolsó pillanatban egy nappal előbbre is hozták a tervezettnél. Lehetetlen volt hát elkérnem magamat.

Sokat gondolok Rád. Simone Weilt fordítom, s bizonyos vonatkozásokban több Velled rokon vonást fedeztem fel írásaiban. Nagyon szeretnék az ünnepek után megkeresni, addig is sok szeretettel kíván Neked és egész családodnak boldog karácsonyt és Újévet:

János

„*az Áruló főpróbája*” – 1966. december 22-én volt.

Pilinszky Jánosnak

Budapest, 1970. december 13.

Kedves János!

Jugoszláviából visszatérve meghatottan emeltem fel a *Nagyvárosi ikonokat*. Az első két részben (*Trapéz és korlát, Harmadnapon*) mindenfelé találtam egy-egy emlékezetemben ragadt verset, amelyek a számomra is különösen kedvesek voltak; az *Egy KZ-láger falára* is visszahozta az estét, amikor felolvastad nekünk; már a *Nagyvárosi ikonok*, legalább első olvasásra nem tudta így belémvenni magát; a két prózai résznek is csak tapogatom az értelmét; ennek azonban bizonyára bennem van, szellemem hanyatlásában az oka; új, szokatlan dolgok nehezebben találunk helyet bennem. A szép dedikáció s a nekem ajánlott vers persze meghatottak; a megértés hiányossága azt hiszem nem lehet akadály a mély tiszteletnek, amellyel műved iránt viseltetek s így e két ajánlásnak sem.

Szeretettel köszönt:

Németh László

„*a nekem ajánlott vers*” – az AMA KÉSEI című vers itt jelent meg először Németh Lászlónak ajánlva. (Vö. az előző levél jegyzetével.)

Németh Lászlónak

(Keltezés nélkül.)

Igen tisztelt, kedves Barátom!

Hetek óta próbálok levelet írni Neked, de bizonyos félreértések rendkívül nehezé teszik. A hiba bennem van. Még évekkkel ezelőtt hallottam, hogy csalódtál bennem, s ez visszahúzódtóvá tett. Szégyent éreztem, hogy a lírán kívül nincs egyéb képességem. Azok a hírek, amik rólam torz formában hozzád jutottak, még inkább elszigeteltek. De ha valakit szeretek a magyar irodalomban, az ma is Te vagy. Hittem, hogy a könyvembe írt dedikáció élő tanúság változatlan és föltétlen szeretetem, tiszteletem mellett. Kérlek, ne nézd levelem nehézkes fogalmazását, de ha számít Neked, kérlek, hidd el, hogy erkölcsben és művészetben a magam módján változatlan példaképnek tekintelek, s ezt a meggyőződésemet soha senkivel szemben egy pillanatra se árultam el.

Örök hálával:

János

Németh Lászlónak

1971. január 20.

Igen tisztelt, kedves Barátom!

Nagyon köszönöm leveledet és könyvedet. Tudod, mit jelentettek és mit jelentenek ma is írásaid. Öreg fejjel is „kritikátlanul” és csodálattal tudok viszonyulni csak Hozzád. Köszönöm mindazt, amit akarva s akaratlanul életre szóló ajándékként kaptam Tőled.

Örök hálával és szeretettel:

János

„*Nagyon köszönöm leveledet és könyvedet*” – a könyv a Németh László-életműsorozat KÉT NEMZEDÉK című kötete, amely 1970 karácsonyára jelent meg.

Pilinszky Jánosnak

Budapest, 1974. szeptember 12.

Kedves János,
köszönöm a könyvet, nagy örömet okoztál vele.
Ölel:

Laci

„köszönöm a könyvet” – Pilinszky János: VÉGKIFEJLET, amelynek a dedikációja így szól: „Németh Lászlónak baráti és tanítványi szeretettel és ragaszkodással János”

Szabó T. Anna

PORTRÉ

(Hárs)

Egy padon ül. Szitál rá
a hársvirág szemetje.
Percegve indul útnak,
pörögve hull alá.
Megborzong. Letérdelne
a törmelék-kövekre,
s fejét a túlhevült zöld
füvekre hajtaná.

(Szilveszter)

A kádban dúdol, aztán beleun,
a lábát borotválja (nincs kinek),
fél lábbal lány és fél lábbal faun,
nézi a habtól hólyagos vizet.

A bokájából szivárog a vér.
Kiszáll a kádból, a haja csöpög.
Keze a párás csempékőhöz ér,
ahogy kivesz egy friss törölközőt.

A szoba tele barna félhomállyal,
a hosszú, hosszú éjszaka közel.
Majd ül, két combja közt pezsgőspohárral,
s szerelmes filmet nézve alszik el.

(Színház)

Papírmasé, csak díszletek, nem érti,
honnan száll fel a szűrős, furcsa szag,
moha, avar, vadállatok szaga,

s míg Titánia kéjjel simogatja
az undorító számárfülekét,
s a férfi félpucérra vetkezik,

eszébe jut, hogy három éve csak,
hogyan egy kettesben tett kirándulás
után, amikor hazaért, ivott,

szorongatta a néma telefont,
meztelenül feküdt a szőnyegen,
és rángatózva, csukladozva sirt.

(Kút)

Mint mikor éppen neki szerelemről
fecsegnék, pedig kilátástalan,
és mindenkinél többet tud a vágyról,
és évek óta sír csak, hangtalan,
mint amikor egy könyv kerül kezébe,
fekete-fehér anatómia,
s leírva látja, ábrázolva látja
azt, amit nem szabadna látnia –

„...elpattan a szív, üt és összerándul,
sírás csomója, kút fölött a súly,
zuhan, zuhan a méretlen sötétbe,
hangtalanul és visszhangtalanul...”

(Eső)

Mintha már hetek óta esne.
Suhog, zuhog az égi víz.
Lámpát gyújtott, mert itt az este.
Kötni kezd. „Nemsokára tíz.”

Megszámolja a szemeket,
és arra gondol: „Elmehetnék,
de nincs kivel. Hát nem megyek.
Talán kibírom ezt az estét.”

(Vendégség)

Kristálycsillár. Ez a szalon.
Fotelek, biedermeier asztal.
Molyrágta kárpit a falon,
erdővel, őzzel, alkonyattal.

Nagynéni: öreg és süket,
szörpöt ad, nyúlós süteményt.
Nézik a tévét: Betty szül,
és jaj de sajnálják szegényt.

(Villamos)

Olvas: ölében füzetes regény.
Azután abbahagyja. („Rossz a fény.”)
És kibámul a fényes villamosból,
elmélázik, az elmúlásra gondol,
és lát üzletet, éttermet, mozit,
nézi a város fényreklámjait.
Vedlett árnyékok, lombtalan platánfák.
Futóesőtől fényesek a járdák.

(Park)

Kicsit hosszú az új piros kabát,
az új pulóver karcolja a bőrt.
Lépked a lombjahullott parkon át,
néptelen allé, lucskos, őszi kert.

Már havazik. Megáll a félhomályban,
nézi, ahogy száll a lélegzete.
Egy hárs törzsének nekiveti hátát,
de mintha csúszna, lassan, lefele.

Nekifeszül, a kéreg ellenáll.
A combján lüktet egy izomcsomó.
Nyitott száján a hideg ki-be jár,
és az arcára ráolvad a hó.

Márkus György

VAN-E TESTE AZ ESZMÉKNEK? AVAGY IRODALMI „FORMA” ÉS FILOZÓFIAI „TARTALOM” DESCARTES-NÁL

Descartes köztudomásúlag dualista volt. Azaz feltételezte, hogy az elme és a test két különböző szubsztancia, melyeknek egyáltalán nincs közös tulajdonságuk, noha kölcsönhatásban állnak egymással abban a kvázi-szubsztanciális kompozitumban, amelyet embernek nevezünk. Ezt a pszichikus történések s tőlük elválaszthatatlan gondolati tartalmak (az ideák) és a testi állapotok közti – épp kölcsönhatásuk teremtette – megfelelést azonban Descartes súlyosan korlátozta. Ez dualizmusának egyik sajátos vonása. Ugyanis szerinte csak azoknak az eszméinknek vannak testi/fiziológiai „pendant-jai”, amelyek – mint az érzetek, észleletek, képzetek vagy emlékképek – valamilyen mértékben „képi” jelleggel bírnak. Képiség (a konfúzió ezzel együtt járó lehetőségével) és testiség nála szorosan összefüggenek egymással. A tiszta értelmi belátás eszméinek – matematikai és metafizikai fogalmainknak – feltételezése szerint egyáltalán nincs testi megfelelőjük. S ez legszigorúbban épp metafizikai ideáinkra érvényes. Mert legegyszerűbb matematikai fogalmainkhoz még asszociálhatunk képzeteket – ez teszi mindenki számára oly könnyen beláthatóvá a geometria axiómáit, noha aztán a tudományos matematikai gondolkodás kibontakozásának akadályává válik. Ami azonban metafizikai eszméinket illeti, ezek bármiféle képi megjelenítése csak és kizárólag hibaforrás. Descartes egyik leggyakoribb s legsúlyosabb vádja kritikusaival szemben az, hogy csak a képzelőerő segítségével képesek felfogni az olyan fogalmakat, mint az „elme” vagy „Isten” – s ennek következtében tökéletesen félre is értik azokat.

Descartes eme nézeteit azonban nem oly egyszerű összeegyeztetni filozófiájának gyakorlatával. Ebben ugyanis a filozófiai gondolatok és gondolatmenetek képies megjelenítése nemcsak nagy, hanem különleges szerepet is játszik. S itt elsősorban nem az ezeket érzékletessé tevő nagyszerű metaforák egész sorára gondolok, hanem azokra a nagyszabású *fikciókra*, amelyek e művekben alapvető *argumentatív* szerepet játszanak – s amelyekkel összehasonlítva az analitikus filozófia kedvelt gondolatkísérletei vértelennek és ötletszegénynek tűnnek. Így áll például a karteziánus fizikát röviden felvázoló 5. ÉRTEKEZÉS középpontjában egy, az imaginárius terekben keresendő elképzelt világ teremtésének és önfejlődésének (a LE MONDE-ban részletesen kifejtett) története. Így szólítja fel az 1. MEDITÁCIÓ olvasóját nemcsak arra, hogy képzelje el: élete s egész tapasztalata nem más, mint álombeli képzelgés, hanem ehhez még hozzáfűzi legsúlyosabb szkeptikus érvként a *genius malignus*, egy korlátlanul hatalmas s éppoly gonosz démon az EZEREGYÉJSZAKÁ-ba illő képzetét. S a metafizika világos fogalmainak a képzelőerő zavaros fikcióival való összeférhetlenségét hangsúlyozó Descartes itt állandóan arra biztatja az olvasót, hogy vésse jól elméjébe s akaratának megfeszítésével ragaszkodjék e fikciókhoz: „szándékosan csapja be önmagát, és képzelje el...”. S ami leginkább meggondolkoztató, az nem e fikciók egyszerű jelenléte és súlya, hanem az a tény, hogy

ezek (mint ezt majd igazolni próbálom) nem eliminálhatók, logikai érveléssel nem helyettesíthetők: argumentatív erejük nem választható el képiségüktől.

Mindennek fényében fel kell tennünk a kérdést: vajon nincs-e mégis „teste” Descartes filozófiai eszméinek? Testen itt persze nem agyi reprezentációjukat értem, hanem *irodalmi/textuális* materializációjukat. Vajon ez utóbbi pusztán olyan külső köntös-e, amely csak arra jó, hogy láthatóvá (esetleg vonzóvá) tegye a testetlen eszmék különben oly világos körvonalait azok számára, akiknek lelki szemeit a testiek még elvakítják? Vagy pedig e filozófia maga is olyan kompozitum, amelyben az irodalmi forma illékony, fiktív materialitása és a filozófiai gondolatok eszmeisége kvázi-szubsztanciális egységet alkot?

E probléma marginálisnak tűnhet – azt hiszem azonban, hogy ma nincs minden aktualitás nélkül. Napjaink filozófiáját az a veszély fenyegeti, hogy oly mértékben és úgy polarizálódik, ami alááshatja a filozófia törekény, csak a szemben álló irányzatok állandó konfrontációjában megvalósuló egységét. A bölcelet racionalitása nevében a szigorú fogalmi elemzésen alapuló diszkurzív érvelést követelő s egyedül azt elismerő filozófiák, amelyek ugyanakkor gyakran belevesznek a csak szakembert érdeklő s csak annak számára érthető részproblémák beható vizsgálatába – a front egyik oldalán. „Literárius” filozófiák, melyek esztétizáló iróniával felfüggeszteni látszanak a bölcelet igazságigényét, s esetenként arra is hajlanak, hogy a logikus argumentációt magát csupán a kényszer személytelen s leplezett formájának tekintsék – a másikon. Lényegesen eltérő gondolkodói stílusok és kifejtési normák egyidejű jelenléte az újkori filozófia egész történetét jellemezte. Ami ma aggodalomra ad okot, az az ezek közti dialógus fokozódó ellehetetlenülése, ami néha a kultúrbotrány szintjét súroló formákban jelentkezik. Mert így jellemezném egy sor neves analitikus filozófus nyilvános fellépését Derrida oxfordi meghívása ellen – de úgyszintén a vitának azt a módját is, amelyet Derrida egyes esetekben – legeklektánsabban Gadamerrel szemben – gyakorolt.

Mai helyzetünkben visszatekintve Descartes-ot – az újkori filozófia atyját – ambivalensen ott találhatjuk ennek a problematikus fejlődésnek a kiindulópontján is. Hisz ő egyrészt az abszolút bizonyosságot igénylő diszkurzív-tudományos bölcelet nagy képviselője, aki számára – mint ezt Heidegger lényegileg jogosan hangsúlyozta – az eredeti értelmében vett „matematikai” alkotja az érvényes ismeret paradigmáját. Másrészt viszont Descartes az újkor egyik „legliteráriusabb” filozófusa. S ezzel elsősorban nem is arra a senki mással össze nem hasonlítható szerepre utalnék, amelyet saját kultúrája stílusideáljának kialakításában játszott. Inkább gondolok itt az irodalmi/műfaji formáknak arra a gazdagságára, amelyekben filozófiáját prezentálta. Önéletrajzi esszé, meditáció, a középkori Summákra emlékeztető, ellentétekre adott válaszszorozat, töredékes axiomatikus kifejtés, oktatási célokot szolgáló tankönyv, befejezetlen dialógus – hogy itt csak azokat az érett írásokat említsem, amelyek filozófiája egészét szándékoztak megjeleníteni. S e formák minden esetben nemcsak világos célszerűséggel vannak megválasztva, Descartes ritka irodalmi érzékenységet és tudatosságot árul el abban is, ahogy egy-egy műfaj konvencióit figyelembe véve azokat elég radikálisan át is alakítja, saját bölcelete tartalmi követelményeihez alkalmazza. (Ez tükröződik többek közt azokban a „helyes olvasatokra” vonatkozó, esetenként igazán meglepő tanácsokban is, előírásokban is, amelyekkel előszeretettel látta el műveit. Nem sok tankönyvíró javasolná például olvasóinak azt, hogy művét először olvassák végig egyfolytában, mintha csak egy regény volna – l. OEUVRES. Adam-Tannery-kiadás [a továbbiakban: AT] IXB, 11–12.) Ehhez hozzá kell még tenni, hogy – mint ezt Bal-

zackal folytatott korai levelezése tanúsítja – Descartes-nak kifejezett retorikai programja volt, amely a kor két nagy irányzatának, a ciceróista és senecista retorikának a szintézisét célozta, s a DISCOURS szűkebb értelemben vett stílusa ezt tökéletesen meg is valósította.

Ha ezek után viszont feltesszük a kérdést, hogyan tekintette maga Descartes irodalmi forma s gondolati tartalom viszonyát műveiben, akkor egyértelműleg le kell szögezni, hogy az előbbit pusztán olyan külső öltözetnek tartotta, amelynek megválasztását kizárólag praktikus/pragmatikus szempontok – az írás célzata s megcélzott olvasóközönsége – motiválják. Az előbbit az utóbbival összetéveszteni azok viselkedésével lenne analóg, akik egy kalap s ruha megpillantását azonosítják egy ember szubsztanciális jelenlétével. (Ez különben teljes összhangban van vázlatos nyelvfilozófiájával is.) Mint ezt ismételtelen hangsúlyozta, ezek az oly különböző műfajú írások – különböző részletességgel és a kifejtés különböző szintjein – *ugyanazt állítják*, ugyanazt a filozófiát képviselik. Ezt egyértelműleg leszögezte (Mersenne-hez írt 1641. januári levelében) a DISCOURS és a MEDITATIONES viszonyáról, s ugyanezt állította explicite ez utóbbi és a PRINCIPIA viszonyáról is (I. AT. V, 291.).

E pontnál szeretnék egy kicsit elidőzni. Egyrészt az, amit Descartes itt állít, elemén-tárisan igaz. Valójában az ember csak csodálhatja azt a türelmet és propagandisztikus, misszionáriusi hevületet, amely Descartes-ot képessé tette arra, hogy ugyanazokat a filozófiai téziseket lényegében azonos, csak részleteikben módosított érvek segítségével s egy alapjában konstans gondolatmenet keretei közt újra és újra, mindig más irodalmi formában kifejtse.

Ugyanakkor ez az állítás, noha számunkra mi sem természetesebb (mit is képvisel-nének egy filozófus írásai, hacsak közben nem változtatta meg nézeteit, ha nem ugyan-azt a filozófiát), valami valóban újat implikál a filozófia természetére vonatkozólag. Mert sem Montaigne, sem Bacon, aminthogy a Descartes által talán leggyakrabban felidézett antik filozófus, Seneca sem mondhatta volna el írásairól, hogy azokban szigorúan ugyanazt a doktrínát fejti ki. Descartes emez állítása szorosan összefügg egyik radikális, a filozófia történetét súlyosan befolyásoló újításával: a bölcsélet *rendszerként* való felfogásával. Ennek az emberileg lehetséges ismeretek objektív logikai tagoltsá-gára s az *ordo idearum*ra vonatkozó elméleti előfeltevései jól ismertek (szélesebb imp-likációival pedig másutt foglalkoztam). Itt pusztán e gondolat kultúrtörténeti kontex-tusára szeretnék hivatkozni. Mindaddig, amíg a filozófia kulturálisan és szociálisan jól meghatározott, konkrét olvasói körök pluralitásához szól (legyenek ezek választott patrónusok, meghatározott, mondjuk egyetemi korporációk tagjai, vagy a humanista eruditák valamely kisebb csoportja), a filozófiai alapbeállítottság állandósága nem von-ja maga után az egyes művekben prezentált filozofémák szorosabban vett azonosságát. Ha valaki a helyes életvitel végső elveiről egy bánatos fiatal özvegyet akar meggyőzni, nem fog ugyanazokra a belátásokra hivatkozni, nem fog ugyanúgy érvelni, mint ha ugyanezt egy idősebb római bürokratának címzi. Ha valaki, mint Bacon, az új tudom-ánnyt azért jellemzi, hogy ennek hasznáról meggyőzze magas patrónusait, akkor e jellemzés nem lesz tartalmilag azonos azzal, amellyel annak jelen művelőjéhez fordul. Descartes azáltal terem új kulturális formát (a rendszert) a filozófia számára, hogy írásai többé nem a *savant*-t vagy az eruditát (s végképp nem az esetleges, „bebiztosítást” célzó ajánlások címzettjeit) szólítják meg, hanem anonim ideális olvasókat, a *honestes gens*-t: elvben mindenkit (a RECHERCHE Polyanderjét), aki csak hajlandó félretenni előítéleteit, nyílt ésszel használni legegyetemesebb, az igazság és hamisság megkülön-

böztetését lehetővé tevő képességünket, a *bon sens*-t. Az ideális olvasóknak ez az elvileg meghatározhatatlan köre az, amelyen belül Descartes aztán igencsak árnyalt, de lényegében megint csak idealizáló megkülönböztetéseket tesz: feltételezett adottságaik s a filozófia iránti érdeklődésük jellege szerint, hogy egy és ugyanazon filozófiájának konkrét kifejtését e befogadói lehetőségekhez s elvárásokhoz igazítsa.

Egy és ugyanazon filozófia, amely ilyen pragmatikus megfontolások alapján különböző irodalmi formákban nyer kifejtést – ez a descartes-i önfelfogás nemcsak elemileg igaz, ebben kifejezésre jut bölcséletének egyik lényegi, új aspektusa. S mégis ez az egyértelmű önjellemzés nem teljesen kielégítő, nem ad teljesen megnyugtató választ magukra a szövegek által felvetett problémákra. Az még talán jól összeegyeztethető vele, hogy Descartes e különböző irodalmi megjelenítéseket egyáltalán nem tartotta egyenértékűeknek, csak a MEDITATIONES-t tekintette filozófiája adekvát prezentációjának. Sokkal több problémát okoz már a két legjelentősebb mű, az ÉRTEKEZÉS és az ELMÉLKEDÉSEK részletesebb összehasonlítása. Itt van mindenekelőtt az a meghökkenítő tény, hogy a DISCOURS – mint erre még rátérek – gyengébb argumentumokból (a legsúlyosabb szkeptikus érv ugyanis hiányzik) erősebb végkövetkeztetést látszik levonni, mint amit a MEDITATIONES állít és igazol. S ez nem írható egyszerűen az előbbi vázlatosabb és „populárisabb” jellegének rovására, mert világosan összefügg a „globálisan” azonos érvek hogy úgy mondjam logikai finomstruktúrájában mutatkozó konzisztens különbségekkel. Ez vonatkozik mindenekelőtt a *cogito*argumentumra, amelynek logikai szerkezete e két írásban oly eltérő, hogy e szempontból egyszerűen nem is lehet azonos évről beszélni. Végül itt van a MEDITATIONES, s részben a DISCOURS, metafizikai okfejtését indító nagy „fikciók” kérdése. Ezeket, mint ezt korábban már deklaratívén kijelentettem, nem lehet az irodalmi képiségtől megfosztott diszkurzív argumentációval helyettesíteni – egyszerűen azért nem, mert ezek rossz, hibás érvek. A *genius malignus* képzetéről már a 4. ELMÉLKEDÉS-ben kiderül, hogy elementárisan önellentmondásos, a 6. ELMÉLKEDÉS-ben pedig az álomargumentumról is bizonyosodik, hogy szélesebb összefüggésekbe helyezve inkonkluzív. Descartes szócsöve, a RECHERCHE Eudoxusa aztán világosan meg is fogalmazza emez „érvek” célját és jellegét: ezek a *képzelőerőt* szándékozzák „érinteni”/befolyásolni, hogy egy attitűdöt, a *tévedéstől való félelem* kognitív emócióját idézzék elő (AT X, 513.).

Ugyanaz a filozófia – amelytől azonban *eltérő* irodalmi megjelenítéseit nem lehet mint külső burkot szigorúan le- és elválasztani, mert ezek az absztrakt gondolati tartalmak valóságos testévé nőnek, ismételteretlen egyéniséget kölcsönözve az egyes műveknek. Ezt a magam kreálta ellentmondást azáltal szeretném feloldani, hogy megkülönböztetem – nyilván nem csak Descartes esetében – azt, amit egy ilyen paradigmikus mű esetenként *állít*, attól, amit *kifejez*. Vagy hogy egy talán szerencsésebb és jobban ismert – a korai Wittgenstein s vele egyidejűleg Walter Benjamin kezdeményezte – szóhasználatban fogalmazzam meg: azt, amit *mond*, attól, amit *mutat*. Mert a filozófia, a nagy filozófia nem redukálható egyszerűen propozicionális tartalmára, a diszkurzív kifejtett s megalapozott filozofémák egy rendszerére. Ha így lenne, akkor a klasszikus művek olvasása helyett azok jó modern kommentárjainak, analitikus „fordításainak” tanulmányozását kellene előnyben részesítenünk. (Hisz Gueroult vagy Alquié kétségtelenül többet – s esetenként jobban – tud a karteziánus filozófiáról, mint Descartes maga.) A nagy filozófiai mű a maga irodalmi formájától, *textuális gyakorlatától* elválaszthatatlanul – ez utóbbi látszólagos közvetlensége s empatikus, pragmatikai ereje révén – kifejezésre juttat egy a világhoz való, egyszerre kognitív és praktikus atti-

tűdöt, amit normatív igénnyel prezentál (de nem reprezentál) az olvasónak, s amitől értelme és jelentősége elválaszthatatlan. Ezt a tézist szeretném most illusztrálni s részben világosabbá és pontosabbá is tenni a DISCOURS és a MEDITATIONES közti viszony vázlatos elemzésével. Mert Descartes-nak igaza van: ezek a művek ugyanazt *mondják*, de amit a fentebbi értelemben *mutatnak*, az – úgy hiszem – korántsem ugyanaz.

Descartes maga világosan jellemezte az ÉRTEKEZÉS-ben alkalmazott kifejtésmód célját és jellegét. Ez aztán csak „discours” (s nem, mondjuk, traktátus), mert nem tanítani kívánja benne a módszert, hanem csak beszélni, esetleg – hisz egy helyütt az egész művet „fable”-nak nevezi – csupán mesélni róla, mégpedig a lehető legszélesebb olvasóközönség számára. Ezért is írta franciául, hogy – mint Vatiez atyának írja – még a hölgyek is megérthessenek belőle valamit. (Amihez talán érdemes hozzáfűzni őt ismerő első életrajzírója megjegyzését, miszerint Descartes előszeretettel társalgott nőkkel filozófiáról, mivel úgy találta, hogy ők „*plus douces, plus patientes, plus dociles*”, vagyis szelidebbek, türelmesebbek s könnyebben irányíthatók [Baillet, idézi M. Fumaroli: LA DIPLOMATIE DE L'ESPRIT. Paris, 1994. 380.] – s különben is kevesebb könyvet olvastak, s így kevésbé vannak megfertőzve előítéletekkel.)

Nincs okunk kétségbe vonni ennek a motivációnak őszinteségét, s ezt mindenképp figyelembe kell vennünk. De azt is látnunk kell, hogy itt nem minden stimmel. Az még csak hagyján, hogy ennek fényében nem teljesen érthető, miért szorgalmazta akkor Descartes 1637-től kezdve oly buzgalommal a DISCOURS latin fordítását. Ez a jellemzés azonban eléggé ellentétben áll egy másikkal, amelyet Descartes nem kevésbé hangsúlyoz: az ÉRTEKEZÉS célzata szerint *bevezetés* az azt követő három tudományos esszééhez. Vajon a GÉOMETRIE vagy a DIOPTRIQUE szintén a hölgyek „gyengédebb” szelleme/értelme számára íródott? Zavarunk még fokozódni fog, ha figyelembe vesszük magának a szövegnek azt a részét, amely a legközvetlenebbül fordul az olvasóhoz – a 6. ÉRTEKEZÉS-t. Itt ugyanis Descartes valami olyasmit látszik kérni olvasóitól, amit hölgyek – legalábbis a XVII. században – csak nagyon ritkán tudtak volna teljesíteni.

Hogy ezt a zavart valamelyest eloszlassuk, tekintsük egy pillanatra a DISCOURS-t irodalmi alkotásnak, s nézzük meg ilyen értelemben vett felépítését, azt, amit ez az irodalmi szerkezet maga sugall, közvetlenül kifejez, értelmeként felmutat.

Műfaját tekintve az ÉRTEKEZÉS önéletrajzi esszé. Már első mondatával utal az e tekintetben legrelevánsabb hagyományra, hogy egyszersmind distanciálja is magát tőle. Mert az oly híres kezdő sorok a józan ész egyenlő eloszlásáról, mivel senki sem panaszkodik annak hiányát – ez egy jól felismerhető Montaigne-parafrázis. Csakhogy Descartes rögtön csavar is ezen egyet, mert hozzát teszi: „*Nem valószínű, hogy ebben mindenki téved*” (AT, VI, 2.) – s ezzel mintegy magát az ironikus intenciójú montaigne-i megállapítást ironizálja. Vállal s egyben kritizál egy hagyományt.

Mármint ami ennek az esszének irodalmi felépítését, struktúráját illeti, ez, mondhatnám, zenei bonyolultságú. Mert két világosan elkülöníthető felépítési elv rakódik itt egymásra, interferál egymással, s modulálja egymást. Az egyik struktúra a *folyamatos progresszió* – a személyes és partikuláristól a személytelenül univerzális felé, egy egyéni életút *elbeszélésétől* az általános érvényű, diszkurzív *érvelés* felé. Vagyis ez a felépítés a szerzői hang s az ezzel összefüggő kifejtésmód fokozatos, lépésről lépésre történő átalakulásában nyilvánul meg. A meredek, de egyre szélesebbé s biztonságosabbá váló út visszatérő metaforája jelképezi ezt a szerkezetet.

A DISCOURS úgy kezdődik, mint egy tipikus első személyes narrativa, bármennyire stilizált legyen is az, s bármennyire egy intellektuális fejlődés keretei közt voltaképp a

meglevő tudományok rendszeres bírálata álljon is a középpontjában. De már a 2–3. ÉRTEKEZÉS-ben az elbeszélés szelleme az *elmondásnak* adja át a helyét: a centrumba filozófiailag releváns téziseknek – a módszer szabályainak s az ideiglenes morál elveinek – a megfogalmazása kerül, ezek azonban személyes tapasztalaton alapuló döntésekként s egyéni invenciókként vannak előadva („észrevettem”, „megbizonyosodtam”, „eldöntöttem”). A 3. ÉRTEKEZÉS voltaképp már elég behatóan érvel principiумai mellett, de érvei a személyes belátás hangnemében előadott prudenciális megfontolások. A 4. ÉRTEKEZÉS-ben aztán a szerzői hang végképp az ész univerzalitásának szócsövénévé válik. Formálisan továbbra is az Én beszél egyes szám első személyben. Ez az Én azonban nem lehet többé René a maga empirikus partikularitásában, hiszen a szkeptikus érvek épp azt függesztik fel („*elképzelem, hogy nincs testem*” stb.), ami egyáltalán egyéníthetné. A 4–5. ÉRTEKEZÉS-ben az egyetemes, filozófiai-metafizikai subjektum fejt ki diszkurzíve, érvelőleg – bár gyakran teleszkopált érvek segítségével – a karteziánus metafizika, fizika és fiziológia alapgondolatait. A 6. ÉRTEKEZÉS-ben aztán – záró kódaként – visszatér a személyes Én hangja: Descartes immár az új tudomány szerzőjének autoritásával fordul közvetlenül olvasóihoz.

A filozófiai érvelés jellege, mint erre már utaltam, alkalmazkodik eme felépítésen belüli helyéhez és funkciójához. A MEDITATIONES-szel összehasonlítva a legfeltűnőbb különbség a *genius malignus*, a csaló mindenhatóság érvének elmaradása, aminek következtében a matematikai axiómák, általában az örök igazságok érvénye nincs megkérdőjelezve. Ennek felel meg a *cogito* érv itt adott megfogalmazása. Itt ez metanyelvi episztemikus (feltehetőleg modálisra fordítható) kijelentés formájában szerepel: „*az az igazság [kiemelve, mintegy idézőjelben]: gondolkodom, tehát vagyok, olyan szilárd és olyan biztos, hogy...*” (AT, VI, 32.). Amit itt – a PRINCIPIÁ-val és a Burmannal való beszélgetésben adott magyarázatokkal teljes összhangban – a magam példáján keresztül közvetlenül belátok, az egy örök igazság, két „*egyszerű fogalom*” – gondolkodás és létezés – szükségszerű kapcsolata. Mint ezt néhány sorral alább aztán egyértelműleg meg is fogalmazza: *pour penser, il faut être*, amit megillet a gondolkodás predikátuma, azt szükségszerűleg megilleti a létezés predikátuma is. S Descartes ebből közvetlenül – e gondolatmeneten belül jogosan – levon két következtetést: a gondolkodó Én – szubsztancia, és a *clare et distincte*, a kétségtelen igazság érvényes kritériuma. Ezért az ezt követő érvelést egyáltalán nem érintheti a „körre” vonatkozó arnauld-i ellenvetés. A rudimentálisan prezentált istenérvek ugyanakkor problémátlanul, mintegy definitórikusan tételezik a mindenhatóság és igazságszeretet (*Dieu tout véritable*) egységét az isteni természetben, amelynek értelmi beláthatósága mintegy tételezve van. S ebből az isteni garanciából Descartes – a MEDITATIONES-szel összehasonlítva – itt különösen expanzív és erős végkövetkeztetést látszik levonni: ez biztosít minket egész éber tapasztalatunk metafizikai igazságáról, amennyiben az ellentmondásmentes, s nem ütközik a tiszta értelem világos és megkülönböztetett belátásaival. Mert, szól a 4. ÉRTEKEZÉS zárógondolata, „*minden ideánknak vagy fogalmunknak kell hogy valamilyen igazságalapja legyen, mert különben lehetetlen volna, hogy Isten, aki egész tökéletes és egészen igazságszerető, belénk helyezte volna*” (AT, VI, 40.).

Az érvelésmenet e sajátosságainak jelentőségét élesebb megvilágításba helyezi, ha összefüggésbe hozzuk a DISCOURS korábban csak megemlített „második” irodalmi struktúrájával. Ha e mű felépítése egyrésztől – a szerzői hang és a kifejtésmód változásának szempontjából – úgy tekinthető, mint fokozatos progresszió, másrésztől, az így prezentált *tartalmak* szempontjából, szerkezete a nyomatékosra tevő *ismétlésé*. Alap-

jellegét tekintve ugyanaz a történet van elmondva kétszer – először egyedi/egyéni, másodsor egyetemes érvénnyel: egy *siker*, egy diadal története. Ha úgy akarják, egy narratív archetípus ez: a nagyvilág forgatagában önmagát majd elveszejtő naivitásé, aki aztán egyedül önmaga erejéből végül mégis meghódítja (itt persze gondolatilag) a világot. A 3. ÉRTEKEZÉS annak a békés visszavonultságnak a felidézésével zárul, amelynek gyümölcseit, az egyedül maga felfedezte módszer segítségével elért részeredményeit itt kapja kézhez, a három tudományos esszé formájában, az olvasó. S ez a saját ész használatából fakadó sikerérzet, e mindennél „*kellemesebb és ártatlanabb meglepettség*” (AT, VI. 27.) ismétlődik meg a DISCOURS második részében az egyetemes emberi értelem diadalaként, amely egyedül önmaga természetére reflektálva képes felülkerekedni minden kételyen és megalkotni azt az egyetemes és egyetlen, a világ egészét átfogó tudományt, amely bennünket mintegy a természet uraivá s birto-kosaivá tehet.

Az ÉRTEKEZÉS a maga irodalmi-retorikai megformáltságával a felvilágosodás sokban propagandisztikus, kanonizált *önfelfogását* fejezi ki, annak nyilvános s a nyilvánosságnak szánt ethozát s programját sugallja az olvasónak: az ész hatalmába, a valóság racionális megismerhetőségébe s átalakíthatóságába vetett szilárd, minden kételyen túli meggyőződést – azt az „optimizmust”, ami a felvilágosodásról alkotott átlagos képünket ma is sokban meghatározza. Az a Descartes, aki a DISCOURS-ból szól, a felvilágosodás patrónusa és hőse, ez az a Descartes, akit Condorcet majd hogy szentté avat.

De a DISCOURS egyben – nyilván szándéktalanul – *dokumentuma* is a felvilágosodás ellentmondásainak. Mert az ÉRTEKEZÉS Descartes-ja egyszerre „mindenki” képviselője, aki nem győzi eléggé hangsúlyozni képességeinek átlagos voltát s a maga választotta út, a *methodosz*, „*könnyen járhatóságát*” (például AT, VI, 12.), de ugyanakkor a magányos hérosz is, aki egyes-egyedül képes csak az új tudomány megalkotására – persze egy kis támogatással. A 6. ÉRTEKEZÉS, bármily retorikai művészettel egyesítse is a méltóságteljes autoritás hangját az illő (ál)szerénységével, azért nem is nagyon leplezi, hogy elsősorban leendő/lehetséges szponzorként szólítja meg az olvasókat: „*járuljanak hozzá a szükséges kísérletek költségeihez*” (AT, VI. 73.) – hiszen másra úgysem nagyon alkalmasak. Már a 2. ÉRTEKEZÉS világosan leszögezi, hogy „*a világ majdnem kizárólag két-fajta szellemből áll*” (AT, VI. 15.), s ezek egyike számára sem ajánlatos a módszer követése, mert erre – elsősorban erkölcsi alkatukból következően – képtelenek. Így a DISCOURS-ban a merész utazó/felfedező metaforáját, aki az erdő sötétjében talán egyedül, de *másoknak* vág utat, amelyen aztán mindannyian bizton haladhatunk, állandóan felváltja az épület/építész metaforája. S a módszer megalkotója nemcsak abban hasonlítja magát egy építészhez (lásd a Bourdinnek adott választ, AT, VII. 536–537.), hogy ő is az ingtag, homokos felszíntől a bizonyosság sziklájáig ás le, hanem abban is, hogy arányos és jól elrendezett épület csak akkor jöhet létre, ha azt egyetlen mester tervezi s kivitelezi.

Mіндеzt nem tekinthetjük egyszerűen a descartes-i hiúság és önhittség megnyilvánulásának. E feszültségben a modern kultúra egyik lényeges antinómiája fejeződik ki. A tradíciók ellenőrzésétől megszabadult új tudomány nemcsak igazságainak általános érvényességére tart igényt, hanem – racionalitása szerves összetevőjeként – egyben azok mindenki által való beláthatóságát, kognitív elérhetőségét is hirdeti – elvben. Mert az „episztemikus demokratizmusnak” ez a modernitáshoz szervesen hozzátartozó eszméje kiáltó ellentétben áll azzal a tagadhatatlan ténnyel, hogy e tudomány nemcsak kevesek által művelhető, hanem igen kevesek – kezdetben egy szellemi, ma

egy igen szűk szakmai elit – számára érthető csupán. A kora újkor gondolkodói csak azáltal tudták feloldani ezt az ellentmondást, hogy a tudóst *morális virtuózként* fogták fel és ábrázolták: elsősorban nem intellektuális képességeinek kiválósága, hanem az átlagember számára elérhetetlen ethosz, többek közt az egymás közti érintkezés és kommunikáció új formáiban kifejeződő etikai magatartás jellemzi. A kognitív teljesítményeknek ez a ritkán elérhető morális habitussá való átstilizálása Descartes-nál filozófiailag tökéletesen megalapozódik az ítélet voluntarisztikus elméletében: az igazság felfedezése elsődlegesen szabad akaratunk *helyes* használatától függ.

Ez a gondolkodásmód számunkra idegenné vált. A tudomány időközben egyre szűkebben specializált szakmák pluralitásaként intézményesült, s ha valaki épp ezek közül választ egyet foglalkozás gyanánt, a megfelelő képzettség megszerzése előtt – úgy gondoljuk – többé nem tornyosulnak áthághatatlan társadalmi-kulturális akadályok. S eközben a tudományt aktívan művelő expert, az intézményeit irányító manager s az azokat szponzoráló állami-gazdasági hatalmak képviselői között valahol eltűnt, észrevehetetlenné vált mindaz, ami a tudomány mindennapos művelésének és fejlesztésének etikai aspektusát illeti. A tudományos tevékenység ezen „etizáló” felfogásának felismerése azonban elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy megértsük a descartes-i MEDITATIONES célzatát és jellegét.

A MEDITATIONES azoknak a kiválasztott keveseknek szól, akik képesek ilyen habitus kialakítására – annak a „*kevés olvasónak*”, aki „*akar és képes is komolyan velem együtt elmélkedni, s az elmét az érzékektől, valamint az összes előítélettől elvonni*” (AT, VII, 9.). Ez határozza meg műfaját: *meditáció*. Ez a műfaj mind (sztoikus) filozófiai, mind vallási (a Descartes számára legrelevánsabb ágostoni és ignatiusi) alakjaiban arra irányult, hogy radikális önvizsgálat révén a teljes szellemi reform, a lelki újjászületés útjára terelje s azon vezesse végig olvasóját. A meditációk szövege csak irányt szabó vezérfonal azokhoz az *exorcítumokhoz*, ahhoz a spirituális gyakorlathoz, amelyet egyedül az együtt meditáló olvasó maga tud elvégezni. Ilyen értelemben meditációk Descartes ELMÉLKEDÉSEI is, amelyek nemcsak az értelmet kívánják gyökeresen purifikálni, megtisztítani az előítéletektől, hanem meg akarják változtatni az akarat irányultságát is, hogy ezáltal kitépjkék a lehetséges tévedések gyökereit – hogy világra segítsék azt a racionális Ént, aki az új tudomány társalkotója lehet.

Ez a műfaji forma minden, csak nem külső burok. Nemcsak arról van szó, hogy Descartes maga teljesen komolyan veszi ennek követelményeit: állandóan arra buzdítja és inti olvasóját, hogy töltsön legalább egy napot, de inkább egy hetet vagy heteket azokban elmélyülve minden egyes elmélkedéssel. A 3. ELMÉLKEDÉS-t pedig azzal a kifejezett felszólítással zárja: most pedig lelki szemünkkel kontempláljuk az elért ideát, Isten eszméjét, gyönyörködve annak szépségében. Még inkább árulkodó azonban az a – egy filozófiai mű esetében igazán furcsa – „olvasati előírás”, amely azt követeli, hogy az olvasó felejtse el vagy legalábbis tegye egyelőre félre esetleg felmerülő kérdéseit és ellenvetéseit („*ne kötözködjék*”, mondja egyszerűen Descartes), mert különben ezekkel a megszakításokkal – mint ezt egyik levelében írja (Mersenne-nek, 1640. dec. 24.) – „*megsemmisíti érveim erejét*”.

Ez a látszólagos logikai képtelenség teljesen igaz. A MEDITATIONES, mint az olvasó szellemi átalakítását célzó s annak saját intellektuális tevékenységét, performációit feltételező mű, csak a „szellemi érettség” meghatározott fokán képes szembenézni bizonyos problémákkal. Ezek „túl korai” felvetése épp ezt a fejlődést, az érvek az ideák rendjén alapuló erejének kibontakozását gátolja. S ez nem *ad hoc* mentegődzés, mert

e belátás szerves része a mű gyakorlatának. Descartes ismételt – a 3. ELMÉLKEDÉS-ben például többször is, mind az igazságkritérium, mind az eszmék kauzális klasszifikációjának esetében – arra vezeti rá a vele együtt elméledőt, hogy bizonyos igaz tételek a megvilágosodás egy adott fokán még nem láthatók át.

A kifejtésnek ez a meditatív-performatív „logikája” magyarázza s igazolja nemcsak a fikciók prezentálta „rossz érvek” már érintett szerepét, hanem ez ad választ a „kör” ismert problémájára is. Ha a MEDITATIONES szövegét szigorúan diszkurzív, logikai okfejtésként olvassuk, akkor bizony nemcsak az istenérvek Arnauld által elemzett esetében bukkanunk *circulus vitiosus*okra. Descartes jó néhány más esetben is feltételezni látszik azt, amit bizonyít vagy amit bizonyítania kellene. Hogy másra ne hivatkozzam: már az 1. ELMÉLKEDÉS *dubito* érveit bevezető, nyitó paragrafusok is feltételezik, hogy köznapi ismereteink összessége egyetlen, néhány evidensként elfogadott alaptételre nyugvó s azoktól való távolságuk által stratifikált *rendszer*t alkot. Ha lenne rá idő (ahogy nincs), azt hiszem, igazolni lehetne, hogy egy „performatív” olvasat legalábbis az esetek egy jelentős részében eltünteti a „kör” e látszatát.

Ez a nem diszkurzíve expozitorikus, hanem performatív „logika” alapvetően befolyásolja mind azt, amit a MEDITATIONES „mond”, mind pedig azt, amit ezen keresztül kifejez, „mutat”. Itt csak a legvázlatosabb utalások formájában tudom ezt illusztrálni. A DISCOURS-tól való legszembevetőbb különbség, a gonosz démon érve, problematizálja mindenhatóság és jóság/igazságszeretet eszméinek kapcsolatát, s a szkeptikus epokhé alá vonja az örök igazságok érvényességét is. Ez alapvetően változtatja meg a *cogito* érv jellegét. Descartes itt arra vezeti rá a vele együtt meditálót, hogy fordítsa egész figyelmét arra: mit tesz, amikor végrehajt egy aktust, a gondolkodás aktusát, még pontosabban, amikor azt gondolja: „én vagyok, én létezem”. Egy performáció és a felette való reflexió elválaszthatatlan egysége kölcsönöz minden kétségen túli bizonyosságot a meditáló Én létezésének – de mikor? Akkor és csak addig, ameddig ezt a reflexiót végrehajtja. Ez a „legcsekélyebb” (*minimum quid* – írja Descartes), a reflexió pontszerű aktusaihoz relativizált bizonyosság azonban nem elégséges annak belátásához, hogy a gondolkodó Én szubsztancia. Akkor és addig vagyok *res cogitans*, amikor és ameddig gondolkodom – itt ezt a következtetést vonja le, ahol is a „res”, „dolog” filozófiai szótárának legáltalánosabb s legmeghatározatlanabb terminusa. Csak a 3. ELMÉLKEDÉS vége felé, miután az a posteriori istenérvek révén bizonyította világos és megkülönböztetett eszméink igazságát, merül fel először a gondolkodó Én szubsztancialitása, ami bizonyítást csak a 6. ELMÉLKEDÉS-ben nyer. S az istenérvek, amelyek helyreállítják a mindenhatóság és a jóság szükségszerű kapcsolatát, nem pusztán logikailag szigorúbban s sokkal részletesebben fejtik ki a DISCOURS-ban már előlegezetteket, hanem mindezt összekapcsolják a teremtő végok aktuális végtelenségének, a végtelent a végestől elválasztó áthidalhatatlan távolságnak a gondolatával. Ennek megfelelően módosul a ránk vonatkozó végkövetkeztetés is. A MEDITATIONES élesen elválasztja az értelem „természetes világosságán” alapuló, de aktuális létezését egyáltalán nem implikáló matematikai bizonyosságot attól a „természetes ösztöntől” vagy „hajlamtól”, amely az érzéki tapasztalatba vetett bizodalunkunk alapja, s amely nem globálisan/átlagosan, hanem csupán *pragmatikusan* igazolható: ez a tapasztalat csak arra vonatkozólag nyújt információt, mi a hasznos vagy káros a halandó emberi kompozitum fennmaradásához.

Ez azonban, ha nem újabb kételyt, legalábbis kétértelműségeket teremt. Mert ha az anyagi külvilág empirikus létezőire, a világ létének aktuális hogyanjára vonatkozó

ismereteink forrása egy ilyen tapasztalat, akkor mi az episztemikus érvénye és jelentősége annak a fizikának, amelyet Descartes nagybecsű dugárúként be akar csempészni a metafizika fedezete alatt? S még radikálisabban: mi a végső metafizikai fedezete és hozadéka a megismerés isteni garanciájának? Isten nem lehet csaló, mert a csalás *intenciója* hiányosságot implikál, ami összeegyeztethetetlen az abszolút tökéletesség fogalmával. De mivel egy végtelen lény szándékait, intencióit véges értelmünk egyáltalán nem képes belátni, s minden ezt tételező finális magyarázat nemcsak terméketlen, hanem eretnokség is – mit jelent akkor, hogy „nem csaló”? Ha a számunkra evidens örök igazságok is az isteni akarat beláthatatlan döntésétől függenek, amely megalkothatta volna elménket úgy is, hogy kétszer kettő minden kétségen túl számunkra nyolc legyen (aminek persze *mi* semmi értelmet nem tudunk tulajdonítani) – mi köze van akkor a mi bizonyosságainknak és igazságainknak a végső, metafizikai valósághoz?

Ez persze olyan kérdés, amelyet a meditálónak magának kell megválaszolnia, aminthogy ezt tette és teszi Descartes minden interpretátora – ki-ki a maga módján. E (különben nem egyedüli) kétértelműség feszültsége azonban a DISCOURS magabiztos optimizmusától egész eltérő jelleget kölcsönöz a MEDITATIONES-nek. Utaljon bár argumentációja s fogalmi apparátusa nem egy vonatkozásban az ÉRTEKEZÉS-nél is jobban vissza a múltra, a skolasztikára, amit a mű egésze kifejez és sugall, az a felvilágosodás *valódi* szelleme és gyakorlata. Mert ez utóbbi sokkal gazdagabb, bonyolultabb és ellentmondásosabb, mint saját propagandisztikus önképzete. A felvilágosodás minden jelentős gondolkodója valamiképp szembenézett azokkal a paradoxonokkal, amelyek a véges és kontingens emberi értelem s tárgya, az így vagy úgy felfogott végtelen viszonyából adódnak. Amikor Descartes-hoz hasonlóan, ezek ellenére az autonóm ész a minket gyötrő kétségek és problémák megoldására képes ereje mellett vokoltak, akkor ezt annak tudatában tették, hogy ezzel maguk is új kételyt/problémát teremtenek – immár emez erő természetét és határait illetőleg. Ha mi, fölényünk tudatában, arról oktatjuk ki Descartes-ot, hogy az ész önigazolására irányuló vállalkozás önellentmondásos és értelmetlen, akkor ezzel nem feltétlen mondtunk valami számára meglepőt. Hisz ő maga hívta fel a figyelmet arra, hogy ennek során elkerülhetetlenül túllépünk az egyáltalán elgondolhatóknak, értelemmel bírónak a határain. Csak ne feledkezzünk meg arról, hogy hozzátette: „*ellenkeznek az ész természetével kételkedni olyan dolgokban, amelyeket igen jól belátunk, olyan dolgok miatt, amelyeket sem nem értünk, sem azt nem látjuk át, miért is kellene megértenünk*” (6. VÁLASZ – AT, VII. 436). Ez talán kevés meg kétértelmű – de ez a felvilágosodás.

A DISCOURS-ból és a MEDITATIONES-ből két különböző hang, két Descartes szól hozzánk. Melyik az „igazi”? Mielőtt, talán elsielve, a ma feltétlen szimpatikusabbnak tűnő másodikat választanánk, azért vegyük figyelembe, hogy az ELMÉLKEDÉSEK meditáló énje nem Descartes, hanem az ideális olvasó reprezentánsa. Descartes maga az a nagy rendező, aki láthatatlanul, a háttérből irányítja e meditációkat, s időnként kommentálja is azokat. S ez a ritkán feltűnő (és kissé félrevezetőleg szintén énként szóló) hang oly magabiztos, hogy nem is hihetjük másképp: az ő számára nincsenek semmiféle kétértelműségek, melyeket mi csak azért érzékelünk, mert nem voltunk igazán képesek követni irányítását, vele együtt meditálni. Csakhogy ez a Descartes – elrejtőzik.

„*Bene vixit qui bene latuit*”: „*jól él, ki jól elrejtőzik*” – ez az Ovidius-idézet volt Descartes jelmondata. Elsőre minden tökéletesen világosnak tűnik: Galilei elítélését követőleg Descartes elhatározza, hogy kibekkeli azt az időt, amíg eloszlik a félreértésen alapuló szakítás az egyház és az új tudomány között – nem rajta múlt, hogy ez egy kicsit elhú-

zódott. Ez biztos igaz is, csak keveset magyaráz meg. Egyrészt Descartes végül is igen kevésbé álcázva mégiscsak publikálja fizikáját (mert aki komolyan veszi a Föld immobilitásáról a PRINCIPIA 3. könyvében mondottakat, annak legalábbis a humorérzéke hiányzik. Másrészt pedig a „*larvatus prode*”, „*álarcban lépek elő*” gondolatát Descartes vagy másfél évtizeddel Galilei elítélése előtt írta le, amikor még semmi oka nem lehetett arra, hogy elrejtse azt a fizikát, amivel ekkor még nem is rendelkezett. Ez a PRAEAMBULÁ-ban található első s különben legrészletesebb megfogalmazás igazán zavarbaejtő. Most, hogy a nagyvilág színpadára, a nyilvánosság elé szándékszik lépni, írja Descartes, álarcot vesz fel – mint a színészek a színpadon, hogy elrejtse, ha elpirolnak. A színészek szerepet játszanak – amit mondaniuk kell, lehet szégyenletes is, de miért kellene pirolnia Descartes-nak, aki az igazságot akarja mondani? Ám talán épp ezért, hiszen egy másik megjegyzésben arról ír, hogy ma a tudományok is álarcot viselnek, igazi szépségük azonban csak akkor mutatkozik meg, ha ezt levetik. Descartes maga ezért álarcot vesz fel, elrejtí önmagát, hogy semmi személyes ne keveredhessék a meztelen igazsághoz. De ugyanakkor azt is olvashatjuk itt, hogy a tudomány olyan, mint az asszony: amíg csak férjének mutatja meg magát – megbecsülik, de minden értékét elveszti, ha mindenkinek odaadja magát.

Descartes elrejtőzik, de nemcsak magát rejti el, hanem elrejtí az elrejtőzést, az elrejtőzés értelmét is – nemcsak őt nem találjuk, azt sem tudjuk, hol és miért keressük. Az „igazi” Descartes egy, a szövegek teremtette fantom, csak a szövegek explicit, de általuk egyszersmind „inautentikusnak” minősített Descartes-jai vannak – köztük kell, ha kell, választani.

Hát ha magam ilyen választásra kényszerülnék, akkor a két Descartes közül, akit bemutatni igyekeztem, én – a harmadikat választanám: az ELLENVETÉSEK-re adott VÁLASZOK zsémbes, szőrszálhasogató, esetenként vitapartnereit szándékosan félreértő, néha kissé hazudós, sőt feljelentgetős Descartes-ját. Mert ez a kifejezetten nem rokonszenves figura számomra mégis lényegileg példamutató. Lényegileg példamutató abban, amit tesz és abban, ahogy teszi.

Kezdeményezve és megvalósítva ezt a vitát, amelyben nem „reprezentálta” mások nézeteit, hogy a Summák módjára gyorsan rávágja: *sed respondeo*, hanem valóban nyilvánosságot adott kritikusaiknak, Descartes átalakította a humanista eruditák főként magánlevelezésben realizálódó s egy közös, klasszikus hagyományt feltételező *respublica literarum*-ját a *république des lettres*-ré, megteremtve ezzel a modern tudományos nyilvánosság prototípusát. De a MEDITATIONES vitája több mint történeti jelentőségű kulturális kezdeményezés – ez a kollektív szöveg egyben a legmaradandóbb, példás megtestesítése annak, ami a filozófia – legalábbis az újkori filozófia – élő paradigmátikus gyakorlata.

Nem szeretném, ha félreértenének. Nem azt a ma divatos gondolatot akarom ezzel elismételni, miszerint a filozófia – beszélgetés. Én a magam részéről az emberek egy elég szűk körével szoktam csak e szó igazi értelmében „beszélgetni”. Azokkal, akikkel – úgy gondolom – a legfontosabbak tekintetében végső egyetértésre juthatok, talán csak azért, mert azok a dolgok, amik összekapcsolnak, fontosabbak, mint a nézeteltérések. A filozófia, azt hiszem, épp akkor szűnik meg végleg *szümpozion* lenni, amikor többé már nem lehet reménykedni abban, hogy azok, kiket csak a „bölcesség szeretete” kapcsol össze, elérhetik a végső, a „filozófiai szekták” vitáját megoldó konszenzust. Ezt az álmot azonban immár valóban végigálmodtuk. Viszont azt, amikor ketten nem azért beszélnek egymással, hogy *egymást*, hanem hogy egy, a társalgásból kizárt,

arra csak fülelő, azt „lehallgató” esetleges harmadikat, az anonim olvasót, győzzék meg – hát a múltban talán még valami hasonlót is gyakoroltunk néha, de beszélgetésnek azért nem hívtuk sohasem. Ha viszont még ezt az igényt, az olvasónak igazunkról való meggyőzését is feladjuk, akkor – félek – a „bölcsséget szeretők” ideális közössége csak egy, az egész világot átfogó virtuális kávéházzá alakul, ahol mindenki, kétségtelen önélvezettel, a másik mellé beszél.

Descartes nem beszélget. Ő vitázik, érvel, néha gúnyolódik, máskor csűr-csavar, esetenként beépíti az ellenérvet saját filozófiájába, máskor módosítja, pontosítja saját tételeit. Halálos komolyan veszi kritikussait – filozófiai ellenérvekre például nem válaszol könnyen adódó teológiai ledorongolással –, mert minden eszközzel meg akar győzni álláspontjuk hamisságáról. Körömszakadtáig védi, akár abszurdításokba bonyolódva, a maga igazságát mint az igazságot. S ez – ha úgy tetszik: ez a „dogmatizmus” – példamutató.

A modernitásban minden jelentős filozófia, Kanttal vallo, végső soron arra a kérdésre igyekszik választ adni: mi az ember? Ma már tudnunk lehet és tudnunk kell, hogy erre a kérdésre nincs bizonyítható vagy akár tények által kellően plauzibilissé tehető válasz – nem mintha a tények e tekintetben irrelevánsak lennének, hanem mert végül is nem rájuk, hanem *értelmükre* kérdezzük. Minden jelentős filozófia erre a kérdésre próbál határozott, konzisztens s ugyanakkor kontingens történeti helyzetünk szempontjából relevánsnak tűnő választ adni, s ezáltal *fejez ki*, mutat fel egy attitűdöt másokhoz és magunkhoz, ahhoz, ami velünk megy, s ahhoz, amit tennünk lehet és tennünk kell.

A filozófia, a nyugati kultúrkörnek ez az egész sajátos kulturális alakulata lélegzetelállítóan merész vállalkozásként indult az életvitel, az emberi élet összefüggő egészének következetes racionalizációjára. Ma tudnunk kell, hogy ez a vállalkozás, a filozófia a maga legeredetibb s legradikálisabb értelmében, fiaszkóval végződik. A filozófiát azonban csak akkor lehet valóban folytatni a filozófia fiaszkója után s annak tudatában, hagyományát csak akkor lehet egyszerre vállalni és meghaladni, ha a különböző lehetséges, plurális nézőpontokból és elkötelezettségekből külön-külön végigvisszük a racionalizációnak ezt a gondolatkísérletét, mindig konkrétan beleütközve annak határaiba, abba, ahol megtörik az élet és történelem kontingenciáján. S a filozófiák vitájában egyedül létező *egyetlen* filozófia csak akkor tarthat számot *mások* érdeklődésére, ha ily módon képes feltárni s talán (ha nagyon optimisták vagyunk) gondolatilag tágitani is e határokat. Mert, hogy megismételjem a bevezetőben megfogalmazott állításomat, a filozófia nem redukálható propozicionális tartalmára, az igazi filozófia több annál, amit tételesen „mond”, mert egyszersmind „mutat”, kifejez is egy teljesen nem racionalizálható attitűdöt, egy kognitív és praktikus viszonyt magunkhoz, másokhoz és a világhoz. De most, pontosítólá, hozzáteszem: a filozófia csak akkor képes ezt „mutatni”, ha következetesen és kizárólag mondja – a magáét, azaz „mond” a maga kulturális hagyományának megfelelően: érvekkel, spekulatív konstrukciókkal, fogalmi elbeszélésekkel. Különben a filozófiából nem marad más, csak lirizáló önmutogatás.

(*Ennek az ELTE filozófia tanszékén tartott előadásnak az elkészítéséhez sokban felhasználtam B. Langnak és Ch. Schildknechtnek a filozófia irodalmi formáival foglalkozó monográfiáit, valamint M. Fumaroli írásait a francia retorika történetéről. A Descartes-értelmezés egyes részleteiben főleg Gueroult, Alquié és Marion műveire támaszkodtam.*)

Handi Péter

AZ AJTÓSZÁRNY AMINT KILENG

Az ajtószárny
amint kileng – s féluton megáll
se-ki se-be;
a végkifejlet kudarca,
halálos sebe.

Sarokvasán szárnyaszegetten
függő gondolat.
Rövidzárlat a dinamóban.
Józanná torpant indulat.

Nekikezdés – de aztán
hökkenő gesztikuláció.
Maszkmesteri felismerés:
az arcra más festék való.

Valaki, egy arra járó
karlendítése lenne
megváltás, vagy egy kószáló
keresztthuzat kegyelme.

Mint ez az ajtó, tétován,
bevégző szélhuzatra várva
lengek létem sarokvasán,
s készülök éjszakámra.

Varga Edith

„AZ ÉLET ÁTMENET, A FÁK KIDÓLNEK”

Óegyiptomi dialógus életről és halálról

Az ókori Egyiptom irodalmának egyik legérdekesebb dokumentuma, tartalmát, célzatosságát és szerkezetét tekintve pedig egyedülálló alkotása az a szöveg, mely egy berlini papiruszon maradt fenn (Pap. Berlin 3024), és amely első publikálójától AZ ÉLETUNT BESZÉLGETÉSE LELKÉVEL címet kapta. (A. Erman: DAS GESPRACH EINES LEBENS-MÜDEN MIT SEINER SEELE. APAW 1896.) Egyiptomi címe természetesen nincs. Az elején töredékes, egészét tekintve igen nehéz, lacunákkal megszakított, sok helyütt homályos és nehezen értelmezhető szöveget teljes egészében vagy részben többször lefordították, még többször interpretálták éppen a szöveg kivételes, az egyiptomi irodalmi hagyománytól és társadalmi normáktól idegen, azokkal szembeforduló tartalma miatt.¹ A mű a XII. dinasztia (i. e. 1990–1785) korából maradt fenn egyetlen példányban, de keletkezése az I. Átmeneti kor (i. e. 2140–2040 k.) idejére tehető. A szöveget a szokásoktól eltérően nem másolták az írnokiskolákban vagy a templomi archívumokban, jöllehet évezredes tradíció volt a legkülönbözőbb műfajú szövegek megismertetésének és az utókorra való hagyományozásának a másolás által végzett gyakorlata. Az ÉLETUNT azonban nem vált olyan művé – klasszikussá –, melyet tanítottak és ismételtettek. Az ok több mint valószínű az volt, hogy a szóban forgó dialógust nem tekintették jó példának és továbbításra érdemes hagyománynak, mely a későbbi generációk számára becsülni való gondolatokat közvetíthetett volna.

Az egyiptomi irodalom szerzői sok és változatos műfajban dolgoztak. A kultúra jellegéből adódott, hogy legnagyobb tömegben a vallásos művek, himnuszok, halotti szövegek (piramis- és koporsószövegek, Halottak Könyve, alvilági könyvek), rituálék, mitikus és mágikus szövegek készültek és maradtak fenn a sírokban és a templomokban, de ezek mellett, ha kisebb mennyiségben is, a profán irodalom számos műfaja élt és virágzott: intelmek, mesék, regényes elbeszélések, szatírák, hárfás dalok, szerelmes versek, életrajzok, bölcs mondások, melyek a földi lét hétköznapi vagy ünnepélyes eseményeit, tapasztalatait és tanulságait fogalmazták meg. Minden műfajnak megvolt a saját tradíciója, tematikája és stílusa. A szerzők, papok és tanult udvari emberek elenyésző kivétellel éppúgy névtelenek maradtak, mint a képzőművészet műfajaiban dolgozó mesterek. Az intelemirodalom legbecsesebb műveinek alkotóiként megnevezett kiváló személyiségek (mint pl. Ptahhotep, Kagemni, Dzsedefhor, Kheti vagy Amenemhat fáraó) ugyanis nem tekinthetők teljes biztonsággal szerzőknek, és nem lehetetlen, hogy mögöttük egy-egy névtelen író rejtőzik. Az irodalom inspirációs forrásai közül a legfontosabbak az elődök művei, a fáraó vagy a klérus utasításai (történeti és vallási szövegeknél) és a szerzők saját tapasztalatai voltak; egyben kollektív tapasztalatok: a társadalomé, amelyben éltek. A tradíciók meghatározó ereje folytán ritkán kerültek konfliktusba a fennálló renddel vagy az istenvilággal; műveik a hagyomá-

nyok által sugallt és az állameszmével, valamint a civil morállal egybehangzó mondanivalót fejezték ki.

Акár a hivatalosan hirdetett, akár a társadalmi erkölcs számára elfogadható témákat dolgozták fel, akár közösségi indíttatású cselekményt, akár a közösség egyik tagjának élményeit és kalandjait írták meg, a történetek (versek, biográfiák, bölcs mondások stb.) megnyugtató és boldog véget ígérnek, beilleszkednek az állam és a társadalom értékrendjének megfelelő eszmevilágba. Habár bőven szerepelnek bennük rendkívüli és csodás elemek, ezek megmaradnak a valószínűsíthető realitás talaján.

Az ÉLETUNT dialógusa a morális egyensúlyt, a vallási-társadalmi értékrendet alapként elfogadó irodalomban különleges, az egyiptomi szemlélettől merőben idegen és elutasításra ítelt helyet foglalt el, vagyis inkább kívül helyezte magát az elfogadott társadalmi normákon. Alapvető témája az öngyilkosság gondolatával viaskodó ember, aki párbeszédet folytat halhatatlan lelkével – **Bájával** –, azaz saját magával, a halálról és az életben maradásról. Már maga a téma is szentségtörésnek számított. Az egyiptomi túlvilágeszme lényege a közös megegyezésen alapuló doktrína szerint – legalábbis a túlvilági jogok általánossá válását követően, az I. Átmeneti kor kezdetétől – a halál utáni örök életben való hit volt, mely megfelelő rítusok és szertartások által minden igaz életet élt egyiptomit megilletett. Erőszakos beavatkozásról, a saját élet önkéntes megszakításáról jóformán szó sincs a szövegekben, sem a gondolat, sem a gyakorlat nem vert gyökeret a Nílus-völgyi kultúrában, mint ahogy például jelen volt az ókori Rómában vagy Japánban. Az egyiptomi társadalom egyik normája az élet szeretete volt. A hosszú életet és a békés öregséget az istenek ajándékának tekintették. Annak ellenére azonban, hogy a kultúra fő áramában a boldog örökkévalóság reménye dominált, és a sírok falképei – a földi lét örömeit transzponálva – a túlvilági élet idilli szépségét hirdették, a szövegekben megbúvó utalások arra vallanak, hogy a halált gyűlöletesnek tartották, és minél később kívánták elérni a „Szép Nyugatot”, mely a napnyugtát, a halált és a temetőt nemcsak szimbolikusan, hanem valóságosan is jelentette. Ez a félelem annyira természetes emberi magatartás, hogy a hiánya lenne inkább meglepő. A félelem, a kétely és a hártás azonban csak az életet dicsőítő irodalom vonulatának mellékágaiban nyilvánult meg (hárfás dalok, intelmek, siratóénekek); diadalt a túlvilág abszolút szilárdságába vetett hit szövegei arattak. – Az ÉLETUNT halálvágya súlyos és megdöbbenítő eltávolodás ettől a normától. Az egyiptomiak rendhagyónak és elhallgattatásra ítélendőnek tartották a DIALÓGUS-t, s valószínűleg csak egy kis elit becsülte meg, amelynek számára a kézirat készült. Annál nagyobb revelációt keltett a modern tudósok körében. Az egyiptológusok ugyan a mű témájára rányomták – kétségkívül joggal – az „*unägyptisch*” bélyegzőt, de magát a szöveget „*nagy témának*” tekintették, egyetemes emberi problémának, amelyben kifejeződik a halál, a halál vonzereje és taszítása közötti küzdelem. Volt, aki a szöveg főszereplőjében magát a szerzőt látta (A. Scharff), más úgy vélte, hogy a férfi halálos beteg vagy olyan gazdag ember, aki elvesztette vagyonát (A. Hermann), ismét mások metaforákat véltek felismerni az ÉLETUNT dialógusában; a **Bá-lélek** és a Férfi közötti küzdelemben az ortodoxia és a szabad gondolat harcát (A. Scharff), a Ré-(Nap)kultusz és az oziriánus szkepticizmus megnyilvánulását (G. Lanczkowski), az idealizmus és a materializmus harcát (J. Francev) vagy éppen a privilegizált elit és a nyomorúságos nép szembeállítását (R. Weill), és mindannyian kiemelték vonzó hermetizmusát.

A szövegmagyarázók saját érzelmeik, ideológiáik és elidegenedtségük befolyása alapján értelmezték a DIALÓGUS-t, és a szöveg egyetemes emberi mondanivalóját mi

sem bizonyítja jobban, mint hogy a modern interpretációk mindegyike többé-kevésbé igazolható is a szövegben. Érdekes azonban rámutatni arra, hogy a történet egy jól meghatározható korban, előd és kortárs források rokon irányultságú környezetében született, az I. Átmeneti kor pesszimista irodalmi hagyományának vonulatában, ahol a személyes szenvedés és a szociális elkeseredettség (Ipu-wer, Neferti intelmei), a hedonizmussal párosult szkepszis (az Antef-sír felirataiból sarjadó hárfás dalok) megrázó látomásokat örökített meg. Míg azonban a rokon művek az élethelyzeteknek a naturalizmustól sem mentes drámai képeit idézik fel (mint pl. Ipu-wer: „*Bizony, a főrangúak szülőtteit a falakhoz vágják. A kívánt gyermekeket kiteszik a pusztába... Az ember megöli anyjától való testvérét...*”),² az Antef-szövegre rímelő hárfás dalok gyengéd melankóliával szólnak az élet szépségéről és a túlvilági létben való kételyről (mint pl. a Pap. Harris szövegében: „*Ezért hát ünnepelj meg egy szép napot... Lásd, senki nem vitte magával a javait. Lásd, senki nem jött vissza, aki elment*”),³ az ÉLETUNT dialógusában az élet önkéntes megszakításáról van szó, és a konfliktus a főszereplő tudatában, önmagával való vívódásában zajlik. A Férfi (ő a főszereplő) az önmarcangolásban és panaszkodásában társat keres és talál saját lelkében, a megszemélyesített **Bá**-lélekben.

Az egyiptomi személyiséget alkotó princípiumok közül, melyeknek meghatározott szerepük és jelentőségük volt az ember földi vagy túlvilági létezésében, három lélekforma alkotott egységet; a **Ká**, a vitális energia és az elhatározóképeség kifejezője, melyet felemelt két karral ábrázoltak leggyakrabban, az **Ákh**, az álló, tollkoronás ibisz-madárként megjelenített, de láthatatlannak tartott fénylélek, mely az éghez tartozott, és közvetített az istenek és az ember között, valamint a **Bá**, melyet a sírokban és a sírmellékleteken madártesttel és emberfejjel illusztráltak, s amely (aki?) a személyiség szellemi része volt, s a halál után, megszabadulva a fizikai test béklyóitól, előjöhett a sírból, és tetszés szerint elmehetett azokra a helyekre, ahol él „társa” időzni szeretett. Egységet alkotott a fizikai lényvel, mint test és lélek, és egyikőjük sem boldogulhatott a másik akarától függetlenül. Az élő ember természetes vágya és akarata volt, hogy **Bá** lelke a halál után, őt reprezentálva kijöjjön a napvilágra, a **Bának** pedig el kellett kísérnie emberét a halálba, a temetőbe, a sírkamrába, ahol gyakran ábrázolták a múmia közelében.

Ez a tradíció mélyen gyökerezett az egyiptomi túlvilághitben, a lélekformák szerepéről kialakult elképzelésekben, és betartása a halotti rítusokkal összhangban az örök élet elnyerésének egyik alapvető feltételét jelentette, melytől még a pesszimista szövegek sem kívántak eltérni. Az ÉLETUNT dialógusában nemcsak az a botrány, hogy a főszereplő férfi meg akarja ölni magát, s ehhez meg akarja nyerni **Bá** lelkének beleegyezését, hanem az is, hogy a **Bá** ellentmond neki, nem akarja elkísérni olyan halálba, mely eltér a hagyományos folyamattól, a természetes elmúlás végpontjától. A **Bá** örök pusztulással fenyegeti meg emberét, mely a legszörnyűbb átok volt: az egyszeri és végleges megsemmisülés. Az egyiptomi tradicionális halál ugyanis szelid és ünnepélyes átmenetet jelentett a földi létből a túlvilági, örök létezésbe, míg a szabályokat megszegve, a világban működő igazságességemtől eltérve (a szívmerlegeléskor a szív és az igazság egyensúlya volt a boldogulás feltétele), az egyént elnyelte a pusztító végzetet jelképező szörnyeteg. Ettől a szerencsétlenségtől minden egyiptomi rettegett, ezt a pusztulást az ÉLETUNT hőse is el akarta kerülni, s ezért hívta lelkét segítségül.

Amikor az egyiptomi ember bajba vagy válságba került, legtöbbször a szívéhez fordult segítségért. A szívet az értelem és az akarat központjának tekintették, amely az életben és a túlvilági megmérettetésben magát az embert jelentette. Olykor a **Ká**-lélek

is adott tanácsokat nehéz helyzetekben. A DIALÓGUS-ban azonban rendkívüli, nem mindennapi vagy éppen ünnepi aktusról van szó. Ellenkezőleg: az élet önkéntes megszakításáról és az örökkévalóságba való menekülésről. A túlvilági boldog lét azonban csak a **Bá**-lélekkel együtt, vele egységben érhető el. Ezt a segítséget utasítja el a **Bá**, mintha azt mondaná: – Halj meg hát, ha az élet annyira a terhedre van, de ne számíts rá, hogy elkísérlek – s ezzel társát (s egyben saját magát is) a megsemmisülésbe taszítja. A Férfi nem meghatározott személy, sem neve, sem címe nem derül ki, de ez itt nem is fontos. Személyiség, akinek szavaiban célzások, fátyolos utalások és ellentmondások formájában gyötrelmes titkok tárulnak fel „partnere” előtt. Kettőjük vitája, vagyis egy és ugyanazon személy tudatában lezajló belső viaskodás, a halálba menekülni akaró és rettegésére, kétségbeesett vádaskodásaira választ váró individuum lelkiállapotának drámai küzdelme zajlik a DIALÓGUS-ban. A Férfi szövege elkeseredett és szívbemarkolóan szomorú, panaszait négy lírai költemény betétével teszi még súlyosabbá. A **Bá**-lélek azonban nem lágyul el az érvek hallatán, válasza mindannyiszor száraz, kioktató, néha durván zsaroló. Érvelésében odáig merészkedik, hogy – példátlan módon – a fizikai halál rémségeiről beszél (leírva a tetemek pusztulását és a temetetlen halottak látványát), megsértve a halált jótékony fátyolba burkoló egyiptomi normákat. Csak a szöveg végén enyhül meg és vált át baráti hangra, megbékélést ajánl, hogy bátorítsa „társát” az élet folytatására és szabályos befejezésére. (Egyes kommentátorok szerint a **Bá** végül beleegyezik az öngyilkosságba.) A küzdelem tehát életre-halálra szól, s ha nagyon szenved is az egyik fél, a másik nem kíméli. Az érzelmek egyik oldalon izzóan elkeseredettek vagy melankolikusan lágyságok, míg a másikon cinikusan szenvtelenek vagy sértően durvák. Jóllehet a dialógus műfaja mind a vallásos, mind a profán irodalomban ismert volt, a tudatban zajló párbeszédés vívódás, miként az az ÉLETUNT szövegében megjelenik, egyedülálló az egyiptomi irodalomban. A párbeszédés forma kiélezi az érvek és az ellenérvek harcát.

Az egyiptomi írás nem jelölte a magánhangzókat, s így sem a próza, sem a költemény ritmusa nem „hallható”. A kettő közötti különbségre a mondatok szerkezetéből és kiemelt tartalmi sajátosságaiból lehet következtetni. Az ÉLETUNT szövegében váltakozik a próza (a Férfi és a **Bá** elbeszélésében) és a költemény (I, II, III, IV), utóbbi ritmikusan ismétlődő háromsorosokban és kétsorosokban jelenik meg.

Szöveg:*

„[1]... [2]... [3]... nyelvük nem részrehajló.

[**Férfi:**] ... – Kinyitottam [4] a számat a **Bá**mnak, hogy feleljek arra, amit mondott: [5] – Túl sok ez nekem ma, hogy a **Bám** nem áll szóba [6] velem. Túlságosan is nagy túlzás, mintha nem venne tudomást [7] rólam. (Bárcsak) ne távozna el a **Bám**, hogy figyelhessen rám! [8]... [9]... testemben, mint egy kötélcsomó.⁴ [10] Bárcsak ne sikerülne elmenekülnie a szerencsétlenség napján! [11] Lássátok, a **Bám** félrevezet engem, de én nem hallgatok [12] rá, elvonszol a halál felé, mielőtt oda mennék, [13] tűzre vet

* A töredékességből származó hiányokat pontok..., az írnok által elfelejtett, de a szövegből pontosan rekonstruálható szavakat ferde zárójelek //, az értelemszerű kiegészítéseket kerek zárójelek () jelzik. A szövegsorok száma szögletes zárójelben [] áll. A párbeszédés tagolás elkülönítése az eredeti szövegben nem látható, az írás folyamatos, de a dialógus hangsúlyainak kiemelése érdekében ezek a részek itt új bekezdésbe kerültek. A szereplők személyének szögletes zárójelben [] való megjelenítése csak a fordításban szerepel, és a szöveg megértését szolgálja.

(engem), hogy elégyesen... [14]... [15]... Közelemben lesz a szerencsétlenség napján, és [16] azon az oldalon fog állni...⁵ [17] Ő az, aki előjön, aki előhossa saját magát.⁶ Oh, én **Bám**, [18] túl ostoba vagy, hogy csillapítsd a fájdalmat az életben, elvezetsz engem [19] a halál felé, mielőtt oda mennék. Tedd számomra édessé [20] a Nyugatot! Nehéz ez? Az élet [21] átmenet, a fák kidőlnek. Tipord [22] el a Rosszat, mérsékelj nyomorúságomat! [23] Ítéljen meg engem Thot,⁷ aki megbékíti az isteneket! [24] Khonszu védjen meg engem, [25] ő, aki az igazságot írja!⁸ Hallgassa meg Ré a panaszomat, [26] ő, aki irányítja a napbárkát!⁹ [27] Védjen meg engem Iszdesz (istenség) a Szent Csarnokban... [28] ...mert a szenvedés (túlságosan) nehéz teher, [29] melyet rám helyezett.¹⁰ [30] Íme, ezt mondta nekem a **Bám**: [31]

[A Bá első válasza:] – Nem vagy talán ember? Élő vagy, [32] nem? Mire mész azzal, ha gyötrődsz az élet miatt, [33] mint az az ember, aki a gazdagság (miatt panaszokodik)?!

[Férfi:] – Azt mondtam, nem megyek el, [34] amíg ez itt van.¹¹ Ha mégis elszöksz (tőlem), nem leszel [35] védett.¹² Bármely útonálló azt mondja: – megfoglak! [36] – de te halott vagy, (csak) a neved [37] él. Odaát¹³ menedék van, kedves [38] a szívnek. A Nyugat – búvóhely, az evezés...¹⁴ [39] Ha a **Bám** figyel rám, [40] ő, aki büntelen, és a szíve egyetért velem, szerencsés leszel. [41] Úgy intézem, hogy elérje a Nyugatot, mint [42] az, aki a piramisában van, akinek a temetéséről egy túlélő gondoskodott. [43] (Menedéket) csinállok a holttesteden,¹⁵ [44] /úgy, hogy/ féltékennyé tehetsz egy másik **Bát** [45] a fáradságban.¹⁶ (Menedéket) csinállok neked, hogy ne fázzál, úgy, hogy féltékennyé tehetsz egy másik **Bát**, [47] aki forró.¹⁷ Inni fogok a tó vizéből, [48] árnyékot vetek neked [49] úgy, hogy féltékennyé tehetsz egy másik **Bát**, aki éhezik. /Ám/ ha [50] te ily módon taszítasz a halál felé engem, [51] sehol nem fogsz találni egy helyet Nyugaton, hogy megpihenj. Légy türelmes, [52] én **Bám**, fivérem, amíg eljön az utódod, [53] aki áldozati (ajándékokat) tesz, és a sírnál áll [54] a temetés napján, miután elkészítette a koporsót [55] a temetőnek.

A **Bám** kinyitotta a száját nekem, [56] hogy válaszoljon arra, amit mondtam:

[A Bá második válasza:] – Ha te a temetésre gondolsz, [57] (ez bizony) szomorú dolog, ez könnyekig elkeseríti az embert. [58] (Ez olyan, mint) elragadni egy embert a házából, hogy a halomra vessék. [59] Soha többé nem emelkedsz (onnan) fel, hogy meglásd [60] a napot. Azok, akik gránitból [61] építkeztek, akik csarnokokat emeltek finom mívű, kiváló piramisokban, [62] midőn az építők istenekké [63] váltak,¹⁸ sírköveik (éppúgy) elpusztultak, mint (azoké) az elfáradtaké, [64] akik a folyóparton haltak meg utód nélkül. [65] Az áradás elveszi a maga részét, a nap úgyszintén, [66] a halak szólnak (csak) hozzájuk [67] a vízparton.¹⁹ Hallgass rám! Lásd, jó az az embereknek, ha figyelnek! [68] Kövesd a szép napot, felejtse el a bánatot!

(Volt egyszer) egy ember, [69] a földcséjéjét szántotta. Megrakott a termésével [70] egy hajót, vontatva azt. [71] Midőn az ő ünnepnapja közeledett, látta, hogy feltámad [72] az északi szél sötétsége. Virrasztott a hajóban, [73] amíg leszállt a nap. Kijött a feleségével [74] és a gyermekeivel, de elsüllyedt a tóban, melyet elárasztottak [75] éjjel a krokodilok.²⁰ Ülve tért magához, [76] s megtörve (a csendet) így szólt: – Nem sírok [77] e miatt az anya miatt, aki nem jöhet ki többé a Nyugatról!²¹ [78]... inkább bánkodom a gyermekei miatt, [79] akik összetörték a tojásban, akik meglátták a Krokodil arcát, [80] mielőtt még éltek volna.²²

Egy férfi ennivalót kért. [81] A felesége azt mondta neki: – Ez itt vacsorára van. [82] (Akkor) kiment... egy időre. [83] Amikor visszajött a házba, mintha másmilyen lett volna. Felesége [84] nyugtatgatta, de ő nem hallgatott rá... [85]... dühöngött...

[Férfi:] – Kinyitottam a számat a **Bá**mnak, hogy válaszoljak arra, amit mondott:

[I.] Lásd, [87] utálatos az én nevem,
Lásd, még inkább, mint a keselyűk szaga
[88] egy nyári napon, amikor forró az ég.

Lásd, [89] utálatos az én nevem,
Lásd, /még inkább, mint/ a halzsákmányé
[90] a halászat napján, amikor forró az ég.

Lásd, [91] utálatos az én nevem,
Lásd, még inkább, mint a kacsák szaga, [92]
még inkább, mint a vízimadarakkal teli nádasé. [93]

Lásd, utálatos az én nevem,
[94] Lásd, még inkább, mint a halászsok szaga,
még inkább, mint a mocsarak tócsáié, [95] ahol halásznak.

Lásd, [96] utálatos az én nevem,
Lásd, még inkább, mint a krokodilok szaga,
[97] még inkább, mint a homokzátönyé, tele krokodillal.

Lásd, [98] utálatos az én nevem,
Lásd, még inkább, mint egy asszonyé (= feleségé),
[akiről] hazugságokat mondtak [99] egy férfinak.

Lásd, [100] utálatos az én nevem,
Lásd, még inkább, mint egy derék gyermeké,
akiről azt mondták, [101] ahhoz tartozik, aki megtagadja.²³

Lásd, utálatos az én nevem,
[102] Lásd, /még inkább, mint/ a király városáé,
mely zendülést forral [103] (urának) háta mögött.

[II.] Kihez beszélhetek ma?
A fivérek gonoszak,
[104] a mai barátok nem szeretik egymást.

Kihez beszélhetek [105] ma?
A szívek mohók,
mindenki elveszi [106] rokonai javait.

/Kihez beszélhetek ma?/²⁴
[107] A szelidség elveszett,
erőszak sújt le [108] mindenkire.

Kihez beszélhetek ma?
A Gonoszság arca elégedett,
[109] a Jóságot földre teperték mindenütt.

Kihez beszélhetek [110] ma?
Az, aki felbőszít egy embert a bűneivel, [111]
megnevettet mindenkit a gonoszságá(vel).²⁵

Kihez beszélhetek [112] ma?
Az emberek rabolnak,
mindenki kifosztja a rokonát.

[113] Kihez beszélhetek ma?
A gazember [114] a bizalmas barát,
a fivér (pedig), akivel együtt dolgozott (az ember), [115] ellenséggé vált.

Kihez beszélhetek ma?
Nem emlékeznek a tegnagra.
[116] Senki nem segít most annak, aki (egykor) segített.

Kihez beszélhetek ma?
[117] A fivérek gonoszak,
az emberek idegenekhez fordulnak [118] gyengédségért.

Kihez beszélhetek ma?
Az arcok [119] elfordultak,
mindenki lehajtja arcát [120] fivérei előtt.

Kihez beszélhetek ma?
A szívek mohók.
[121] Nincs emberi szív, amelyben bízni lehet.

Kihez beszélhetek [122] ma?
Nincsenek igazak.
Az ország [123] kiszolgáltatott a gonosztevőknek.

Kihez beszélhetek ma?
Hiányzik [124] a szívbeli barát,
ismeretlenhez fordul az ember, [125] hogy neki panaszkodjon.

Kihez beszélhetek ma?
Nincs [126] elégedett ember.
Akivel hajdan együtt sétáltunk, nincs [127] többé.

Kihez beszélhetek ma?
Meg vagyok terhelve [128] nyomorúsággal,
nincs bizalmasom.

[129] Kihez beszélhetek ma?
A Gonoszság, mely elárasztja a földet,
[130] nem ér véget.

[III.]²⁶ Olyan előttem ma a halál,
 mint midőn [131] meggyógyul egy beteg,
 mint kimenni újra baleset után.
 [132] Olyan előttem ma a halál,
 mint a balzsam illata, [133]
 mint vitorla alatt ülni [134] szeles napon.
 Olyan előttem ma a halál, [135]
 mint a lótosz illata,
 mint ülni [136] a részegség partjain.
 Olyan előttem ma a halál,
 mint [137] az út esőben [?],
 mint midőn [138] katonáskodásból házába tér meg az ember.
 *Olyan előttem ma a halál,
 mint [139] amikor megvilágosodik az ég,
 mint amikor egy férfi [140] (felfedez) valamit, amit nem tudott.*
 Olyan előttem ma a halál,
 [141] mintha vágyik újra látni házát az ember,
 ki fogságban töltött el sok-sok évet. [142]

[IV.] Valóban, aki Odaát van, élő isten lesz,
 [143] megbünteti a bűnt annál, aki elköveti.

Valóban, [144] aki Odaát van, egy lesz azok között,
 akik a Napbárkában állnak,
 és adományokat juttat [145] a templomoknak.

Valóban, aki Odaát van, bölcs lesz,
 [146] (és) nem lesz akadályoztatva, hogy [147] Réhez folyamodjon,
 amikor az szól.

Ezt mondta nekem a **Bám**:

[A **Bá harmadik válasza:**] [148] – Akaszd hát karóra a panaszod, én társam, [149] én fivérem! Tégy áldozatot a tűzre, [150] ragaszkodj az élethez, (akkor is, ha olyan) ahogy mondtad! Szeress itt engem, [151] tedd félre a Nyugatot! De, ha kívánatos, hogy [152] elérd a Nyugatot, és tested találkozik a földdel, [153] én leszálok, midőn te elfáradsz, [154] és együtt alkotunk egy lakóhelyet.

Befejeződött, [155] elejétől a végéig, ahogy leírva találták.”

Az ÉLETUNT szövege az I. Átmeneti korban, az Óbirodalom összeomlása után íródott. Az Óbirodalom az egyiptomi kultúra első virágkora volt, az abszolút monarchia kiteljesedésének korszaka, mely a későbbi évezredek nemzedékei előtt mindig példaként állt, de amelynek tökéletességét soha többé nem tudták elérni. A szilárd állam, az erős intézmények, a biztonság és az intellektuális alkotóerő sokoldalú kibontakozása a művészetekben és az irodalomban az erős királyi hatalom védelmét élvezte. Fél évezreden át az ország lakóiba mélyen beivódott, hogy az állam politikai, társadalmi és gazdasági stabilitásának záloga az istenkirályság, mely a fennálló rend(szer), a tradícióként megszilárdult etikai és vallásos értékek örökkévalóságát sugallta. Az összeomlás meglehe-

tősen hosszú agónia után a VI. dinasztia utolsó királyának kilencvenesztendős uralkodása végén következett be. A részekre szakadt ország önjelölt királyai szédítő iramban váltották egymást, és gyenge vagy éppen kegyetlen uralmuk alatt még saját körzetükben sem voltak képesek fenntartani a rendet. A Deltába idegen behatólok, beduin törzsek szivárogtak be, fokozva az általános zűrzavart. Polgárháború dúlt az országban, mindenütt anarchia uralkodott. A fellázadt nép elrabolta a királyt, feldúlta a palotát és a bíróságot, kifosztotta a gazdagokat, bandák garázdálkodtak az utakon, testvér testvére ellen támadt, éhség és fosztogatás volt mindenütt. A gyermekeket kitétték a sivatagba meghalni, s az emberek önként vállalták a halált a krokodiloktól hemzseggő folyóban, mely véres temetővé vált a belevetett halottaktól. A szegények birtokba vették a gazdagok vagyonát, a szolgák élvezték a luxust, a nincstelenek váltak nagy vagyonok birtokosaivá, s akik éheztek, most teli kamrával rendelkeztek.

A polgárháború sokkoló borzalmait és az addig örökkévalónak hitt rendben való csalódottságot, a pusztulás nyomán kitörő kétségbeesést és lelkiismeret-furdalást az I. Átmeneti korban keletkezett irodalmi művek közvetítették. A szerzők az átélt szörnyűségeket (Ipu-wer), a túlvilági lét helyett a földi örömök fontosságát (Antef), a szenvedések enyhítését és a humánus magatartás dicséretét (Merikaré) örökítették meg. A főrangú Ipu-wer szavaiból felháborodás és gyűlölet árad a régi rend felforgatóival szemben, és magát a királyt is felelőssé teszi az anarchiáért.

Amikor világossá vált, hogy a királyság stabilitása nem örökkévaló, és minden érték, mely addig megingathatatlanak látszott, mostanra romba dőlt, feltámadt a kétely a túlvilági eszmék érvényessége iránt. Voltak, akik az öngyilkosságot választották, mint végső megoldást, mások az élet örömeinek élvezeteibe merültek el. Melankolikus meditációk arra emlékeztettek, hogy minden mulandó, és a királysírok éppúgy romokká váltak, mint a legegyszerűbbeké, hiszen nem sikerült tartóssá tenni a halotti kultuszokat és ezáltal biztosítani az örökkévalóságot. Az illúzióvesztés és a szépségvesztés azt sugallta, hogy ha nem lehet befolyásolni a megismerhetetlen túlvilági léteket, a földi életet kell minél szebbé és élvezetesebbé tenni. A pillanat gyönyörűségét kell megragadni, mert a halál után a sikolyok soha nem mentettek ki egyetlen emberi szívet sem a temetőből.

Az átélt szenvedések azonban nemcsak elkeseredést, hanem új felismeréseket is szültek. A király isteni és mindenható lényének megkérdőjelezése nyomán követelményeket támasztottak az uralkodóval szemben: legyen igazságos, felelősségteljes, népének védelmező „jó pásztor”, aki megbünteti a gonoszokat, és megőrzi népét a csapásoktól. A fáraó leszállt az égből, emberközébe került. I. e. 2050 körül a hadakozó kiskirályságokból két hatalmi csoport formálódott az északi (Hérakleopolisz) és a déli (Théba) országrészben, s az egymással vívott hosszú csatározásból végül a thébai hercegi család került ki győztesen. A XI. dinasztia már egy nagyjából egyesített országot mondhatott magáénak. Győzelme brutális volt, de hatásos, mert a szétszabdalt ország egyesítése és a vidéki fejedelmekkel való megegyezés lassan meghozta a békét. A Középbirodalom állama (i. e. 2050–1800 k.) magán viselte keletkezésének bélyegét; egysége mögött széthúzó erők működtek, és a királyi hatalom soha többé nem nyerte vissza az Óbirodalomban élvezett presztízsét. A thébai királyportrék nem istenkirályokat, hanem halandó, megrendítően magányos, olykor a brutalitásig szigorú uralkodókat ábrázoltak. Mély ráncaikban keserűség, szájuk szögletében nemritkán megvetés húzódik meg, szemük környékét beárnyékolja az öregség. Hová tűntek az Óbirodalom kortalan, fenséget sugárzó fáraóképmásai? Égi kiváltságukat elveszítve, halál

utáni sorsuk is alattvalóikéval volt közös, tetteiket ugyanaz a túlvilági bíróság ítélte meg Ozirisz előtt, mint a legszegényebb egyiptomiét.

Az I. Átmeneti kor forrongásai eltörölték a fáraó kizárólagos jogát a halál utáni életre. E kortól kezdve minden egyiptomi, életének kedvező megítélése után jogot nyert a halhatatlanságra. Ez a számunkra bizarrnak tűnő „demokratizálódás” azzal a szemlélettel járt együtt, mely elítélte az önkényt, az alattvalókat sújtó jogtalanságot, és nagy fontosságot tulajdonított az etikai értékeknek. A kor irodalma addig nem tapasztalt bőségben a csalódottság és a szenvedések mellett az igazságról, a jócselekedetéről és az erényekről szól. Ezt őrizték és teljesítették ki a későbbi korok irodalmi műfajai, beilleszkedve abba a morális áramlatba, mely az élet szeretetét, szépségét és a túlvilági lét boldogságát hirdette. Ettől a normától tért el a földi élet gyönyörűségeit dicsőítő és a halál utáni létben kételkedő szkeptikus irányzat, melyet először, drámai erővel az ÉLETUNT szövegében fogalmaztak meg, s amely a hárfás dalokban, a keserű intelmekben és bölcs mondásokban élt tovább.

A DIALÓGUS szerzője nem foglalt állást a gyűlölt élet folytatása és a túlvilági élet iránti kétely tekintetében, nem ítélte meg a párbeszéd amorális elemeit. Mesteri módon két pesszimista témát játszott ki egymás ellen, ám a szöveg végén nincs győztes vagy legyőzött. A feloldás éppúgy lehet az öngyilkosság, mint a földi sorssal való megbékélés. A kérdés, mely örök, emberi – nyitott maradt. A választ minden ember maga keresi, aki az életére és a halálára gondol, és vergődik a kétségek és a remények között.

Jegyzetek

1. Fontosabb publikációk: R. O. Faulkner: THE MAN WHO WAS TIRED OF LIFE. JEA 42, 1956. 21–40. o.; W. Barta: DAS GESPRÄCH EINER MANNES MIT SEINEM BA. MÄS 18, Berlin, 1969; H. Goedicke: THE REPORT ABOUT THE DISPUTE OF A MAN WITH HIS BA. Baltimore, 1970. Fordítások és kommentárok: A. Scharff: DER BERICHT ÜBER DAS STREITGESPRÄCH EINER LEBENSMÜDEN MIT SEINER SEELE. SBAW 9, 1937; A. Hermann: DAS GESPRÄCH EINER LEBENSMÜDEN MIT SEINER SEELE. OLZ 42, 1939; R. Weill: LE LIVRE DU DÉSPÉRÉ. BIFAO 45, 1947; G. Lanczkowski: DER LEBENSMÜDE ALS ANTIOSIRIANISCHE SCHRIFT. ZRGG 6, 1954; M. Lichtheim: ANCIENT EGYPTIAN LITERATURE. 1. 163–169. o., Berkeley..., 1–3. 1976; O. Renaud: LE DIALOGUE DU DÉSPÉRÉ AVEC SON ÂME. Genève, 1991.
2. Leideni papyrus: A. H. Gardiner: THE ADMONITIONS OF AN EGYPTIAN SAGE. Leipzig, 1909 = Kákósy L. fordítása, *Antik Tanulmányok*, 1957. 326. kk. o.
3. Harris papyrus 500 (British Museum 10060,6 4–8). A teljes szöveg a Ramesszida korból származik, és I. Antef sírfeliratára vezethető vissza. Első közlése: A. Erman: DIE LITERATUR DER AEGYPTER. Leipzig, 1923.
4. Valószínűleg a szorongásra utal.
5. W. Barta kiegészítése szerint: „mint Nehepu”: alvilági istenség.
6. A Bá a halál után előjöhethet a sírból, és járhat mindazon helyeken, hol egykor teste jól érezte magát.
7. Az írás és a bölcsesség istene, aki a túlvilági ítéletnél is jelen van, és felírja a mérlegelés eredményét.
8. Holdistenség, a thébai istentriász gyermeke. Itt minden bizonnyal az Ítélet Csarnokáról van szó, ahol Ozirisz előtt a bírák eldöntik, hogy a halott szíve – életének foglalata – megfelelt-e a világban működő igazság eszméjének.
9. A sólyomfejű Ré napistent említi, akinek égi hajójába akart a halott szállni, hogy a Nappal együtt szülessen meg hajnalban.

10. Valószínűleg a Bára céloz, mert az előző sorokban a lelkét hibáztatja szenvedéséért.

11. Vagyis, amíg ez a probléma meg nem oldódik.

12. A Bá-lélek ugyanis éppolyan védtelen és kiszolgáltatott a teste nélkül, mint a test a Bá-lélek nélkül.

13. Vagyis a halál után az alvilágban vagy a túlvilágon.

14. Töredékes. Az evezés minden bizonnyal az égi óceánon hajózó isteni napbárára utal.

15. A Bá teste az ember teste. A Férfi itt a saját testéről, mint lelkének a holttestéről beszél.

16. A fáradtság a halál jelölésére szolgál. Ozirisz, a halottak uralkodója is viseli a „Fáradt szívű” jelzőt.

17. Célzás arra, hogy sem a hideg, sem a forróság nem jó a léleknek.

18. Azaz: meghaltak.

19. Már az Óbirodalom idején szokásos volt, hogy akinek nem volt temetése, mert vízbe fúlt, vagy napszúrás ölte meg, tetemét a folyóba vették, a halak közé. Itt „a vízpart halai” a part mély üregeiben megbúvó halakat jelentik.

20. Nehezen érthető szövegrész, amelyben ar-

ról van szó, hogy a vihar idején a Férfi kimenekült a hajóból a feleségével és a gyermekeivel, amikor a katasztrófa bekövetkezett. A továbbiakban kiderül, hogy reménybeli gyermekeiről beszél.

21. Szó szerint: „akinek nincs többé kijövele a Nyugatból”, azaz, aki nem kelhet már életre.

22. Vagyis azokért a gyermekekért bánkodik, akiket a felesége szülhetett volna, s akik úgy pusztultak el, hogy meg sem születtek. A tojás Egyiptomban is a születés szimbóluma volt.

23. Házasságtörésből származó gyermekről van szó.

24. Az irtók feledékenységből kihagyta a kérést. A többi strófából kiegészíthető.

25. Célzás arra, hogy az emberek a hamisságot inkább szórakoztatónak tartják, mintsem felháborodjanak miatta.

26. Ezt a szövegrész a leghitelesebben és egyben a leglíraibban is Dobrovits Aladár fordította: AZ ÓKORI-KELET IRODALMAI, Budapest, 1944. 54–55. o. és VILÁGIRODALMI ANTOLÓGIA I., Budapest, 1952. 37. o. Ez olvasható itt, kivéve a *-gal jelzett strófát, mely ott nem szerepel.

Schein Gábor

AZ ANGYALOKNAK TÁRSAI...

– Csak szárnyam ne nőjön, csak úszni ne tanulj meg. – Az se lenne más beszéd, ha kitalálnánk angyalneveket, és belevésnénk őket asztalunkba:

Sztrichnin, Veronál, Cián. – És mondanák az angyalok: „Hiszen élő fiatalok van, ússzatok és szálljatok.” – És kezdődik ott a karok verdesése. – Mintha bennünket is csak

rajzolt volna valaki. – Alul a víz, aztán asztal, aztán levegő, s mi a vízben feloldódva: arzén, morfium, foszfor. – De a fiunkat az asztalra rajzold. – Nézd, mindjárt megtanul mászni.

MAGÁNTÖRTÉNELEM: MARÓT KÁROLY ÉS A BIBÓ CSALÁD LEVELEZÉSE

(1927–1960)

Közzéteszi Dénes Iván Zoltán

Marót Károly és Bibó István hagyatékát a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára őrzi. Mindkettőben nagyrészt érintetlen levelezést találunk, a Bibó-hagyatékban pedig – annak ellenére, hogy a berni, 1981–1984-es ÖSSZEGYŰJTÖTT ÍRÁSOK és a budapesti, 1986–1990-es VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK négy-négy kötete tartalmazza Bibó István legfontosabb tanulmányait – a rendkívül érdekes levelezés mellett számos kiadatlan kézirat és nagyon sok

publikálatlan irat található, amely méltó kiadásra vár, és érdemleges feldolgozást igényel.

Az alábbiakban közlésre kerülő levelezés mindenekelőtt a levélváltók személyiségéről, szerepéről, helyzetéről, érzelmeiről, mindennapi életéről és lehetőségeik beszűküléséről ad képet, és arról, hogy a lehetőségek beszűkülését hogyan élték át. Targyuk közérdeklődésre számot tartó magántörténelem.

Dénes Iván Zoltán

1. (Idősebb) Bibó István¹ – Marót Károlynak²

Postabélyegző: Szeged, 1927. február 1.

Kedves Barátom!

Elfelejtettem Neked megmondani, hogy a Széphalomban³ a következő (2-ik) számba jövő dolgozatod még nálam van, s majd Zolnait⁴ figyelmeztetni fogom, hogy mielőbb nyomdába adja.

Szíves üdvözlettel köszönt

Bibó István

1. Bibó István (Kecskemét, 1877–Szeged, 1935): tudományszervező, népművelő, a Valás- és Közoktatásügyi Minisztérium főtisztviselője, majd a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, a *Társadalomtudomány* (1921) és a *Népünk és Nyelvünk* (1929) alapító szerkesztője, a Szegedi Alföldkutató Bizottság kezdeményezője, Bibó István (1911–1979) édesapja. Főbb publikációi: AZ ÉRZÉKI MEGISMERÉS TERMÉSZETE (Budapest, 1909), A MEGISMERÉS ÚJ MAGYARÁZATA (Budapest, 1914), NIETZSCHE (Budapest, 1916), A SZÁMOK JELENTÉSE ÉS A

GONDOLKODÁS ALAPFORMÁINAK TÖRTÉNETE (Budapest, 1917), A PRIMITÍV EMBER VILÁGA (Szeged, 1927), FÖLDRAJZI SZEMPONTOK A MAGYAR LÉLEK MAI MEGÍTÉLÉSÉBEN (Szeged, 1930), A SZÁMOK SZEREPÉNEK ÉS JELENTÉSÉNEK KIALAKULÁSA AZ EMBERISÉG TÖRTÉNETÉBEN – A SZÁMOK JELENTÉSE A IX–XIII. SZÁZADI MAGYARSÁG TÖRTÉNETÉBEN (Szeged, 1935).

2. Marót Károly (Arad, 1885–Budapest, 1963): klasszika-filológus, egyetemi tanár. Kolozsvárott habilitált, 1924-től a klasszika-filo-

lógia rendkívüli, 1946-tól az ókortudomány nyilvános rendes tanára Szegeden, majd 1947-től az ókori (görög-római) történeti tanészék tanára Budapesten. Számítalan publikációja volt, fő művei: FEJEZETEK A HOMEROS-KÉRDÉSHEZ (Budapest, 1907), HOMEROS „A LEGRÉGIBB ÉS LEGJOBB” (Budapest, 1948), A GÖRÖG IRODALOM KEZDETEI (Budapest, 1956), AZ EPOPEIA HELYE A HŐSI EPIKÁBAN (Budapest, 1964). Műveinek bibliográfiája: R. Szalay Ágnes: MARÓT KÁROLY IRODALMI MUNKÁSSÁGA I–II. *Antik tanulmányok* 2. (1955) 189–198, 10. (1964) 5–6. Munkásságának értelmezései:

IDŐ ÉS TÖRTÉNELEM. A MARÓT KÁROLY EMLÉKKONFERENCIA ELŐADÁSAI (szerk: Kákosy László–Gaál Ernő) (Budapest, 1974), Horváth Iván: A VERS. HÁROM MEGKÖZELÍTÉS (Budapest, 1991).

3. *Széphalom*: szegedi irodalmi és tudományos folyóirat, 1927 és 1944 között jelent meg, Zolnai Béla szerkesztette.

4. Zolnai Béla (Székesfehérvár, 1890–Budapest, 1969): irodalomtörténész, nyelvész, műfordító. 1925-től Szegeden, 1940-től Kolozsvárott, 1945-től 1950-ig pedig Budapesten egyetemi tanár.

2. Marót Károly – (idősebb) Bibó Istvánnak⁵ és (idősebb) Bibó Istvánnak

2.a. Marót Károly – (idősebb) Bibó Istvánnak

Budapest, 1927. június 4. VI. Vilmos császár út 21.

Méltóságos Asszonyom!

Régen érzem belső parancsnak, hogy megfelelő komolysággal és illő formában is megköszönjem a nagy és meg nem érdemelt fáradságot, melyet oly önfeláldozóan volt kegyes borzas dolgozatommal szemben tanúsítani. (Hiszen e fáradozás nagyságát – önkénytelenül – ez a „tanúsít” is tanúsíthatja.)

Őszintén megsemmisítve mondhatom, hogy főleg amikor egyedül maradtam Méltóságos Asszonyom munkájával, nem győztem néhány ki nem gummizott megjegyzése mélyrehatolását és szakavatottságát – még mindig! – csodálni. Főleg egyről, melyet a prózai ritmusról írt, különösen is szerettem volna elbeszélgetni, de szolgáljon talán a melléklet némi pótlásául, ha ugyan érdemes az elolvasásra. (Képzeldésem ti. régtől éppen a magam különösen összetett ritmusának szokta közismert „érthetlenségemet” is tulajdonítani.)

Hosszú késedelmem oka, hogy közben sajnos két alkalom is, melyekkel kapcsolatban hálám kifejezését eszközölhetni véltem, hibámon kívül bizonyult alkalmatlannak. Az egyetemi reunióra ti. nem kaptam meghívót, azután Zolnai sem küldte a korrektúrárt, sőt egyáltalán nem is felel leveleimre. Így a személyes találkozása után persze annak a reményéről is le kellett mondanom, hogy legalább a kellőképp dedikált füzetrel mutatósabb papírformában elismerhessem adósságomat. Nem mondok le mindamellet a reményről, hogy még lesz alkalmam szóval és tettel is megmutatni, milyen mélyen átérzem, amire kegyes volt érdemesíteni, arról nem is szólva, mennyire fájlalom, hogy végül is – úgy látszik – hiába fárasztottam, mert a füzet meg sem jelenhet. Ám ha más nem, az is bizonyíthatja teljes jóhiszeműségemet, hogy magam is – nagyon értékes tanácsa szerint – még egy „gyönyörű” befejezésfélét hozzáíztam.

Nagyon kellemes pünkösdi ünnepet és üdítő nyári pihenőt kívánok úgy Méltóságos

Asszonyomnak, valamint kedves családjának is. Még egyszer esedezve jótékony „megbocsánat”-át a már jóvátehetetlen nagy fáradtságáért, hódolattal csókolom kezét nagyon lekötelezett

alázatos szolgája

Marót Károly

2.b. (Idősebb) Bibó Istvánnak

Kedves jó Direktor Uram,
nem nyithatok be házadba anélkül, hogy meghatott, meleg szívvel Neked is meg ne köszönjem, amért mindég és e dolgozat esetében is olyan jó voltál hozzám. Tarts meg, kérek, tovább is azon kegyes jó indulatban, amelyet legalábbis utólag kiérdemelni mindig büszke és legfőbb törekvésem lesz.

Kellemes vakációt és pihenésül csendes jó munkát kívánva, vagyok a viszontlátásig hálás és ragaszkodó szolgád,

Marót Károly

5. Bibó Istvánné Graul Irén (Budapest, 1889–1979): Bibó István édesanyja, rendkívül inspiráló személyiség, aki nemcsak Marót Károly szövegeit javítgatta, hanem Erdei Ferenc személyiségre is nagy hatással volt. A stílári szem-

pontból korrigált munka: LÉNYEG ÉS GONDOLAT. RÉSZLET A SZELLEMISSÉG KIALAKULÁSÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL. (Széphalom Könyvtár, 2. Szeged, 1927), amelyet Marót Károly „*Dr. Bibó Istvánnéknak mély hálával ajánlva*” publikált.

3. Ifj. Bibó István – Marót Károlynak

Szeged, 1930. október 15.

Mélyen tisztelt kedves Professzor Úr,

Igazán végtelenül sajnálom, hogy a keddi megbeszélésről elmaradtunk; valami órarend-konfúzió volt a jogi karon, s emiatt kiesett az emlékezetünkéből ez az időpont. Nagyon megijedtünk, amikor megtudtuk a keddi terminusainkat, mert kedden mindkettőnknek, Reitzernek⁶ és nekem 8-tól 1-ig és 2-től 7-ig van elfoglaltságunk. Nekünk az egész héten a szerdai és pénteki, esetleg a hétfői nap alkalmas, s mivel az idén nem akarjuk semmiképpen sem elmulasztani az órákat, nagyon kérjük Professzor Urat, amennyiben lehetséges, tegye az órákat e napok valamelyikére. Pénteken 12-től 1-ig és 3-tól 4-ig vagyunk szabadok, s így nem kaphatnánk másfél órás kollégiumot: úgyhogy mi legjobban örülnénk esetleg hétfőnek; csupán a keddi, még kevésbé a csütörtöki napot nem tudjuk beilleszteni.

Ha Professzor Úr meg tudja változtatni az órákat s engem értesíteni szíveskedik, akkor a dékáni hivatalban bejelenthetném és a termeket megbeszélhetném, ha nem, akkor a legközelebbi kedden talán lehet még valamit megbeszélünk.

A fenti időpontok Reitzernek és Szebenynek⁷ is megfelelnek. Professzor Urat a viszontlátásig tiszteletteljesen üdvözlöm, és „kérese kedvező elintézését kéri”

hű tanítványa

ifj. Bibó István

6. Reitzer Béla (Szeged, 1911–Ukrajna, 1942): szociológus, Bibó István és Erdei Ferenc nagyon érzékeny, fogékony és igen olvasott barátja. Fő műve: A PROLETÁRNEVELÉS KÉRDÉSÉHEZ. (NEVELÉSSZOCIOLÓGIAI BÍRÁLAT) (Szeged, 1935).

7. Helyesen Szebenyi Endre (Nagylak, 1912–Budapest, 1950): ügyvéd, politikus, 1945 után kommunista belügyi államtitkár. Bibó István és Reitzer Béla egyetemi kollégája volt. A Rajk-per során letartóztatták, és a börtönben agyonverték.

4. Marót Károly – ifj. Bibó Istvánnak

Kedves Pista fiam,

Köszönöm jóleső ragaszkodásokat.

A dolog kissé komplikált, s azért arra kérlek, értesíts azonnal (hogy hétfőn okvetlenül megkapjam), vajon hivatalos szünet lesz-e már kedden vagy sem. Ha nem volna, amint hiszem, akkor kedden okvetlenül lemegyek órát tartani, és kérlek Benneteket, keresetek fel 3/4 12–1 között az I. sz. jogi teremben, ahol a kezdő latinok számára hirdetem órát (ha véletlenül nem volnék ott, a dekanatusban odaát). Ott az órák áttevését elvben megbeszélhetjük. Végleg mégis az Ilias-óra miatt, amelyre olyanok is jelentkeztek, akik ekkor nem lesznek, csak délután 1/2 3 után fogok dönthetni, a bölcsészkar III. teremben megtartandó órámom. Különben titkon úgy számítom, hogy a szerdán már kezdődő ünnepek miatt, az igazi urak (a jogi karon) úgysem nagyon tartanak majd előadást, és így esetleg Ti is szabadok lesztek, legalább részben. Akkor 5 után az eposz-kollégiumot is megtarthatnám.

Ha kedden már hivatalosan nem volnának előadások, természetesen nem mennék le, s akkor esetleg másként próbálnók a dolgot rendezni. Tájékoztatásokra: nekem a péntek alkalmas volna, de persze úgy csak egy helyesebben háromnegyed óráról lesz szó. A szerda sem volna éppen kizárt, de szerdán szoktak lenni a filológiai és néprajzi társaságok ülései, amelyekre néha elmegyek, s így esetleg el kellene hagynom vagy a lenti órákat vagy az itteni megjelenést, amit különböző okokból nem szeretnék. A hétfő nem megy. A továbbiak a kezdő latinoktól függenek, akik a legkomolyabb „kötelesség” számomra, de úgy sejtem, hogy a péntek nekik is megfelelne, úgyhogy alkalmasint megint ez lesz az egyetlen lehetőség, hogy összekerüljünk.

Mindenesetre kérlek, értesíts a kedd felől, és közöld Szebenyivel is a fentieket.

Kedves szüleiddel együtt melegen üdvözlök a viszontlátásig – „hú tanárod”

Marót Károly

5. Ifj. Bibó István – Marót Károlynak

Postabélyegző: Szeged, 1930. október 18.

Mélyen Tisztelt kedves Professzor Úr!

Tisztelettel értesítem, hogy kedden még javában folyik a tanítás az egyetemen, úgyhogy mi Professzor Urat délelőtt 12kor keresni fogjuk a Jogi Karon, s délután is szakitani fogunk időt, hogy megbeszélést s esetleg kollégiumot tarthassunk.

Tiszteletteljes üdvözléssel hú tanítványa

ifj. Bibó István

6. (Idősebb) Bibó István – Marót Károlynak

M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem
Könyvtára

Szeged, 1930. december 20.

Nagyságos Tanár Úr!

F. hó 17-én kelt soraira van szerencsém értesíteni Nagyságodat, hogy P. Hoechler antikváriustól rendelt művek mind megérkeztek, illetve a hiányzók már mind úton vannak. E tétel nagy részét Nagyságodnak mai postával meg is küldtük.

A Galloway and Porter cég azonban rendelésünket mindezeideig nem teljesítette, annak sorsáról nem értesített. Ez ügyre vonatkozólag a cégtől egyidejűleg tudósítást kértünk.

Fogadja Nagyságod őszinte tiszteletem nyilvánítását.

Bibó István
miniszteri tanácsos
igazgató

7. Marót Károly – ifj. Bibó Istvánnak

Budapest, 1931. január 13.

Kedves Pista fiam!

Mielőtt meghirdetném előadásaimat, Hozzátok, mint legmagasabb feljebbviteli fórumhoz fordulok, nehogy megint utólagos módosításokkal csináljak zavart. Ha tehát felvettétek előadásaimat és megfelel a tavalyi időbeosztás (péntek 12–1/2 2 az irod.elmélet, du. 5–1/2 7 Homeros), akkor all right, ne írj semmit, és én majd hétfőn megküldöm a dekanatusnak végleges hirdetésemet, amely szerint február 6-án megkezdem az előadásokat. Ha van valami változás vagy zavar, értesítsetek kérlek azonnal, hogy a hétfői nap folyamán még megkapjam.

Abban a kellemes reményben, hogy kedveseiddel együtt jó egészségben vagy a viszontlátásig

szeretettel híved

Marót Károly

8. (Idősebb) Bibó Istvánné – Marót Károlynak

Datálatlan (Szeged, 1935)

Kedves Marót!

Ezek a korrektúra lapok már el voltak készítve avval a szándékkal, hogy elküldjem Magának és kérem, hogy egészítse ki a hiányzó adatokat, amennyiben azok kéznél vannak. Most egyszerre tökéletesen elvesztették ugyan jelentőségüket, amikor itt a halál árnyékában életem leggyötrelmesebb óráit élem, és tehetetlenül kell belenyugodnom, hogy örökre elmenjen mellőlem életem fele. A vademberek addig táncolhatnak, amíg elvesztik eszüket, de nekünk nincs módunkban ettől a sokszor oly fölös-

leges valamitől megszabadulni. Nekünk gyászruhát kell csináltatni, részvétlátogatásokat fogadni és – **beszélni!** Milyen jó is lehet vadembernek lenni.

Kérem a korrektúra lapokat a Városi Nyomdába Marton korrektor úr címére küldeni. Köszönet érte és minden másért is: hogy olyan kedves, hűséges barát tudott lenni!

Bibó Istvánné

9. Marót Károly – Bibó Istvánnak

Szeged, 1937. december 16.

Kedves Pista, etikába és büntetőjogba⁸ ütközik valóban, hogy pénteken tartsd előadásodat. Sajnálom, hogy nem lehetek ott. Helyette: boldog karácsonyt és új évet kívánok Mindnyájatoknak, csókolom édesanyád kezét és Tőled – várom a nyomtatott előadást, ha nem az Athenaeumban⁹ jönne. Szeretettel

Marót K

8. Bibó István: *ETIKA ÉS BÜNTETŐJOG. Társadalomtudomány*, XVIII. 1–3. (1938). 10–27. Lásd: Bibó István: *VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK I–IV.* (Vál.: Huszár Tibor–ifj. Bibó István.) (Budapest, 1986–1990.) I. 161–181.

9. *Athenaeum*: a Magyar Tudományos Akadémia filozófiai folyóirata, 1892 és 1944 között jelent meg.

10. (Idősebb) Bibó Istvánné értesítése

Budapest, 1940. június hó. II. Olasz fasor 10.

Özv. Dr. Bibó Istvánné Graul Irén örömmel tudatja, hogy fia, István folyó év június 29-én, déli 12 órakor, Budapesten, a Kálvin téri templomban házasságot köt Dr. Ravasz Boriskával,¹⁰ Dr. Ravasz László¹¹ és felesége, Bartók Margit leányával. Alföldi gondolathoz erdélyi lélek, hit a jogban.

10. Bibó Istvánné Ravasz Boriska (Kolozsvár, 1909–Budapest, 1979): Ravasz László és Bartók Margit lánya, Bibó István felesége. A budapesti tudományegyetemen történelem és latin szakon végzett, Szekfű Gyulánál doktorált, értekezése *A MAGYAR ÁLLAM ÉS A PROTESTANTIZMUS MÁRIA TERÉZIA KORÁBAN* (1935). 1935-től 1952-ig a Baár-Madas Református Gimnázium latin–történelem szakos tanára, majd 1952 (a

gimnázium államosítása) és 1954 között a szentendrei általános iskolában, 1954-től nyugdíjazásáig, 1970-ig egy budapesti élelmiszer-ipari szakközépiskolában tanított.

11. Ravasz László (Bánffyhungad, 1882–Budapest, 1975): református püspök, Bibó István apósa. 1921-től 1953-ig a Kálvin téri templom lelképásztora. Felesége Bartók Margit. Négy leányuk és egy fiuk volt.

11. Marót Károly – Bibó Istvánnak¹²

Budapest, 1940. június 28. V. Légrády Károly u. 32.

Kedves Pistám,

Meghatódva gondolom, holnap ott leszek az esküvődön, de ez a mód – a levél – mégiscsak alkalmasabb, egyedül alkalmas, hogy elmondjam, mennyi jót kívánok és várok Számodra és Számatokra életednek ettől a fontos lépésétől.

Újabb időkben, sajnos, kevesebbet találkozhattunk, de ez semmivel sem csökkentte Irántad táplált, kivételesen meleg érzéseimet. Közös barátok révén tudtam, hogy milyen két nagy lépés előtt állsz, s örvendtem a kedvező fordulatoknak. Így értsd, ha ezekből a sorokból netalán egy kis – indokolatlan – büszkeség is kiérződik; büszkeség, hogy a nagy Irigylet nekem is desiderium curaque non levis¹³ volt.

Ma olyan leányt és olyan tudományos megtiszteltetést¹⁴ mondhatz magadénak, amely csak a kiválasztottnak jár, és így el kell tűrnöd, hogy barátaid, kivált az olyan régi, apai örökségek, mint én, kétszeresen megbecsüljenek és szeressenek. Talán szegény Apád is, ha megérhette volna, szintén azt kérné most Istentől, amit én kérek; légy nagyon boldog mind a két frigyedben: kedves fiatal feleségeddel és az öreg, de azért mindig kedves Tudománnyal, s mindegyik csak fokozza a másik iránt való szerelemnek olthatatlanságát.

Csókkold meg helyettem tisztelettel édesanyád kezét. Ég Veled, édes Pistám, és legyen ezekben a rossz időkben is kivételes boldogság a részed, ahogy megérdemled és megérdemlitek.

A régi szeretettel öreg híved

Marót Károly

12. A 11–12., 18., 21–22. szám alatt közölt leveleket Szilágyi Sándor megjelentette magyarázatokkal a *Valóság* XXX. évfolyamának (1987) 8. számában BIBÓ ISTVÁN LEVELESLÁDÁJÁBÓL címmel: 22–40.

13. Desiderium curaque non levis (lat.): vágy és nem csekély gond. Szilágyi Sándor a latin kifejezés eredeti helyét, Horatius AZ ÁLLAMHOZ című versének 18. sorát, annak Szabó Lőrinc általi fordítását idézte: „*lelkem vágya [...] s nem kicsi gond*”. A latin eredeti „*nuper sollicitum quae mihi taedium, / nunc desiderium curaque non levis*” Bede Anna fordításában így hangzik:

„*Voltál még a minap bosszú, unott teher, / lettél vágyakozás és nem kicsi félelem.*”

14. Bibó István 1940. június 13-án habilitált jogbölcseletről a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán. Horváth Barna és Buza László értékelte a jelölt tudományos munkásságát. Magántanári próbaelőadásának címe A JOGELMÉLET KÉRDÉSEI TEGNAP ÉS MA VOLT. A szöveget közli: A HATALOM HUMANIZÁLÁSA. TANULMÁNYOK BIBÓ ISTVÁN ÉLETMŰVÉRŐL. (Szerk.: Dénes Iván Zoltán.) (Pécs, 1993.) 314–325.

12. Bibó István – Marót Károlynak

Budapest, 1940. október 24.

Kedves Károly Bátyám!

Nincs elfogadható mentségem, hogy kedves gratuláló levelére csak most válaszolok: elnézését kérem érte. A magyarázat igen egyszerű: a köszönő írások nagyobb és for-

mális részét is csak augusztus végén tudtam elküldeni, néhány szívemhez közelebb eső levél megválaszolása pedig mostanáig elhúzódott.

Alig tudom megköszönni Károly Bátyám jókívánságait, olyan szeretet és kedvesség árad belőlük. Sokan emlegették kedvesen Édesapámat ezekben az időkben, de olyan alig volt, aki így mondott volna helyette néhány apai szót. De nemcsak „apai örökség”-et jelent számomra Károly Bátyám, hanem szellemi fejlődésemnek komoly és eleven hatású állomását, amelynek az indításaiból ma is maradt számomra olyan, ami alapvető és továbbgondolnivaló. Kérem, tartson meg szeretetében ez után is úgy, amint én bennem is él az a ragaszkodás, melyet az első perctől – helyesebben az első „órától” – kezdve éreztem Károly Bátyám iránt.

Addig is, amíg szemtől szembe láthatjuk, feleségem nevében is hálásan köszönöm minden jókívánságát s maradok

tisztelő öccse és szerető tanítványa

Bibó Pista

II. Retek u. 33.

13. Bibó István – Marót Károlynak

Budapest, 1941. március 21.

Kedves Károly Bátyám!

Hálásan köszönöm a megküldött cikket,¹⁵ amit nagy érdeklődéssel s a szegedi előadásokra s órákra való emlékezéssel olvastam el. Olvasás közben eszembe jutott egy példa arra, hogy a „nép”-költészet ma is lényegében változatlan alapvető szabályok szerint születik: arra gondoltam, hogy azok a módosítások, melyeket egy Walt Disney nevezetű *ἰδιος*¹⁶ filmjében a Hófehérke meséjén tett, a *κοινος*¹⁷ beleegyezése folytán mostantól kezdve minden mesekönyvben és mesemondásban érvényesülni fognak.

Azt hiszem, nem köszöntem meg a magyar néprajzi füzetet sem: most pótolom ezt a mulasztásomat is.

Kedves Károly Bátyám, egy kérésem, illetőleg kérdésem volna: Édesanyámon követel a szegedi könyvtár néhány néprajzi könyvet, melyek Édesapám nevében vannak kivéve, könyvei között azonban nincsenek meg. Sem Ortutay,¹⁸ sem Reitzer Béla nem tudnak róluk, ezért kérdezem tehát meg, nincsenek-e véletlenül Károly Bátyámnál. A könyvek a következők:

Thurnwald: Die menschliche Gesellschaft. (több kötet?) (főleg ezt keresik!)

Solymossy: Névmágia

” A gondolatritmus eredete

Magyar Népköltési Gyűjtemény. IV. kötet.

Az alkalmatlanságért bocsánatát kérve s a küldeményt még egyszer hálásan köszönve maradok szerető s tisztelő tanítványa

Bibó Pista

15. ΔΙΟΣ ΕΝ ΚΟΙΝΩΙ. GONDOLATOK FEDICS MIHÁLY MESÉIRŐL. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 64 (1940). 224–235.

16. ἰδιος (gör.): magánember, egyén.

17. κοινος (gör.): köz, közösség.

18. Ortutay Gyula (Szabadka, 1910–Budapest, 1978): néprajzkutató, politikus, Bibó István és Reitzer Béla gimnáziumi osztálytársa és barátja.

14. Marót Károly – Bibó Istvánnak

(Budapest, 1944.) november 29.

Kedves Pistám!

Felteszem, hogy első leveletem megkaptad, és félek, hogy kellemetlen személyi elintézendők vagy átélendők miatt nincsen eddig hírem felőled. Ennek ellenére a helyzetem ma olyan, hogy sajnós, mégis molesztálni vagyok kénytelen Téged.

Itt a szanatóriumban ugyanis az a hír van elterjedve, hogy csak a legsúlyosabb betegek maradhatnak majd bent, s a revízió legközelebb lesz. Erre az esetre kérnélek, légy kegyes, ha teheted, a Vas utcai fonalat újra felvenni (a hét el is száll), és ha ott van remény, engem telefonon (Tündérhegyi Szanatórium, XII. Szilassy út 6. II. 18.) vagy ha nem megy, pár sorban értesíteni. Az, hogy telefonon én hívjalak fel, nem igen valósítható meg technikailag, az itteni helyzetben.

Tudom, nagyon szerénytelen és önző vagyok; de nincs sok válogatásom; ne haragudj, és ha teheted, segíts szegény öreg gyógyszerész barátodon, aki maradtam hálás köszönettel előre is, igaz híved

Teffert Károly¹⁹

Írd meg, kérlek, azt is, hogy mi van Veled és Kedveseiddel, mert a rendeletek zápor-szerűen jönnek, és itt újságot csak elvétve kapunk.

Az én problémám most annyiban szelidült, hogy mint budapesti lakos már be vagyok jelentve, csak érlelmi jegyeim nicsenek még.

19. Teffert Károly: Marót Károly (Bibó István feljegyzése a levélen).

15. Marót Károly – Bibó Istvánnak

(Budapest, 1944.) XII. 6.

Édes Pistám! Csak ma ért ide kedves lapod, amelyet hálásan köszönök. Soha nem fogom elfeledni, hogy nemcsak Te, hanem kedves jó feleséged is annyit törődtetek és törődtök szerencsétlen öreg barátotok és hivetek betegségével. Add át kérlek leghálásabb kézcsókjaimat! Magad pedig – kérlek – ne törődj most semmi mással, minthogy minél hamarabb teljesen rendbe jöjj és hithű reformátushoz méltatlanul pópista szivedet, melyet régen fejcsóválva figyelek, pirosabbra cseréljed fel. Ez egy öreg gyomor-bajos leghatározottabb kívánsága: az ilyen bajt a legkomolyabban ki kell feküdni. Magam különben megvagyok, s ha Isten segít, talán meg is leszek valahogy. Itt fent át-estem a főbb vizsgálatokon, s most injekciókat kell kapnom, amelyektől a doktorok javulást várnak: talán holnap kezdjük meg. Közben sokszor melegen gondolok Rátok, és imádkozom, hogy a mai válságos napokban Isten kegyelmessége kísérjen Benneteket, a Kegyelmes Urékat,²⁰ György Bányádékat²¹ s minden Kedveseiteket. Még egyszer nagyon köszönöm minden fáradozásodat öreg hűségés bátyád

Károly

20. Ravasz László és családja.

21. Bartók György (Nagyenyed, 1882–Budapest, 1970): filozófus, Bartók Margit testvére. Kolozsvárott habitált, 1917 és 1944 között előbb ott, később Budapesten, majd Szegeden

s azután ismét Kolozsvárott a filozófia egyetemi tanára volt, s a Böhm Károly Társaság alapító tagja lett. 1946-tól 1949-ig a budapesti Református Teológiai Akadémián tanított filozófiát. Számos könyvet írt.

16. Marót Károly – Bibó Istvánnak

Szeged, 1945. április 13. Tábor u. 3.

Kedves Pistám!

Újra kezembe akadt az a levéltöredék, amelyet a szanatóriumban még szenteste délelőttjén kezdtem Neked írni, aztán nem volt már módja, de értelme se folytatnom, úgysem tudtam volna feladni. Bizonyos: az a köszönet és hála, amit akkor készültem kifejezni s amit múltkori látogatásom is iparkodott érzékeltetni, máig változatlan bennem, és sajnálom, hogy most, amikor 2-3 napot Pesten töltöttem, nem tudtam azt személyesen megismételni. Véletlenül azonban megérkezésem percében hallottam, hogy már nem vagy Budapesten. Kár, mert így semmit közvetlenül nem tudhattam meg jelen életedről és sikereidről, amikben nem kételkedhetem. Adjon Isten tovább is szerencsét s minden jót. Május vége felé talán láthatjuk egymást; addig újra Te is pesti lakos leszel, úgy vélem. Itt most elég sok dolgom lesz, úgy látszik (újra, immár negyedszer felterjesztettek kinevezésre), de utazni sem tanácsos, ahogy ezt most szomorúan tapasztaltam (tegnap érkeztünk vissza Szarvas-budapesti körutunkról, miközben meggyőződtem, hogy a rólam foszló rongyon kívül még egy ruhám van mindössze). Éppen ezért nagyon kedves volna, hogyha egyszer hírt adhatnál addig Magatokról, a Kegyelmes Úrér és György Bátyánk hogylétéről stb. Mindenkit a legjobb körülmények közt és épen-egészségben remélve, igaz szeretettel ölel öreg híved

MK

17. Marót Károly – Bibó Istvánnak

Budapest, V. Légrády Károly u. 32. 1945. augusztus 9.

Édes Pistám!

Hogy ne zavarjalak, ezen az úton jelentem be: ma elhoztam lakásodról a könyveket, amiben eddig a lezárt híd akadályozott.

Ezt az alkalmat fel kell használnom, hogy még egyszer, írásban is, legmelegebb köszönetemet fejezzem ki azért az önzetlen és fáradhatatlan barátságért, amellyel olyan nehéz körülmények között nemcsak szerény holmimat őrizted: soha nem fogom szívbeli jószágodat és finomságodat elfelejteni. S fel kell használnom az alkalmat, hogy azt is elmondjam, ami a múltkor, elfoglaltságodat és gondjaidat látva, belémszorult, bár egyik fő célja volt felmentelemlenem. El kell mondanom, hogy a Ti részetekekről bajaim egész ideje alatt élvezett nagylelkű segítségért a hálát és lekötelezettséget nem érezném olyan nyomasztónak, ha módom volna Neked vagy Kedveseidnek most vagy akármikor akármilyen szolgálatot tehetni.

Azt pillanatnyilag elfoglaltságod miatt, sajnos, se kérni, se remélni nem merném, hogy egyszer a régi módon találkozzunk vagy egy kis baráti beszélgetésre eljöhess, de

él bennem a remény, hogy idővel csökken majd a munkád, s ami késett, nem múlik. Egyelőre örülnöm kell, hogy szinte valamennyi kedves szegedi „fiam”, aki barátságában megtartott, nagyon el van foglalva, s én is igyekszem, róluk példát véve, amennyire tőlem telik, végezni a magam haszontalan munkáját.

Még egyszer nagyon köszönöm, édes Pistám, irántam tanúsított kedvességeid végtelen láncolatát, hiszen végeredményben életem megmaradásáért is Neked vagyok adósod, aki az Eszterházy utcához, a mentő útig, a sors rendelése szerint, elsegítettél. Remélve, hogy mindezt egyszer még tettekkel jobban fogom meghálálhatni, mint ahogy ügyetlen szavakkal tudtam, csókoltatom a Méltóságos Asszony²² kezét és a Kegyelmes Uréknak, György Bátyádéknak is leghálásabb jókívánságaimat jelentve, Téged barátsággal és szeretettel melegen öllelek

öreg híved

MK

Ha édesanyádat és Inkét²³ látod, add át kérlek nekik is kézcsókjaimat. Inkének külön köszönöm, hogy Takácsékhoz elfáradt!

22. (Idősebb) Bibó Istvánné Graul Irén.

23. Bibó Irén (Inke) (Budapest, 1913–1971): Bibó István húga. A szegedi leánygimnáziumban érettségizett, majd Szegeden és Budapesten járt egyetemre, ahol magyar irodalmat és néprajzot hallgatott, s a boszorkányhitről tervezett doktori értekezéséhez Apátfalván gyűjtött anyagot. Ennek megírását mesterének, Györfly Istvánnak halála és az, hogy meg-

szűnt a néprajz tanszék, meghiúsította. 1941-től 1949-ig az Országgyűlési Könyvtár könyvtárosa, 1950 és 1954 között az Állattenyésztési Kutató Intézetben gépiró, majd 1954-től 1958-ig a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola könyvtárában ismét könyvtáros, 1958-tól haláláig pedig az Akadémiai Kiadónál előbb gépiró, később korrektor, majd segédszerkesztő volt.

18. Bibó István – Marót Károlynak

M. Belügyminisztérium

Budapest, 1946. február 27.

Kedves Károly Bátyám!

Köszönöm kedves levelét, még inkább pedig együttérzését, a helyeslésért pedig hála és büszke vagyok. A vita²⁴ végeredményben diszharmonikus volt számomra: nemcsak a hozzászólókról, de ugyanúgy saját magamról is az volt az érzésem, hogy az ügyet semmivel sem vittük előbbre. Ha lesz valami folytatás, okvetlenül küldök meghívót.

A viszontlátásig igaz szeretettel és tisztelettel köszönti régi tanítványa

Bibó Pista

24. A MAGYAR DEMOKRÁCIA VÁLSÁGA. *Valóság*, I. 2–4. (1945. október–december.) 5–43. – vitája. A vita lelőhelye: *Valóság*, II. 1–2. (1946.

január–február.) 97–99., 102–103. Újabb kiadása: VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK II. 13–118.

19. Marót Károly – Bibó Istvánnak

(Szeged?) 1946. augusztus 9.

Édes Pistám!

talán 5 nap előtt kerestelek régi hivatalodban, onnan ide utasítottak, el is indultam, de egy hirtelen zápor miatt abbahagytam vállalkozásomat. Most megelőztél túlzott figyelmekkel. Nagyon-nagyon köszönöm a visszaküldött könyveket. Már nem emlékeztem rá, hogy ezek Nálad voltak, csak azt tudom, hogy az itt visszamellékelt kötetnek minden körülmények között megtartására kértelek és kérlek, ne haragudj, ha erre emlékszem, és most is kérlek, hogy mint sajátodat olvasd el egyszer, ha időd lesz. Azt hiszem, ma is mond érdekeset, sőt talán sok minden csak mára lett igazán érdekes. Ne haragudj viszont azért sem, ha csalódtam.

A dologra térve: azért kerestelek heteken át tartó készülődések után, mert már elengedhetetlennek tartottam, hogy lássalak és gratuláljak akadémiai sikeredhez,²⁵ sőt ha igaz, ahhoz is, hogy kinevezésed Szegedre²⁶ már megjelent végre. (Utóbbit csak hallottam, nem láttam, de így is nagyon megörvendeztetett.) Szeretném hinni, hogy Szegeden majd többet látjuk egymást, de addig is nagyon nagy öröömre szolgálna, ha egyszer volna egy kis időd számunkra, és feleségemet is megismerhetnéd.

Ismételt köszönettel és gratulációkkal kíván minden jót és ölel szeretettel öreg hived és hálás barátod

MK

25. Bibó Istvánt a Magyar Tudományos Akadémia 1946. július 24-én levelező tagjává választotta.

26. Bibó István 1946. július 22-től a Szegedi

Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán a politika tanszék nyilvános rendes egyetemi tanára volt.

20. Bibó István – Marót Károlynak

Budapest, 1947. október 1.

Kedves Károly Bátyám!

Őszinte szégyenkezéssel fogadtam kedves gratulációját, mert én a magam részéről elmulasztottam gratulálni a pesti kinevezéshez.²⁷ Nem azért, mintha ez a késői elégtétel Károly Bátyám rangját növelné, de mégiscsak befejezi azt a keserves és méltatlan utazói állapotot, melyet egészen kicsiben én is megismertem.

Kézcsókkal és tisztelő üdvözléssel

Bibó Pista

27. Marót Károly 1947-től a Pázmány Péter Tudományegyetem ókori (görög-római) történeti tanszékének tanára volt.

21. Bibó István – Marót Károlynak

Budapest, 1948. május 5.

Kedves Károly Bátyám!

Hálásan köszönöm megküldött gyönyörű Homeros-könyvét.²⁸ Nem akartam addig megköszönni, míg el nem olvastam. Nekem különlegesen gyönyörűségemre szolgált, mert hiszen minden sorát hozzá tudtam kapcsolni régi szegedi irodalomtörténeti, Ilias- és Odysseia-óráinkhoz, s most így egészen újból megéreztem az egész szemléletmód termékeny és megvilágosító voltát. Egyúttal megint kedvem támadt, hogy újból nekiüljek a görög Iliasnak és Odysseiának. Bár hozzájuthatnék.

Igaz szeretettel és ragaszkodással köszönti, s kézcsókjait és üdvözlétét jelenti

Bibó István

28. Marót Károly: HOMEROS „A LEGRÉGIBB ÉS LEGJOBB”. (Budapest, 1948.)

22. Bibó István – Marót Károlynak

Budapest, 1957. május 19.

Kedves Károly Bátyám!

Nagyon szépen köszönöm a Pindaros-különlenyomat²⁹ megküldését. Bár szakmailag nem „fejlődtem” e tárgykörben, mégis minden görög dolog megmelegíti a szívemet, s most is, ha kevés csomaggal bizonytalan végállomású útra indulok (mint november 4-én hajnalban is), mindig az Iliászt és az Odisszeiát viszem magammal.³⁰

Egyúttal szívből gratulálok az évfordulóhoz is. Sajnos, az ünnepélyre nem tudtam elmenni, mert szombaton délelőtt én vagyok itthon az inspekciós a kislány mellett, aki mindennap délután jár iskolába, s a hét többi napjain különböző nagynéniknél és nagymamánál van elhelyezve. Szívből kívánok Károly bátyámnak sok erőt és egészséget, hogy minden korhatáron túl továbbra is sugározni tudja a tudásnak és kutatásnak azt a szenvedélyét, melynek egykor én is haszonélvezője voltam.

Kézcsókjaimat jelente igaz szeretettel és ragaszkodással maradok tisztelő híve

Bibó Pista

29. Marót Károly: EGY ÚJ PINDAROS-KÖNYV ÉS A MAGYAR ÓKORKUTATÁS. *Antik Tanulmányok* III. (1956) 275–281.

30. Bibó Istvánt négy nappal később, 1957. május 23-án tartóztatták le. Vö.: A FOGOLY BI-

BÓ ISTVÁN VALLOMÁSAI AZ 1956-OS FORRADALOMRÓL (összeállította: Kenedi János) (Budapest, 1996), valamint: uó: BIBÓ SZOCIALIZMUSFELFOGÁSA KIHALLGATÓTISZTJEI ELŐTT. In: A HATALOM HUMANIZÁLÁSA. 269–283.

23. Marót Károly – (idősebb) Bibó Istvánnénak

Budapest, XIII. Balzac u. 32. 1960. január 27.

Kedves jó Professzorné asszony,
nem tudom elképzelni, mi okozhatott volna csak ahhoz hasonló örömet és boldog meglepetést szegény öreg fejemnek, minthogy annyi évig kénytelenül ápolatlanul hagyott régi jó barátságunkra még emlékeznek, sőt kedves leánya még szép virággal meg is keresett kórházi elesettségekben. Sok mindent eszembe juttatott és féléjszakán át tolongtak agyamban a régi szép szegedi emlékek, az a nagy ...³¹ megértés, amellyel nehézkes mondandóimat nemcsak követték, de értelmesebbre pofozni is segítettek. Azóta persze sok minden történt, csak arra kérem, ne higgye, hogy hálátlanul hallgattam, amikor bajok, betegségek és rengeteg munka gátolták minden megmozdulásomat. Ezért is sietek most, amíg és ahogy épen bírom, ezt a pár sort legalább megnyugtatómra megírni és kedves figyelmüket a legjobb kívánságokkal megköszönni. 2 hét múlva talán hazaküldenek, hogy otthon folytassam a betegséget, amíg még megadatik.

Sokszor csókolom kezeit, és a régi szeretettel gondolok kedves családjukra

sajnos vén és megtört hívük

MK

31. Itt két szót nem tudtam kiolvasni.

Suhai Pál

SOK SZÍNES PAKSI KÉP

Velem is fut egy rossz szekér,
s ha rázós úton *hazaér*,
elsőnek ő jön a
domb mögül elém, a Duna.

Ő is szalad, mit is tehetne,
amíg ezernyi részletet:
Imsósi-erdőt, Sánc-hegyet,
Kálváriát terel szemembe.

Mert bárhová érkezzem én,
a Földnek mókuskerekén
célom megelőz: fut elém,
míg vágatok egyhelyben én.

Bár meg se mozdulok,
a szembeszél
arcomba vág, zuhog
sok merev, néma él.

Immár a múltamból havaz rám.
Tán ki se mondhatom,
hogyan merre is lakom:
innen és túl a Keskeny utca sarkán.

Innen túl,
hát innen indul
a kisgyerek harisnyás lába
templomba, iskolába.

És ide tér meg,
de immár mint kísértet:
megszédült szép ikon-
feje bolyong utcáidon.

Neveket mormolok.
Demetrovicsék, Paxiék:
sok színes, régi paksi kép,
ti vagytok fantomok?

Vagy akit hajszolok,
s már nincs hol laknia,
s viszi, mint hozta: el-tova
a Duna?

Méhes Károly

TORTÁK LEÍRÁSA

Egy erdélyi hajadon titkos recepteskönyvéből

Tüzes csók!

14 deka vanilliás porcukrot 3 tojás fehérjével jól eldörzsölni, közéje 14 deka gerezdes diót teszünk. Ezt egy edény forró vízgőzébe állítjuk és mindaddig főzzük, míg a dió elitta a levét. Most egy jól kikent tepsibe apró csókocskákat rakunk és csak a levegőn szárítjuk meg. Igen gyorsan szárad!

Kraszna, 1918. XI. 7.

Ma egész kis társaságunk kiment a tópartra a metsző hideg ellenére. A tegnapelőtt esett hó jórészt elolvadt, de ez az új hideg a maradékot megkeményítette, összefagyasztotta. Minden olyan pengő volt, a megérintett ágak, a cipőtalpam alatt utolsót recsenő levelek, a pocsolóvályú vékony hárttyája. Károly a partra érve megjegyezte, ha sokáig marad ez a cudar idő, egykettőre befagy a tó, és kezdődhet a fakutyázás! Igen. Átnéztem a túloldalra, ahol az a kis fabódé áll, a kölcsönző, most még persze zárva. De az elmúlt télen nagy élet folyt itt, főképp a szilveszteri bál után, januárban. A házikó mögött, a sűrű, szinte fekete erdőben mintha láttam volna azt a vaskos tölgyet is, melyhez két alig-alig védekező kezemet lefogva Sándor Béla nekidöntött, és megcsókolt. A szája mintha a lángoló tűz lett volna maga. Nem szólt egy szót sem, csak csókolt. Akkor én azt találtam ki, hogy mennem kell, pedig biztos, hogy maradnom kellett volna inkább! És ő megint néma maradt, csak a kezem engedte el, és hagyta, hogy a teste és a fa közti résen kibújva elsiessék – még hátra sem fordultam, a hátamat úgy melengette a nézése!

Utána már csak egész nap a férfitársasággal ivott, egészen leitta magát forralt borral, hangos röhögésüktől csak visszhangzott a fehér táj. A Mici csak délután, mikor már sötétedett, mert megmondani, amit mindenki tudott, hogy Sándor Béla fogadott a fiúkkal, valamikor még a szilveszteri bál előtt, hogy minden lánnyal csókolózik még farsangig! Te voltál az utolsó!, mondta kuncogva ez az idéetlen Mici, de ez is sikerült neki!

Én voltam az utolsó. Nincs is többé kedvem fakutyázni, ezen a télen sem.

Hadi gesztenye torta!

6 tojás sárgáját jól eldörzsölni 40 deka vanilliás cukorral. Egy kevés citromhaj, 10 deka őrölt dió, 50 deka sült krumpli jól áttörve krumpliprésen, és a 6 tojás kemény habja. Kikent formában három lapra kisütjük. Töltelék: 12 deka őrölt diót pár kanál forró tejjel keverünk, hogy sűrű péppé legyen. Ha kihűlt, 12 deka cukorral és 12 deka vajjal egy fél óráig keverjük. A lapokat ezzel megtöltjük és kívül is bevonjuk. Cukros dióval behintjük.

Kraszna, 1918. XI. 8.

Ebédnél ültünk, mikor sikítva szalad végig egy cselédlány a téren, hogy itten vannak a románok! No, olyannyira igaznak bizonyult, hogy este apuska és anyuska ágyában már egy román százados pihent, csizmás lábát föltéve a faragott támlára; a konyhában meg ott ücsörgött a szolgálja, valami istenes legény, mert a zsebéből aprócska Szentírást szedett elő, és félhangosan mormolva olvasott, persze románul, úgyhogy egy mukkot sem értettünk belőle. Csak ültünk teljes megrökönyödésben az asztal körül, és bámultuk, mint valami földöntúli jelenséget.

A borzalmak másnap reggel folytatódtak. Mikor a szobába mentem, hogy leszedjem a reggelizőasztalt, látom ám, hogy a lábát a szék karfájára rakva, a drága selyemfüggönnyel fényesíti a csizmáját a mi beszállásolt katonánk! Komolyan könny szökött a szemembe. Ez meg, mikor a telepakolt tálca a kezemben, és nem tehettem ellene semmit, két ujjával megfogta az államat, erővel maga felé fordította a fejem. Szörnyű dolgokra számítottam, hogy meg akar csókolni, vagy még rosszabb, de csak arra kért – egyébként kifogástalan németességgel –, hogy ebédre valami édességet készítsünk, s ha lehet, gesztenyés tortát, mert az a kedvence.

Istenem, hát milyen gesztenyés tortát lehet háborús időben csinálni? Semmilyen! Egész nap dolgoztam vele. Olyan lett, amilyen, hát persze, gesztenyét sehol sem lelni manapság, örülhetünk, hogy krumplink van!

Azért megette majdnem az egésztest, egy vékony szeletet küldött ki a szolgálónak. Mikor leszedtem az asztalt, fogpiszkáló lógott a szája sarkában, de ezt beléptemkor kivette. Felállt, bólogatott, hogy elégedett ezzel a hadi gesztenye tortával.

Hirtelen egy kis melegség járt át, mégiscsak örömet szereztem ennek a fáradt, sötét tekintetű fiatalembernek, mit tehetek én róla, hogy éppen ő az ellenség?

És akkor, ahogy odasétál az ablakhoz, háttal nekem, látom ám, hogy a csizmája szarából lóg ki a mi kis ezüstnyelű morzsakefének...!

Borzasztó dolog ez a háború!

Mágnás palacsinta!

6 tojás sárgája, 6 deka porcukor, 6 deka vaj habosra keverve, 4 deci tej, 6 deka liszt, 6 tojás kemény habja. Aztán azonnal sütni, csak az egyik oldalát, aztán kicsúsztatjuk, és dióval meghintve a nyers fele kerül felül, arra jön következő, legfelül is beszórjuk dióval. Melegen jó!

Kraszna, 1919. III. 2.

Ma nagyon szomorú vagyok.

Azt mondják, minden lány arról álmodozik, mikor mehet végre férjhez. Hát én nem álmodozom! Még csak tizenkilenc éves vagyok, apuskának és anyuskának szüksége van rám ezekben a nehéz időkben. És nekem is rájuk.

Újév után rendszeresen megjelent nálunk Szapáry Teofil, állítólag sakkozni apuskával, csak akkor nem tudom, hogy a mai rémes körülmények között minek és főleg honnan a csudából kerített a legnagyobb téiben alkalmanként huszonöt szál fehér meg piros rózsát? Nő nem anyukának, neki csak földig hajlás és legalázatosabb kézcsók járt, hanem nekem. De hogy miért? Nekem meg le kellett ülni az egy szem megmaradt szobánkban, és nézni, ahogy az urak végül nem is sakkoznak, mert ez a Szapáry Teofil csak engem bámult, és hopp, apuka már le is kapta a királynőjét meg a bástyáit, lovait egymás után, és olyan mattokat kapott sorozatban, hogy csak úgy szólt!

Tudni kell, hogy „szegény” Szapáry Teofilt nagyon megpróbálta az élet, fiatal korában hősi párbajban sérült, bokalövést kapott, a mai napig biceg. Aztán eltemette két feleségét és öt gyermekét, ami valóban tragédia. Hadikölcsonként a birtokai is nagyrészt elúsztak, most ide vonult vissza, a közeli pusztára, ahol áll valami sose gondozott udvarháza. Állítólag minden estét vendégeskedéssel töltött a télen, mert még fűteni sem lehet rendesen. Túl van már a hatvanon is tán, ráncos, kopasz, és pókhasa van. A szeme zavaros, szinte lilás, mint mikor hipermangánt dobunk a lavór vízbe.

És ma megkérte a kezemet. Nemet mondtam.

Ami igazán fáj, hogy apuska a megkérdezésem nélkül odaigért neki. Mint egy lovat.

Mit érek vele, ha valaki „szeret”, akinek nem volna szabad, hogy szeressen, ha nem szeretnek azok, akiknek ez kéne legyen szívük parancsolata?

Málé torta!

7 tojás sárgáját, 25 deka cukorral, egy citrom levével és hájával jól eldörzsölni, a 7 tojás habját 12 deka, fátyol szitán átszitált málé liszttel egyszerre beletenni, és két egyenlő részre osztva megsütjük, és a következő krémmel megtöltjük: 1 kistányér őrölt diót 1 bő kanál porcukorral és annyi édes tejszínnel összevegytjük, hogy jól kenni lehessen. Az egyik tésztarészt bekenjük vele, a másikat szépen ráborítjuk!

Kraszna, 1920. III. 20.

Eltemették a Gyuszikát – nem tehetek róla, hogy csak így tudom emlegetni. Nem mentem ki a temetőbe.

Hosszú idő után tavaly ősszel találkoztunk először. Mindig is olyan málé volt, gyerekkorunkban. Soha senkit elkapni nem tudott fogócskázásnál, ha bújócskáltunk, álló nap ő maradt a hunyó. Állítólag a galíciai fronton szolgált, ahol egy légnyomástól megsiketült. Valami kórházban tengődött elég sokáig, utaztatták ide-oda, mignem hazakeveredett. Visszament az apja rőfösboltjába, ott láttam szinte mindennap.

Hát ha valamikor csak málé volt, most már teljesen sükebóka lett szegény. Mivel nem hallott, beszélni sem igen beszélt, pedig azt tudott volna. Viszont nézett a két, majdnem fekete szemével, hogy az embernek szinte fáj a tekintetétől a teste.

Ha engem meglátott, rögvest ugrott, s különös megtiszteltetésképpen annyit mindig kipréselt fogai közül, hogy Kisnagyság! – micsoda idétlenség! Odaadtam neki a cédulámat a vásárolandó holmik listájával, a Gyuszika meg merev, erőltetett mozdulatokkal ugrált polctól polcig, és mindent elém halmozott a pultra. Közben nem mosolygott, mint a kereskedők szokása, hanem valamiféle elszánt – úgy éreztem – dicséretet váró arckifejezéssel buzgólkodott.

Egy alkalommal olyan nagy lendülettel lendítette oda a mosószipant, hogy lecsúszott a pultról a földre. Mint az örült vetette magát utána, áthajolva a falapon, de én, aki ott álltam, fürgébb voltam, és már felemeltem. Zavarában torokhangon hörgött valamit, aztán kiegyenesedett. Ezen már el kellett mosolyodjam, és kinyújtott kézzel odaadtam neki a mosószipant, fogja, tegye ő vissza a helyére. De a Gyuszika csak rám bámult, miközben nyúlt a szappanért, és így a kezemet fogta meg. A tenyere érdes volt, mint a reszelő, és hideg. Mégis éreztem, egyre inkább szorítja a két kezem, közte a szappannal, hogy már kellemetlenné vált. Határozottan kihúztam a kezem az övéből,

és a pultra tettem a szappant. Igazából nem tudtam rá haragudni, de egy pillanatra azt gondoltam, nicsak, lehet, hogy nem is olyan nagy málé, mint amilyennek tetszik?

Másnap már tudtam, hányadán állunk. A Gyuszika minden egyes darabot, amit vásárolni akartam, nagy lendülettel ledobott elém a földre. A szeme feketén csillogott, a szája félig nyitva volt. Azt remélte szegény, hogy egyenként majd szépen mindent felszedek neki, és odanyújtom, a kezemmel együtt, amit kedvére szorongathat! Hát nem!

Olyat emberemlékezet óta nem hallott senki, hogy valaki a kerekes kút láncára akasztotta volna fel magát, mint a Gyuszika. Az apja találta meg az egyik fagyos reggel. Most azt beszéli mindenki, hogy ez a málé gyerek miattam kötötte fel magát, mert én biztattam. Tiszta nevetség! Hetek óta a boltba sem tettem be a lábam. Olyanokat mondanak, lehet, hogy hibáztott a Gyuszika egyik kereke, de szíve volt neki; mért kellett a szívéből is bolondot csinálni?

Én csak a mosószappanért nyúltam.

Jubileum torta!

14 deka cukrot, 7 tojás sárgáját és másfél szelet finom csokoládét egy tálban fél óráig kavарunk jó gyorsan, azután a 7 tojás habját, 10 deka lisztet közé keverünk, s vajjal kikent formában megsütjük. Ha kihűlt, keresztben 3 helyen átmetszük, hogy szép lap legyen belőle. A hozzá való mocca crème: 6 evőkanál porcukrot, 4 evőkanál tejet, 6 evőkanál erős feketekávé és négy egész tojást habústban jól elkavарunk, s lassú tűzön néhány percig főzzük, a habverővel folyton kavарva, majd hűlni tesszük. Most 15 deka vajat habosra dörzsölünk, majd a masszát hozzátéve addig dörzsöljük, míg egész habos lesz. Ezzel kenjük meg a lapokat és a külsejét is, amit még 20 deka vagdalt, pirított mogoróval beszórnak.

Kraszna, 1922. VII. 29.

Kértem apuskáékat, hogy ezt a szép estét, házasságuk 25. évfordulóját töltsük együtt, csak mi, hármasban, ha már szegény jó nagymama nem érhetette meg a mai napot, és ne hívjunk senki vendéget. Ahogy mesélik, akkor, 1897-ben gyönyörű napjuk volt az esküvőhöz, mert előzőleg esett, és egy csapásra elmúlt a rekkenő nyári hőség, már-már tolakodóan illatozott minden. Anyuska fátylára rálépett az egyik koszorúslány, majd-nem elestek mindketten; akkor meg tudta volna pofozni, de ma már csak nevet rajta, és el is komorul rögtön, mert eszébe jut, hogy ennek a Jolánnak (a koszorúslány) eltűnt a férje a fronton, a négy gyerekkel átment Magyarországra, és most Makón élnek pokoli nyomorban.

Apuska is nagyot sóhajtott reggel, mikor a konyhai kisanptárból kitépte a tegnapi lapot. Nyolc éve kezdődött a háború, mondta, és nem az elmúlt napot, napokat ajánlta, hanem hogy az az egy akkori megtörtént.

És ez így ment egész nap. Kicsúszott a kezemből a tál, és a csokoládéból egy jó adag kifreccsent a tavasszal meszelt falra. Ebédnél ültünk, mikor szörnyű acsarkodást, üvöltést, majd vinnyogást hallunk az udvarról. Hát valami nagy, fehér kóbor kutya jött be a kert felől, és alaposan helybenhagyta a mi kis Flóris kutyánkat, még délután is húzta a jobb mellső lábát, a bal füléből meg hiányzik egy darab.

Még szerencse, hogy a vacsora békében telt. Kérésre, mint mindig, elmesélték annak a régi napnak a pontos történetét. De ma inkább anyuska beszélt, apuska szótlán maradt, láttam, elég sok bort is ivott.

Végül feltett a gramofonra egy lemezt, és odavont az ölébe, mint kislány koromban. Kis ideig így ültünk, hallgatva a zenét. Aztán egyszer csak közvetlenül a fülem mellett meghallottam apuska hangját:

– Csak érted aggódom, kicsi Editkém, mindig. Mindig éretted imádkozom este, hogy találj magadnak egy rendes, becsületes férjet, akivel szeretitek egymást. Most még nem vagy egyedül, de már majdnem. Egy felnőtt embernek igazából már nincsenek szülei, csak két távoli kedves arc emléke a szívében. Bizony. Férjhez kell menned, és akkor te is olyan boldogul élhetsz, mint mi élünk édesanyáddal!

Nem bírtam tovább, és felugrottam. Akkor láttam, hogy mindkettőjük szeme úszik a könnyben. Tudtam, engem siratnak.

Búbos torta!

6 tojás habját 18 deka cukorral jó keményre felverni. 6 tojás sárgája, fél citrom leve és haja, 10 deka liszt jön bele. Három lapba sütjük. Töltelék: negyed liter tejet, 2 evőkanál lisztet, 18 deka vaját, 18 deka vaníliás cukorport habzásig kavarunk. Ezzel a tortát megtöltjük és kívül is bevonjuk. 7 deka gorombán tört cukrot megpergeliünk 7 deka mandulával és behintjük.

Kraszna, 1929. XII. 15.

Borzasztó nagy a hideg. Mégse ülhetek egész nap otthon. Kisétáltam a jeges hóban a temetőbe. A vasrácsos parcelláig alig tudtam felcaplatni. A nagypapáék sírján álló fekete obeliszkre olyan furcsán fagyott rá a hó, mintha ez lenne maga a fehér ruhát viselő fekete halál, egészen beleborzongtam! Utána elkerültem a patak felé, a régi fakutyázások színhelyére. Bár ne tettem volna! Miért, miért nem, de egyáltalán nem számítottam rá, hogy ott ma is ugyanúgy fakutyáznak, mint valaha. Nálam tíz évvel fiatalabb, modern lányok, némelyikük egyenesen nadrágban, sokan inkább korcsolyáztak, ez most sokkal divatosabb, merészebb dolog! Megvan a kis faházikó is, vidáman füstölt a kéménye, valószínűleg ugyanúgy főzik odabent a forralt bort, mint régen. Nem is merészkedtem közelebb, visszafordultam az erdő felé, ahol a kidőlt nagy ágak és töméntelen, kemény hó között alig vánszorogtam ki az útig.

Az ős óta egyre inkább sanyargató hátfájások miatt, no meg Anyuska állandó unszolására végre beutaztam Zilahra a neves Kobrizsa doktorhoz, aki csak hümmögetett, kopogtatott, fektetett a hátamra, a hasamra, és azt javasolta, sürgősen utazzak el Szóvátára vagy Borszékra fürdőre. Már az ajtóban álltam nagykabátban, mikor utoljára kicsit röstelkedve megkérdezte, hogy hány éves vagyok. Kettőt letagadtam. Erre azt feleli aggódóan rázva a fejét, Hát a kisasszony még nagyon fiatal!

Sajnos nem így érzem.

Aztán ma, a sétából való hazatértemkor, hallom ám, hogy a konyhába bezárkózva anyuska pusmog a saját keresztanyjával, az öreg Ilonka nénival – rólam!

– Megmondta a doktor úr, hogy erős bordapúpja van szegénykémnek! Neki persze nem szólt, csak elküldte fürdőre. De bevallotta, hogy igazság szerint nem sokat használ semmilyen gyógyvizet, ha egyszer a csigolyák összeroppannak, nincs menekvés.

– Hát azért jár ilyen görbén – kontrázott Ilonka néni. – Láttam én, hogy egyre hajlik a háta az Editkének, azt hittem, az én szemem rossz!

– Istenem, istenem – sírt halkán anyuska –, mi lesz velünk most?

Csak álltam, míg nagy koppanással kiesett a kezemből a gombos nyelű esernyő.

Erre gyors motozás támadt a konyhában, s hallottam Ilonka néni túlzottan is hangos beszédét:

– No, hát itt van ez a búbos torta recept, édesem! Ne felejtse el odaadni Editkének se, tudom, hogy ő mindent pontosan följegyez a füzetébe!

Úszó sziget!

25 deka cukor felét megpergelni, kis vízzel felereszteni, kihűlni hagyni. A másik rész cukrot 5-6 tojás sárgájával elkeverni. A kettőt összeborítjuk, majd tűzön keverjük, és lassankint hozzáadunk 1 liter tejet, a végén 1 evőkanál lisztet. A tojás habját felverjük, kis cukrot keverünk bele, és a tetejére tesszük úszni.

Kraszna, 1932. X. 9.

Annyi történt, hogy semmi se történt. Pedig hogy készültem!

Még a nyáron jött egy levél Budapestről, te szent Isten! És nem más, mint egykori zilahi iskolakamerádom, a kis Hetényi Lili jelentkezett! Mondom, a „kis” Lili, hisz nem láttam idestova húsz éve, de úgy látszik, akárcsak én őreá, ő is emlékezett valami miatt rám, ráadásul jó szívvvel, ha hazalátogatva látni akart.

Érdekes, mennyire fontosak lesznek a régi emlékek, ha nem születnek újak! Ez a Hetényi Lili olyan ugrabugra, kövér, piros hajú, szeplős lányka volt, nekem voltaképp a teljes ellentetem, de tán ezért vonzódtunk egymáshoz. Imádott szavalni, dalolni, úgyhogy nem is csodálkozott senki, hogy a színházban szerephez jutott (főleg, hogy a jegyző volt az apukája, de akkor, gyerekfejjel senki sem tudta, hogy ilyesmi is számít; mindenkinek volt valamilyen apukája). A Kis lord ment, amiben a Lilike nagyon szépen alakított, a dudakövé arcával úgy fújta a szerepet, hogy öröm volt nézni!

Ki sejtette akkor, hogy tényleg színésznő válik belőle, méghozzá szép és ünnepezt színésznő! Persze én azóta se láttam, se színpadon, se máshol, és levelet is csupán kétszer vagy háromszor váltottunk az iskola utáni években, mikor ő még Nagyváradon tanult tovább.

Egy Halászbástyát ábrázoló képeslapon tudósított, hogy férje, Acsády Aurél zeneszerző (igaz, sose hallottam a nevét, biztos az én hibám) társaságában utazik haza, és ha már erre jár, akkor most csütörtökön hozzám is benéz, kicsit feleleveníteni a régi szép napokat.

Hívtam is előző nap a fodrászt, és úgy örültem, hogy végre valakinek a kedvéért felvehetem azt a gyönyörű ibolyaszín ruhámat, amit a varrónő megigazított a vállánál és a derekánál (ugyan az is megfordult a fejemben, csak nem akarok itt versenyre kelni eleganciában egy budapesti színésznővel?).

Gyorsan összecsaptam még valami kis finomságot, ezt az úszó szigetet egyszer már próbáltam, apuska utolsó neve napján, és milyen remekül sikerült. Aztán ültem és vártam. Illetve, dehogyan ültem, föl s alá járkáltam, kiszaladtam a kapuhoz minden csapódásra, de semmi.

Este hatra, mikorra az édesség kis hajjai teljesen megszívták magukat a lével, és elsüllyedtek a krémbe, már tudtam, hogy nem jönnek.

Egyedül, úszó szigetként ültem, mint a cövek, a hideg és sötét szoba közepén. Hiszen úszni sem tudok! Süllyedni pedig nem kell megtanulni, megy magától is.

Non plus ultra holdacska!

25 deka liszt, 7 deka cukorpor, 3 tojás sárgája, 20 deka vaj (fele zsír), kevés tejjel, szódabikarbóna, vanília, mindezt táblán összegyúrjuk, késfoknyira elnyújtjuk és hold-formával kivágjuk. 3 tojás kemény habját 25 deka vaníliás porcukorral kanállal dörzsölünk, míg kemény lesz. A tészta tetejére tesszük apró halmocskákban, majd lassú tűznél megsütjük.

Kraszna, 1938. V. 21.

Első születésnapom teljesen egyedül, immár anyuska nélkül is. Érdekes, hogy utolsó napjaiban, lázalmában azt kérte tőlem, vigyem el feltétlen a faliórát megjavíttatni, még ő kapta a kelengyéjével, vigyázzak rá! Pedig az óra járt. Aztán, pontosan tudom, hogy a halála napján, a sok minden mellett arra már nem maradt erőm, hogy akár csak automatikus mozdulattal felhúzzam az órát, és megállt. És most már így is marad, elhatároztam, őrzi azt az időt, mikor anyuska még élt. Nekem egyrészt nincs rá szükségem, hogy tudjam, hány óra van, hiszen majdnem mindegy; másrészt úgyis mindent percnyi pontossággal teszek, ebben a lakásban én vagyok az egyetlen igazi óra.

A plébános úr megkért, hímezzek egy új terítőt pünkösdre az oltárra, most is ezen dolgozom. Kiülök a kert felőli verandára, a fonott székben jól felpolcolom a hátamat párnákkal, és varrok. Olyan meleg van, el kell higgyem, hogy lassan megjön a nyár! Hallom, hogy körben minden él, zsong, dolgozik, még így estefelé is.

Mennyi-mennyi csillag, eresztem az ölembe a terítőt. Miért, hogy mindig elkápráztat az égbolt? És csak egyetlen holdacska. Miért? Miért nincs tele az ég holdacskákkal is, mint egy hatalmas tepszi?

Valaki azt suttozna, Editke, neked sütöttem a születésnapodra!

Nincs, aki mondja.

Horváth Elemér

CAFFÈ SAN MARCO

egy eszpresszó áráért órákig
lehetett üldögélni a világ előtt
nézni a változót

mindenki megfordult
az őrnagy lányától kezdve aki dantét tanult
a tanársegédig aki lorenzót tanított
lévén helybeliek – nagyritkán bennszülöttek is –
dőlt belőlünk a város mítosza
„mi örökké fiatalok vagyunk”

ez változatlanul így van ma is
csupán más nemzedék privilégiuma

FONTANA DI TREVI

kérlek ha arra jársz véletlenül
 vagy átvágsz mellette hivatalba menet
 esetleg találgád van ott egy kedves asszonnyal
 dobj egy lírát a vízbe nevemben
 én – amint tudod – szkeptikus vagyok
 (kétségkívül idegen beütés)
 efféle hiedelmeknek nem teszek engedményt
 főképpen akkor nem ha szeretnék
 hinni bennük

de kifejezetten ezért
 ne térj ki utadból csupán ha arra jársz

én többnyire azért nem utazom
 mert mindenütt máshol vagyok

LISZT SÍRJA

természetesen szóba jött hogy hol temessék el
 a hely valahogy méltó kell hogy legyen
 poraira s hozzájuk némi jogcim is
 előny ha nem is feltétel
 carolyne rómát sürgette
 nem a cézárok városát hanem az isten helytartóit
 a nagyherceg weimart
 ahol schiller s goethe pihen
 s jelentkezett budapest is
 elvégre magyar volt legalább a születése szerint

(végül bayreuthban érte a halál
 s a gyöngéd türelmes minorita
 kozmopolita világcsavargó
 a pogány wagner árnyékában nyugszik)

de ő mindvégig megőrizte fókuszát
 s ez az egész hízog hiuság
 látszólag nem is érintette meg
 affektáció nélkül majdnem szentferencien
 carolyne-nek meg is írta egy levélben

hogy hogyan látja a jövőt
„ez az egész föld a hazám
s teljesen otthon leszek ott
ahol épp elesem”

Vörös István

PRÁGAI PORTRÉK

A takarítónő

Hogy milyen hosszú a folyosó,
csak az tudja, aki felmosta már
legalább egyszer.
Az is egykettőre
elfelejti. Minek is tudni
bármit. Akik itt
laknak, még ezt se
tudják. Reggelig
tanulnak, mikor én
jövök, álmosan járkálnak
a folyosón, nézem
a papucsuk nyomát a
még föl sem száradt
kövezeten.

A költő

Mindig egyetemre jár.
Vagy tíz éve. Akadnak
órák, amiket harmadszor
is felvesz, azt hiszi,
mindent újra lehet
írni. Szarajevóba
készül. Vonattal megy,
az utolsó szakaszon talán
biciklivel. Egy eltévedt
golyó eltalálta még a
háború kitörése előtt.
Fájdalmai nincsenek.

A szerkesztő

Tíz évvel fiatalabb
nálam. Megkérdezi,
hogyan meghalok, kire
hagyom a könyvtáramat.
Elvisz egy antikváriumba,
egymás után adja kezembe
az ismeretlen könyveket.
Csak pár perce van, mondja,
aztán órákig ülünk egy
kocsmában, hallgatjuk
két tanár beszélgetését.
A szerkesztőség a külvárosban
található, egy járdaszigeten.
Be van vezetve a telefon,
az internet. Víz nincs.

Oravecz Imre

SZAJLA

Verstanulmányok egy regényhez

Apám fizikakönyve

Vászonborítós, elnyűtt, vaskos kötet,
Elements of physics a címe,
és Torontóban adták ki kanadai iskolák számára 1937-ben,
de nem olyan, mint a tankönyv,
inkább tudományos kézikönyvhöz hasonlít,

kötelező jelleggel *senior high-school*-diákkorában használhatta,
de egyébként is nagyon érdekelték az anyag törvényszerűségei,
és szerette a gépeket,

ez lehetett a kedvenc tankönyve,
különböztetve nem hozta volna magával Magyarországra,
mikor hazatelepült,

belül jobb állapotban van, mint kívül,
kevésbé megviselt,

látszik,
 hogy gazdája vigyázott rá,
 a lapokon alig van aláhúzás, bekarikázás, firkálás,
 a bejegyzések, padszomszédnak szóló üzenetek, számolások, lakcímek,
 telefonszámok, kérdő- és felkiáltójelek zöme az első és hátsó tábla belső oldalára
 és az előzéklapokra koncentrálnak,

mintha megérezte volna,
 hogy nagyon kell kímélni,
 mert egész életén át elkíséri majd,
 és hű társa lesz egy nem idegen, de egészen más világban,

Új-Telepen mindig a fejénél tartotta,
 az ágya feletti kis polcon,
 a *Chambers*-féle angol etimológiai szótár mellett,
 melyet Dorothy unokahúggal küldetett magának kinttről a 60-as években,

elfeledtem,
 hol tárolta az ófalui, régi házban,
 és láttam-e ott valaha a kezében,
 de én gyerekkoromban sokat forgathattam,
 mert a pompás illusztrációk némelyike ma is visszaköszön,
 így például a *Vízszivattyúk és vízi energia* című fejezetben egy vízturbina hatalmas
 lapátkereke,
 mely mellett eltörpül az arányok érzékeltetése végett oda állított ember,
 a *Szilárd anyagok mechanikájában* a San Franciscót Oaklanddel összekötő többszörös,
 hosszú, hosszú függőhíd,
 a *Spektroszkóp és a szívárvány* címűben a fény spektrumáról készített laboratóriumi
 felvétel, életem első színes fényképe
 vagy a *Vízben lebegés elveinek* tárgyalásában az az egész oldalas fotó,
 melyen a *Queen Mary* első útja alkalmával sok kis hajó kíséretében 1936. június 1-én
 befut a New York-i kikötőbe
 és a háttérben Manhattan régi felhőkarcolói látszanak,

de a legismerősebbnek egy egyszerű gépek működését szemléltető rajz tetszik,
 védősisakos erdei favágók egy álló fa tövéhez erősített csigán átfűzött kötelet húznak,
 melynek másik vége egy földön fekvő hosszú rönkre van hurkolva,
 a farönk és a csiga közti kötélrész alatt egy W látható,
 mely a súlyt jelöli,
 az első munkás és a csiga közti szakasz fölé pedig egy P -t tettek,
 mely az erőt jelképezi,

annak idején világos lehetett előttem,
 miben mesterkednek ezek az emberek,
 de a betűk jelentésével csak most jöttem tisztába,
 valami rejtélyes oknál fogva mégis ez az ábra hagyott bennem legmélyebb nyomot,

talán fel sem fogtam igazán,
hogy a szöveg olyan nyelven van,
melyet nem értek,
holmi képeskönyvnek tekinthettem,
mely felgyújtotta képzeletemet,

de nemcsak nézegettem,
egy helyen bele is írtam a nevem,
még hozzá apám modorában,
megpróbáltam utánozni a kézírását,
elég gyatrán sikerült,

még szerencse,
hogy a hátsó táblát szemeltem ki erre a célra,
ma is ott van *Donna June Ewing* alatt,
mely az egyetlen női név a férfinevek között,
és többször is előfordul,

érdekes volna kideríteni,
milyen sors jutott osztályrészül a kötetben szereplő nevek viselőinek,
de leginkább ez a Donna June izgat,

sosem fogom megtudni,
ki lehetett,
és miért került apám fizikakönyvébe,
bár nem kizárt,
hogy azonos azzal a fehér hajcsatos, csinos, fiatal lánnyal,
kinek fényképét halála után megtaláltam a holmijai között.

Donna June Ewing fényképe

Fekete-fehér felvétel,
apám iratai közt találtam halála után abban az íróasztalfiókban,
melyet mindig zárva tartott,
fiatal lány áll rajta jobbján egy fekete autóval,

fejét enyhén előredönti,
és dús szemöldökű szemével kissé felülről néz,
mintha a gép valahol lent lenne,
mintha a fényképező személy guggolna,

haja rövid, sima,
és csak lent, a füle táján csavarodik vissza hullámokban,
baloldalt van kettéválasztva,
és jobb oldalon, a fejtető szélén nagy, fehér csat fogja össze,

orra szabályos,
átlósan két árkocska fut le mellőle,
és elvész a pofacsontok alatt,
szája széles, húsos, érzéki,
álla kerek,

világos, testhezálló, vékony, rövid ujjú, galléros pulóvert visel,
melyet kinyomnak még fejlődésben lévő, kerek, kis mellei,
a gallért alul, a szegycsont vonalában alig kivehető brossféle disziti,
valamilyen színes, alul bő, egyszerű szövetszoknya van rajta,
mely közvetlenül a térde alatt végződik,

lábán lapos sarkú, pántos cipő,
bal lábát a jobb elé helyezte,
melyen a testsúlya nyugszik,
így azt nem látni,
eldönthetetlen, hogy húzott-e harisnyát,

feltűnően nagyok a kezei,
egymásra téve lógatja őket az öle előtt, a szemérme magasságában,
és benyomja velük a szoknyáját,
és ezzel akaratlanul még jobban kiemeli a has izgató ívét,
mely szinte párhuzamos kiálló tomporával,

tekintete szelíd, de kissé lemondó, kétkedő,
mintha érte volna már valami csalódás,
mintha nem volna elég önbizalma,
és fogalma sem lenne róla,
hogyan vonzó és kívánatos,

de az is lehet, hogy szégyellős,
és nem szívesen mutogatja magát,
bizonyára sokáig ellenállt,
míg végül úgy adta be a derekát,
hogyan nem győzték meg a lépés helyességéről,
csupán a rábeszélő kedvéért hagyta magát levetetni,

nem valószínű, hogy tudatosult benne,
de nem egyedüli témája a képnek,
rajta kívül nagy tömegével szemből még ott a kocsi, egy '36-os évjáratú Buick is,
azt is láttatni akarták,
azért állították őt úgy,
hogyan ne takarja el,

talán az övé, talán a családjáé,
talán új, talán most vette az apja vagy egy közeli rokona használtan,
mentek vele egy kört,
aztán azt mondta,
hogyan szálljanak ki, és megörökítette,

csak ügyetlenül tartotta a kamerát,
nem fogta be egészen az új szerzeményt,
és lemaradt a lökhárító egyik vége, az egyik sárvédő, az egyik fényszóró negyede,
a szélvédő széle és hátrább a jármű teljes jobb oldala,

a belváros, egy néptelen *alley* lehet a helyszin,
erre abból következtetni,
hogy a háttérben egy többemeletes üzletféle tűzfala magasodik,
előtte villanyoszlop transzformátorral és sok-sok vízszintes és függőleges vezetékkel,
a lány előtt egy hajlott csatornafedél a burkolatlan földön,
a háta mögött pedig egy alacsonyabb, raktárszerű épület, a háttértűzfalra merőleges,
fugázott műkő fala,
mely befejezetlenül maradhatott,
mert a lapos tetőt tartó kiálló gerendák közt hatalmas hézagok tátonganak,

a Nap az előtér irányából süt és oldalvást,
de a felvétel készítője mögött, valamivel hátrább is ház lehet,
mert elfogja a fényt az előtér és a kocsi egy része elől,
és a lány altestét combtőtájéktól lefelé sötétebbre változtatja egy árnyalattal,

csak a felsőtestét érik akadálytalanul a napsugarak,
és a mögötte húzódó kopár, csúnya falat,
melyhez olyan közel van,
hogy jóformán elfedi a tulajdon árnyékát,

a kép hátoldalán semmi támpont, név vagy évszám,
de csak Donna June Ewing lehet ez a lány,
kinek nevét apám többször beleírta a fizikakönyvébe,

könnyű ruházatából ítélve nyár az évszak,
és talán éppen az az év,
mikor ő is elvégezte a *senior high schoolt*,
és *college*-ba készült,
vagy ez volt az utolsó igazi vakációja,
mert úgy döntött,
hogy nem tanul tovább,
hanem ösztől állást vállal valahol, titkárnő lesz vagy valami ilyesmi,

azon az estén adhatta apámnak,
mikor utoljára találkoztak, hogy elbúcsúzzanak,
mielőtt apám visszaindult Európába,

vagy esetleg előbb kapta tőle,
mikor egy osztályba kerültek,
és megtetszettek egymásnak,

vagy valami más alkalommal jutott hozzá,
minden különleges, rendkívüli ok nélkül.

Kontra Ferenc

APÁM FÖLDRAJZA

„Magammal vitatkozva, gyöttrődve eljutottam odáig, hogy elszakadtam apámtól, hogy megtagadtam tőle azt a halála utáni földmagasztalást, amellyel egy ideig ámitottam magam. Olyan volt ez, mintha másodszor is elvesztettem volna. S a kín, melyet magányos és tiszta, világos töprengéseim során éreztem, bizony sokkal keserveesebb volt, mint annak idején a halála.”

(Roger Martin du Gard:
MAUMORT ALEZREDES)

Mondom magamban lassan az ábécét, és közben erősen arra koncentrálok, ami nem jut az eszembe: hogy hívták a macskát? Pedig ilyenkor be szokott ugrani, mint a vakuvál készített kép, jéggé dermed egyetlen jelenet. Mint az első gyerekkori emlékem: először adták rám a meggybordó, elől csatos, kordbársony kertésznadrágot, valakit vártunk, nagyanyám tartott a karján, éreztem rajta az izgatottságot, mindenki ugyanabba az irányba nézett, hörögve és prüszkölve közeledett egy óriás, a sínek mellett álltunk, a mozdony iszonyú robajjal vágódott elénk, biztos voltam benne, hogy eltapos. „Azért kapálóztál, mert nem bíztál bennem, apádat vártuk haza, akkor szerelt le, letette a ládáját, igazi komoly, férfias arca volt, bajuszt növesztett a katonaságnál, csodálkozott, hogy mi történik, mert te nem fogadtad illendően, nem tudom, mit gondolhatott, amikor először meglátott, felismerhetetlen és megközelíthetetlen voltál az ordítástól, akkor látott először, és biztosan büszke akart lenni a családjára anynyi nép előtt, a karomon tartottalak, a szüleid megölelték egymást a peronon, olyan megható jelenet volt, én meg hazasiettem veled, és szégyelltem, hogy úgy visítottál, mint egy kismalac végig az utcán, mindenki bennünket nézett, aztán két napig aludtál egyfolytában.” Nem is gondoltam rá, hogy jöhet egy ismeretlen ember, aki a karjába vehetne, de mégsem teszi. És később sem, vonakodott attól, hogy egyáltalán hozzám érjen.

Az első iskolai kirándulásunk előtt, amikor egy hétre a tengerre mentünk, ő vitt ki kocsival a vasútállomásra. Néztem a menetelő fákat az ablakon át, és irigyeltem a többieket, akiket átöleltek búcsúzkodáskor, akár az apjuk, akár az anyjuk kísérte ki őket, én pedig akkor fogtam először kezét az apámmal. Nem tett különbséget a gyerekek között, úgy viszonyult hozzám, ahogyan a többi tanítványához az iskolában. Sohasem mesélt a családról, a mi családunkról, talán ebből érzett meg valamit a nagyanyám, aki szertartásosan maga mellé ültetett egy délután, és nagy nekiveselkedéssel pótolni akarta az elmúlt évek hiányát. Nem szokott a kanapéjára ültetni, ez a hely csak őt illette meg, rendszerint arannyal csíkozott, bőrkötéses könyveket olvasott ezen az ablak mellett. Most azonban elém tette, ekkor láttam, hogy a gyűrődések helyén kikopott a sötétzöld bársony, egészen a durva alapvászsonig. Nagyon régi volt már minden akkor.

Nagyanyám csontos ujjával lapozott, szája egészen megnyúlt, ahogyan csücsörített, ebből a kerek nyílásból sziszegtek elő a hangok, mintha titkokat rejtene az album, melyeket csak ő tudhat, és az ő tudása abból táplálkozik, amit átélt, ugyanabból a mindentudó feketeségből világosodnak elő a képek, melyek csak az ő magyarázataival nyerhetik el igazi jelentésüket, máskülönben idegenek maradnának. Ahogy haladtunk előre képről képre, mintha újra villant volna a vaku, és a képek egyszeriben más-milyenek lettek, jelentésük által új fényben tűntek fel előttem. Ahogy lapozott, a vérszele rezgett: a nővére fiatalon jött a rothadás, fél évig eltartott, míg a szívéig elért; a fia, a család egyetlen örököse nem érte meg a felnőttkort. Néztem a kezét, amerre elhaladt, megérintette az elhagyott arcokat, a vékony hártypapírra nyomtatott pókok lesték a pillanatot, hogy enyészetükkel birtokukba vegyék újra a képeket, lapozáskor zörrent egyet az áttetsző papír a fekete kartonlapok között, és a legmosolygóbb jelenetnek is a halál vetett véget, annak is a legdühöngőbb, legbrutálisabb fajtája, ahelyett, hogy csendben porlasztotta volna a kiszemelt áldozatokat, zsigereik közé nyúlt, és a szerencsétlenek tehetetlenül, iszonyatos kínok között pusztultak el, véres nyálat húztak maguk után, fejük koppant egyet a közbeeső lépcsőn, merev tarkóval értek a takaróra, ahol felvették végső testhelyzetüket. Nagyanyám hideg kezét éreztem közben, amint rángat befelé, hogy ismerjem csak meg a szörnyűségek hajlékát, mély lélegzetet vett, jelezve, hogy ennél a helynél hosszabban időzünk: kopasz fejű suhanc állt a dáliabokrok előtt, kezét hátraszorította, mégsem tudott egyenesen állni, lógott rajta a nadrág, valamivel térden alul ért, pántos szandálját elfelejtette becsatolni, elgyötört arcát kissé félrefordította. „Elhívtuk a fényképészt, mielőtt elvitték, mert a doktor úr azt mondta, kevés a remény, és akkor, abban a pillanatban jutott eszembe, hogy le kellene fényképeztetni, mert nem marad róla képünk. Lelkiismeret-furdalásom támadt, mert rájöttem, hogy sohasem vittük magunkkal, amikor kirándulni mentünk, ott voltak a lányok, azokat kellett mutogatni. A fiúk különben is mind olyan egyformák. Látod, éppen ilyen idős volt, mint most te. Nagyon szeretett a macskákkal játszani, ez okozta a vesztét: a macskaszórtól vakbélgyulladását kapott, elfakadt a hasában, összecuklott, eszméletlen volt, mire a kórházba értek vele, úgy vitték be a hátukon, alig tudták megmenteni az orvosok.”

Aznap este elhatároztam, hogy márpedig nem maradok gyerek, mindent rosszul tudtam addig, másként néztem a képeket, pedig lapozgattam korábban is az albumot, de nem láttam meg a mosolyok mögött azt a temérdek halált. Hamis fénybe állítottam eddig a dolgokat. Az utcalámpa sötét óriást festett a falra, körvonalait csak akkor ismertem fel, amikor újra megmozdult. Félálomban hallottam meg a kaparászást az ablakon, a teraszról mászott fel, be szoktam engedni, a családhoz tartozott. Azt mondta egyszer a nagyanyám, hogy a korát még ő sem tudja. Hogyan tűrhették meg eddig? Milyen öreg és milyen fürge; nincs joga hozzá, hogy az ágyunkban terpeszkedjen, etessük és dédelgessük, talán még szándékosság is van alattomos dörgölőzködésében, amely majdnem apám halálát okozta, ezért ítélkeztem felette a magam bírósága szerint. A kandúr mit sem sejtve gömbölyödött össze az ágyam közepén. Úgy közelítettem felé a nejlonszatyorral, mintha most is csak játszanék vele, gyors mozdulattal összefogtam, aztán madzaggal jó erősen megkötöttem, nyávozni kezdett. Félttem, hogy felveri a házat éjnek idején, a matrac alá dugtam, aztán ráfeküdtem, magamra húztam a paplant, éreztem a hátamon, ahogy küzd, hangját elnyomta a matrac, nem hagytam, hogy kievickéljen alólam, megfeszítettem a lábam és a karom, mintha egy tutajt egyensúlyoznák a vizen, így aludtam el.

Reggel az iskolatáskám jutott az eszembe, amelyről anyám azt mondta, hogy azért kellett egy számmal nagyobbat venni, mert jövőre több tantárgyunk lesz, hozzá kell edződnöm a könyvek súlyához. Volt benne bőven hely, ráraktam a fa tolltartót, a tornafelszerelést; gondoltam, hogy egy kicsit előbb indulok, mint szoktam, hogy legyen időm megszabadulni tőle, de apám rám szólt az előszobában, hogy nem lehet, folyton megfélekedzem a szokásokról, nem mehetünk együtt, ez íratlan szabály, hiszen ugyanabban az iskolában tanít, mit szólnának a kollégái, ha naponta együtt mennénk, többször megbeszéltük, hogy ő indul előbb, csak azután mehetek én. Szerinte el voltam kényeztetve, a tanárok kivételeztek velem. De én ezt másként éltem át: nemhogy előjogaim lettek volna, hanem azt tapasztaltam, alig várják, hogy bármiben hibázzak. Rajtam álltak bosszút, ha apám vétett ellenük; ehhez képest apróságnak számított, hogy a nagyobbak rajtam verték le, ha apám túl szigorú vagy igazságtalan volt hozzájuk; hamar rájöttem, hogy az árulkodásnak nincs értelme, mert a nyomozás kínosabb az igazságnál. A legapróbb csínytevés sem maradhatott titokban a tanári karban, egy órán leleplezett levelezési ügyből is családi botrány lett otthon, gyakran félbemaradtak a kimert levesnél az ebédek. Ezért támadt rossz előérzetem a kapuban a táskám baljós súlya miatt, legszívesebben az ellenkező irányba indultam volna, de összetalálkoztam két barátommal, akikkel együtt szoktunk focizni, nem jártunk egy osztályba, de ugyanazon a folyosón volt a tanteremünk. Szóval tartottak egészen becsöngetésig. Az első órákon az járt az eszemben, hátha elkezd folyni a vére, ezért letettem a székem mögé a táskámat. Ábécérend szerint ültettek bennünket az osztályban, a középső padsor végén volt a helyem, ritkán sétáltak el eddig a tanárok. A szünetekben csak az iskolaudvarra mehettünk ki, gyanús lenne, ha a táskámmal mennék, még azt hinné az ügyeletes, hogy ki akarok lógni az iskolából. Az pedig még annál is furcsább látványt nyújtana, ha az áttetsző, összespárgázott nejlonszatyrot kivenném, hogy a központi szeméttárolóba dobjam. A testnevelés volt az utolsó óra, ekkor jutott eszembe, hogy a folyosóról nyílik egy ajtó, amely felvisz a padlásra, szigorúan tilos volt oda betennünk a lábunkat, de úgy gondoltam, talán nem vesznek észre, szünetekben nagy a kavardás. Úgy surrantam be a padlásfeljáróba, mint egy tolvaj, aztán fel a lépcsőn, összeszedtem az erőmet, és egyetlen mozdulattal, mint a súlyemelő, felnyomtam a padlás csapóajtóját, aztán óvatosan visszaengedtem; egy hiányzó cserép helyén úgy tört be a nap, mint a reflektor fénye, cikáztak benne a porszemek, oldalt egy hosszú polcon hullókat áztak különböző méretű üvegekben, mint a befőttek. Elindultam a padlás belseje felé, ahol a legsűrűbben dobálták össze az eltört bútorokat, táblaállványok alatt bújtam át, és egy asztalon leltem a megfelelő rejtékhelyre: egy földgömbre, az oldalából hiányzott egy afrikányi darab, abba a nyílásba gyömöszöltem a nejlont a macskatetemmel, találtam egy szakadt elsötétítő függönyt, ráborítottam, mint egy halotti leplet, hogy még véletlenül se találjanak rá. Aztán lábujjhegyen lopakodtam, nehogy a tanteremekben meghallják, hogy valaki jár a padláson. Óvatosan résnyire nyitottam a folyosóra vezető ajtót, elcsendesedtek az osztályok, hiszen már hosszú percek múltak el a becsöngetés óta, rohantam az öltözőbe, levetkőztem, amilyen gyorsan csak tudtam, felrántottam magamra a vörös klottgatyát, az ujjatlan fehér felsőt, és arra számítottam, hogy bent a tornateremben még a szokásos bemelegítő körnél tartanak, és észrevétlenül csatlakozhatok, mivel a tornatanárunk nem szokott nagyon sietni, de most feltűnt, hogy csak a csend hallatszik, nem a lábdobogás, mintha nem lenne bent senki, talán elmaradt az óra. Ahogy kinyitottam az ajtót, az ütéstoppító szőnyegek rothadt bűrszaga csapta meg az orromat, magával a hadbíróssággal találtam magam szembe:

elől állt egy vonalban a tornatanár, az iskola titkára és apám, mögöttük a szereken szétszórva az osztálytársaim, némelyikük kíváncsian, mások kárörvendő vigyorral, engem néztek, becsuktam magam mögött az ajtót, igazi megváltásnak számított egy pillanatra hátat fordítani nekik, és lerántani az arcomról a rémületet, közben éreztem, hogy nem sikerül. Az iskola titkára látott besurranni a padlásfeljáróba, ez fegyelmi ügynek számított, mert ilyen helyen tiltott dolgokat szoktak művelni. „Azért hívtuk ki apádat az órájáról, hogy tanúja legyen annak, ami történt, nehogy otthon elferdítsd a valóságot, és megint vádaskodj, hamis fénybe állítsd a dolgokat, ahogyan szoktad! Mi rendszabályok szerint járunk el, az iskolában minden diák egyenrangú, ezt sose felejtse el, itt nincsenek kivételezettek!” Apám komor képpel kérdezte meg, hogy mit csináltam a padláson. Ettől még jobban kétségbeestem, dadogtam valamit, önkéntelenül a fejemhez kaptam, pókhálófoszlány ragadt a tenyeremre. Az iskola titkárának ettől felcsillant a szeme, mint a detektíves filmekben, amikor a felügyelő lefűleli a szesz-csempészt, hirtelen az osztálytársaim felé fordult: „Ti ketten hozzátok ide a táskáját az öltözőből, hadd lássuk, mit talált a padláson!” Apám lesütött szemmel nézte végig, ahogy az iskola titkára és a tornatanár kipakolnak a táskámból, előbb a két egymásra borított vajas kenyeret szalvétában, ahogyan anyám reggel a kezembe nyomta, aztán a füzeteket, a tolltartót, végül a padlóra borították, ami még benne volt: ceruzahegyezések spiráljai, szotyolatörmelék, megőrzött cukorkapapírok szóródtak szét. És apám nem állt mellém, pedig most már megtehetette volna, hiszen nem találtak nálam bizonyítékot, és ez akkor felért a győzelemmel. Nem szólt semmit; jellegzetes, dühös nagy lépteivel elhaladt mellettem, visszament az osztályába, hogy folytassa a megkezdett földrajzórát. Amikor becsukta maga mögött az ajtót, mintha vérszemet kapott volna az osztály, kitört a nevetés, szétrúgták a szemetet, ami a táskámból kihullt, aztán repültek a levegőben a püspökilila füzetborítók, és nem állította le őket sem a tornatanár, sem az iskola titkára, aki erőltetett artikulációval az arcomhoz hajolva azt mondta: „Az esetet beírom a naplóba, és a magatartásjegyed az osztályfőnököd majd ennek alapján állapítja meg, de ebbe még a tantestület is beleszól!” Miután az iskola titkára távozott, a tornatanár azzal próbálta oldani a feszültséget, hogy nyomatékosította: „Itt most tornaóra van, először kötélmászás lesz.” Amikor rám került a sor, mindig szert váltottunk, újra sorakozót rendelt el nagyság szerint, és ezzel csengőszóig lassan elmúlt az idő anélkül, hogy bármit is csináltam volna. Az öltözőben érdektelenné vált az ügyem, érdekesebb dolgokról beszélgettek, nem is tűnt fel az osztálytársaimnak, milyen lassan öltözködöm. Megvártam, amíg elmennek, kullogtam egyedül utánuk egy darabig a folyosón, a takarítónők a tanárban kávéztak, ebből biztosra vehettem, hogy egy lélek sincs már az iskolában. Visszamentem a padlásfeljáróhoz, felopakodtam a lépcsőn, lerántottam az elsötétítő függönyt a beszakadt földgömbörről, kivettem a csomagot a döggel, visszatettem az iskolatáskámba. Nem látott meg senki, amikor kiléptem az épületből.

Otthon kivártam azt az ebéd utáni időszakot, amikor a konyhából megnyugtató edénycsörgés hallatszik, apám pedig az íróasztalán egy kiterített domborzati térképet tanulmányoz, az üveg hamutálcán egy csikkel tologatja össze a hamut, szigetet csinál belőle egy óceán közepén, így szokott a széken elaludni félórára, közben az asztalra dől, fejét oldalra fordítja, és álmában szétfújja a szigetet. Belopakodtam a hálószobába, szétvágtam a madzagot, és a macskatetemem az ágyba fektettem. Apám helyére.

Pék Zoltán

ÚRKORSZAK

Tizenkét évesek voltunk, és az volt az első alkalom, hogy szülő vagy idősebb testvér nélkül mehettünk moziba. A tanítás éppen véget ért, s a szülők a bizonyítványok szemrevételezése után elég érettnek nyilvánítottak minket az önálló akció végrehajtásához. Mondanom sem kell, majd' kibújtunk a bőrünkéből.

Egy tudományos-fantasztikus filmet néztünk meg, amelynek főszereplője két jó barát és egy ütött-kopott csempészhajó volt. A kópia bizonyára már jobb napokat is látott, ráadásul nem szinkronizálták, s a feliratok sem a mi olvasási sebességünkhöz voltak szabva, így aztán néhány jelenetből kimaradtunk, de ez mit sem számított. Egyszerűen le voltunk nyűgözve. Bár egymástól csak néhány háznyira laktunk, és már hat éve egy osztályba jártunk, mindaddig nem voltunk igazán közeli barátok. Azonban ez a film mindkettőnkben megérintett valamit, s attól a naptól kezdve szinte elválaszthatatlannak lettünk. El is határoztuk nyomban, hogy felcsapunk a kozmosz kalandorainak. Beköszöntött az úrkorszak.

A mi hátsó udvarunknál alkalmasabb helyszínt keresve sem találhattunk volna, ebben a barátom is egyetértett. Az udvar nemcsak méretre volt nagy, de kiváló terepadottságokkal is rendelkezett. Először is ott volt a hatalmas farakás, amely kitűnően szimbolizált hegyet, ellenséges úrhajót, szuperbiztos erődítményt, vagy épp felmászva rá szükség esetén nagyszerűen sakkban tarthattuk a ránk fenekedő idegeneket. Fontos stratégiai létesítmény volt még a göré, ami civilben a kukorica tárolására szolgált, számunkra pedig az a tulajdonsága tette nélkülözhetelenné, hogy az egész építmény lábakon állt, így bemászva alá a barlangokban, üregekben, kazamatákban játszódó jelenetek abszolút élethű reprodukálására voltunk képesek. A további két kisebb téglas és egy farakás pedig az általuk képzett zezugos járatok okán palotákat, börtönöket és egyéb belső helyszíneket volt hivatva képviselni. És ezenfelül volt még egy nagy homokkupac az udvar közepén, ahol a sivatagba történő kényszerleszállásokat hajtottuk végre több-kevesebb sikerrel.

Mindezzel persze semmire sem mentünk volna, a legfontosabb még hiányzott: az úrhajó. Erre a szerepre a tyúkólak fölötti padlást szemeltük ki, amit a szülői engedély kikönyörgése és hosszas, kimerítő takarítás után végre birtokba is vehettünk. Maga a berendezés is több napot vett igénybe, de a végeredmény megérte. A műszerfal kartonból készült, amit gondos munkával egészen élethű óra-, kijelző- és kapcsolórengeteggel pingáltunk tele. Beleépítettünk néhány, a bátyám csináld-magad készletéből kiselejtezett igazi kapcsolót is. Egy-egy lehúzott tetőcserép jelképezte az úrhajó ablakait, amelyeken át a kozmoszból ránk leselkedő veszélyekre figyeltünk, épp idejében, hogy izgatott kiáltásokkal bátorítva egymást elkerüljük az összeütközést egy kóbor üstökössel, kisbolygóval vagy az úrtérképeken nem jelzett aszteroidarajjal.

Mivel jóformán az úrhajón éltünk, természetesen ide került az összes fontos holmink: különféle alakú és méretű dobozok tele heves és rövid életű gyűjtőszendélyünk soros tárgyaival: játék pisztolyok, a vándorélethez szükséges pár darabos ruhatár, néhány könyv. Mindezek persze a megfelelő rendetlenségben, mint ahogy egy

csempészhajóhoz illik. Két kiszolgált rongyszőnyeget fellógattunk, így aztán a pilótafülkét elválasztva a raktértől, az űrhajó késznek volt tekinthető.

A történetek két jó barát kalandjait mesélték el, s bár a szerepeket időnként megcseréltük, azok komolysága mindkettőnk számára kimondatlanul is világos és elfogadott volt. Csatákat vívtunk a Föld leigázására érkezett idegen lényekkel; távoli galaxisokba látogattunk el, bolygókra szálltunk le, ahol ember sosem járt, és fedeztünk fel valami csodálatosat és furcsát; kapcsolatot teremtettünk más intelligens fajokkal; az egyik kalandból ugrottunk fejest a másikba, pihenőt s kíméletet nem ismerve.

Játékunknak nem volt előre kidolgozott menete, sosem tudtuk, mi fog történni a következő pillanatban. Ha egyikünknek eszébe jutott valami, felkiáltott: „Idegen objektum nyolc-hét-hatnál!”, a másik pedig válaszolt: „Fejvadászok!”, és így alakult a történet. Az egész dolog varázsához hozzátartozott, hogy bár mi egyáltalán nem titkoltuk, játékunk mindenki számára láthatatlan volt. Kétszemélyes univerzumunk nem tűrt meg betolakodót. Hébe-hóba eljöttek barátaink, osztálytársaink, és mi mindannyiszor hiába próbáltunk átlényegülni, a vége az lett, hogy csak ültünk a padláson szóltanul, bámulva a lehúzott cserép helyén átsorjázó felhőket.

A spontaneitás ellenére persze voltak kedvenc helyzetek, epizódok, amiket különösen megkedveltünk, újra és újra eljátszottunk. Barátom kedvence az volt, amikor kényszerleszállással landoltunk egy sivatagos bolygón, ahonnét, miután tucatnyi szorult helyzetet átéltünk, egy hercegnő kiszabadítása után űrhajónkkal egy másik hajóra tapadva menekültünk el. Én azt szerettem legjobban, amikor valami számítási hiba folytán rossz helyen bukkantunk ki a hipertérből, s egy fekete lyuk torkában találtuk magunkat, ami egyre szívja hajónkat maga felé.

Aznap is épp ezt játszottuk. A fekete lyuk minden addiginál méretesebb volt, a hajtóművek hiába erőlködtek, egyre csak közeledtünk a láthatatlan, biztos halálhoz. Az űrhajóban halotti csend honolt, én fogcsikorgatva bámultam a sorra bedöglő műszereket, barátom pedig ökölbe szorított kézzel a térdét ütögette. Aztán hirtelen megszólalt, feltétlen el kell mondania valamit, hadarta, hiszen ki tudja, hátha meghalunk, s szeretné ezt a titkot velem megosztani. A kabinban fokozódott a hőség, bekapcsoltak a rakéták túlterhelődését jelző szirénák. Beleegyező biccentésem után bevallotta, hogy szerelmes az osztályban az egyik lányba, s rövid habozás után kibökte, melyik is az az egyik. Történetesen én is ugyanabba a lányba voltam titokban és halálosan szerelmes, ezt viszont a barátom nem tudhatta.

A hajtóművek ezt a pillanatot választották arra, hogy végképp feladják a harcot. Nem volt többé erő, ami megtartson, gyorsulva zuhanni kezdtünk egyenesen bele a fekete lyukba. Barátomnak feltűnt a hallgatásom, rám nézett. A hőség már elviselhetetlennek tűnt, szakadt rólam a veríték. Barátom elkerekedett szemmel bámult, s megkérdezte, mi bajom. Végre megjött a hangom, ráförmedtem, hogy fogja be a száját, és figyelje inkább a műszereket, mert leszállunk. Fekete lyukba nem lehet leszállni, tiltakozott, mire én azt feleltem, hogy márpedig mi most le fogunk. Szívem a torkomban dobogott, kezem remegett. Félttem. A leszállás sikere egy hajszálon múlt, s mire végül nagyot zökkenve felszint értünk, a hajó nem volt egyéb egy rakás ócskavasnál.

Az ütközéstől kapott sokk miatt néhány pillanatig mindketten mozdulatlanul ültünk, majd én felpattantam, s feltörő sírásomat kendőzendő, besesen a kijárat felé iramodtam. Barátom utánam szólt, hogy a zsilip nem nyitható. Már kinyitottam, feleltem. A nyomás túl nagy odakint egy normál szafandernek, próbálkozott újra. Az enyém különleges ólombélésű ruha, válaszoltam ereszkedőfélben a létrán, szigorúan fenntartva a játék látszatát, miközben már patakzottak a könnyeim. Vissza se nézve vágtam neki

az udvarnak, enyhén tántorgó léptekkel. Rosszul voltam, torkomat erős hányinger szorongatta, egész testemet rázta a zokogás. A fekete lyuk felszínén minden egyes lépés egy évvel öregít, hallottam ekkor barátom sírós kiáltását, és ezúttal igaza volt.

A létrától az elülső udvarba vezető kiskapu pontosan tizenhárom lépésre volt, és mire a fémszínű, csillagtalán égbolt alatt ezt a távolságot megtéve a kilincsert nyúlok, már tizenhárom esztendő eltelt, huszonöt éves vagyok, és az úrkorszak réges-rég véget ért.

Gellén-Miklós Gábor

CSALÁDLÁTOGATÁS

Én zongorázni akartam,
de csak trombitájuk volt otthon,
az is az apjáé. Valamelyik tűzoltó-
versenyen nyerhette, vagy a céllövöldében

sikerült eltalálnia egy *elhangolt* puskával?
Akkor még más idők jártak,
kevesebbet esett az eső, és a napszemüvegeket
sem kellett ennyire sötétre készíteni,

mint manapság. Ha jött a részleges napfogyatkozás,
darabokra törtek egy sörösüveget,
és azon át figyelték a ritka

jelenséget... A trombita? Nem mertem belefújni,
későre járt, a szomszédok biztosan át-
jöttek volna panaszkodni. Az apja nagyon szigorú volt.

Benedek Szabolcs

A FURUNKULUS

Kékesszürke öltönyének ujján

még fölvarrva a márka, a színészkirály mandzsettagombon fityegő, drapp kartonra nyomott képét is csupán reggel tépte le. Az ing halványlila, a boltosnő mutatta meg, „milyen frankó ez a szín”, ő ugyan a tiszta fehérret választotta volna, azonban amint hozzáillesztették a zakóhoz, az egész üzlet összeszaladt. Hogy milyen nyakkendőt

nyomnak a kezébe, már nem is figyelte, az eladóklány kötötte meg, azóta is úgy van, az egyik végét kell rángatni, hogy a fejét át tudja húzni rajta. Az öv csatján Playboy-nyuszi, öltözködéskor jó szorosra vette, majd engedett belőle, mert egyszer valaki azt mondta, hogy jobb, ha olyan könnyed, laza. „Az ilyenhez aztán úri cipő dukál”, az is világmárka, fekete, csillogó, minden forduláznál nnnny, nnnny, „majd betörik, kétszer fölveszi, és jó lesz, vagy kalapálja meg, persze óvatosan, hogy a festék le ne peregjen, de bőrtágító spré is van”. A zoknit ráadásnak javasolták, selyem, hogy legyen ilyen is, otthon csodálkozott el, amikor kibontotta, jé, ez meg hosszú szárú?

Az ajtófélfának támaszkodik,

vállán a barna oldaltáska, az állán kicsi karcolások, haja illatos. Ahogy csapódik a lengőajtó, szemhéja meg-megrebben, a tenyere izzad, szorgalmasan mantrázza:

„Nyugalom, nyugalom!”

„Ezek is emberek.”

Beljebb húzza a lábát, most úgy áll, mint a cövek, lassan már mosolyogni próbál, mindenestre bizakodón tekint szertesét. Csak a fenekén feszül az a valami, reggel még kicsi volt, egész kicsi. Az alsónadrágja alatti hőségben biztosan megdagadt, nyáron gyakorta megesik vele.

Jönnek az ügyfelek.

Sokan vannak, jó sokan.

Szélesre tárják a lengőajtót, mindkét portás földig hajol, de csak egy pillanatra, aztán máris egyenes a derekuk: fogják az ajtó két szárnyát, biccentenek, elszántak, tudnak mindent, a kérdésekre mindig pontos választ adnak. Némelyik vendégen ugyanolyan öltöny van, mint Gulyás Bencén, a hölgyek meg – ó, hát azok igazán ígézők! (Ezek a kis kosztüмок a fekete harisnya fölött édesdeden domborítják a feneket, ha enyhe terpeszállásban megállnak, az emberen borzongás fut végig, most vagy nincs rajtuk bugyi, vagy van, de az *olyan tangás*, hogy ne üssön át a szoknyán a vonala.)

Az egyik hölgyvendég aztán mindent letarol. Elképesztő! Mintha függönyt viselne! Oda se neki, látszik a csipkés bugyi – a feneke ugyan óriási –, a melltartó is ugyanaz az anyag, ugyanaz a minta. Szőke hajú, piros ajkú, szorosan mögötte lépdelve egyszerre öten is kísérik, pedig nem is riszál. Forgolódik, ha szemből jó alaposan odanézőnk, a combja tövéénél talán szőrzetének pár szála is látszik.

Gulyás Bence is jó alaposan odanéző, egyből tódul a vére, de most nem szabad, tönkre megy a nadrág vasalása.

„De rohadt meleg van!”

A homloka gyöngyözik, a halványlila ing alatt is csurog hátul a verejték. (Jó lenne lekapni a zakót, akasztójába dugni a mutatóujját, hanyag mozdulattal a vállára dobni.)

Kicsit megtapogatja hátul a nadrágon át a dudort, „igen, ez az”, ha megnyomja, fájdalmat érez, és körülötte a bőr egyre keményedik.

Az a hang a telefonban

olyan kedves volt, frissen, üdén csengett, száz százalék, hogy nem a főnökasszony, egy titkárnő lehetett. Mintha nem is illene ide, „vagy én vagyok ennyire szentimentális?”, és Gulyás Bence tanácstalanul nézi a falon a plakátokat, az utcán már látta némelyiket, ötször ekkorában, de itt, bekeretezve, virágcserepek között egészen máshogy festenek.

A vendégek elvonultak az előtérből, az épület most az ő hangjukkal teli, a folyosón nyílnak és csapódnak az ajtók, a süppedős szőnyegek nem tudják elnyelni a megannyi lábdobogást. Az egyik portás visszaült a fülkébe, a telefonkagylóval a vállgöd-

rében a pultnál írogat, a másik – a rádiótelefonos, fiatalabb – továbbra is álldogál, tesz néhány lépést ide-oda, rápillant Gulyás Bencére is.

Legalább lenne itt egy jó nagy virágállvány, amelynek a szélére le lehet ülni, mint odébb az öblös fotel, ha addig elmegy, nem látja, ha intenek.

S különben is, azt mondták, itt kell várnia.

Az órájára pillant, húsz perce áll itt, ebből tíz perccel előbb érkezett, most azonban nem zavarja a várakoztatás, csak az a baj, hogy a torkában dobog a szíve – s a nadrág alatt is egyre füled –, az előbb egy pillanatra az jutott eszébe, hogy hagyja az egészséget, és kiviharzik a lengőajtón, bámuljanak csak utána a portások, az épület elé negyed-óránként érkezik a busz, a mostanit éppen elcsíphetné, csak az ablakból nézne vissza a park fölé magasló üvegpalotára.

„A legnagyobb gyávaság lenne épp most megfutamodni.”

(Pedig jó lenne.)

Fölszisszen, a fenéke nekinyomódott az ajtófélfának.

Végre már itt a Beácska,

nyilvánvalóan ő az, a hátsó ajtón lép be, Gulyás Bence csak akkor veszi észre, amikor már közvetlenül ott áll mellette, harmincöt körüli, középmagas, bordó kosztümös (nem testhezálló), haja festett vörösesbarna, szempillája égszínké, körmei fénylenek, ajkán élénk rúzs, orcáján kétoldalt púder, fekete harisnya, kedves mosoly, kezében papírszalvétán sütemény, hangja határozottan, dallamosan cseng:

– Jó napot, azt hiszem, ön engem vár – nyújtja a kezét, erőteljes, férfias szorításra, a nevét mondja.

– G... Gulyás Bence – hebegi Gulyás Bence, és még hozzátenné, jó napot, de nem teheti, mert Beácska már indul is előre, mondván, kövesse, az elsöre mennek.

A portás hangos csókolommal üdvözlí, kérdésére azt feleli Beácska, köszöni szépen, finom volt, nem is bírta mindet megenni, uzsonnára jó lesz, mondja a portás – a mobil telefonos –, és Beácska riszálja a fenekét, és Gulyás Bence a nyomában, ha kicsit lemaradna pár lépcsőfokkal, belátna a szoknyája alá, közben azon töri a fejét, mi az illem ilyenkor, mögötte vagy mellette. A problémát Beácska oldja meg, a lépcsőfordulóban megáll, bevárja, köszön a szembejövőeknek, utána azt kérdezi:

– Túl a nyaraláson vagy még előtte?

– Ööö – feleli Gulyás Bence, utána megrázza fejét: – Még nem voltam nyaralni. Nem is tudom, hogy megyek-e.

– Ezek szerint otthon érte a levél – vonja le a tanulságot Beácska.

– Igen – válaszolja Gulyás Bence, de nem teszi hozzá, hogy az nem levél volt, telefon, „kedves női hang frissen, üdén csengett, száz százalék, hogy nem a főnökasszony, egy titkárnő lehetett”.

– Nálunk is sok most a munka – magyarázza a Beácska, miközben már a lépcső tetején járnak. – Én sem tudtam még elmenni szabadságra.

„Milyen lehet, amikor élvez?”

De jó most erre gondolni! Gulyás Bence nem is hessegeti el a kérdést. Biztos nincs rajta olyankor smink, talán úgy meggyötörtebb lehet az arca, fáradt, szegénykém, a lánynevét használja, megesik, nincsen férjnél, alkalmi kapcsolatok, néha éppen itt, az irodában, lovaglópóz a karosszékekben, vagy fölfekszik az asztalra, félretolják a számítógépet...

Beleborzong, nyílik az ajtó, idősebb, szőke, ugyancsak festett hajú, természetes aszszonyság jön elébük, kezét fog ő is, a nevét mondja, de Gulyás Bence nyomban elfelejti.

– Kicsit megvárakoztattam a fiatalembert – szabadkozik nem túl erősen Beácska –, de már itt is vagyunk.

– Akkor leülhetünk – mondja a természetes asszonyság, és a belső irodába vezeti őket, nem csukja be maguk után a bőrtámlás ajtót.

– Foglaljon helyet – mutatják egyszerre, és amikor Gulyás Bence megkérdezi, hova, együtt felelik: – Ahová jólesik.

Az íróasztal mellett kis hatszemélyes tárgyalóasztal – szőttes terítő, hamutálca, tálcán poharak –, körötte elegáns székek. Gulyás Bence leül, elkezd levenni a zakóját, aztán észbe kap, és visszacsúsztatja a vállára. Közben megkérdezik, kér-e üdítőt, kávé, ásványvizet.

– Ásványvizet – mondja Gulyás Bence, és Beácska átmegy a külső helyiségbe, hogy egy műanyag flakonnal térjen vissza.

– Köszí, én nem iszom – mondja a természetes asszonyság, és Beácska azt mondja, ő sem, az ebédnél már elég folyadékot fogyasztott, így aztán kizárólag Gulyás Bencének töltenek.

Az íróasztal egyik fiókjából

dosszié kerül elő, Beácska belelapoz, Gulyás Bence meglátja az önéletrajzát, kísérelve-velét és a tesztlapot.

Ahogy ül, érzi, egyre jobban fáj, ezen aggódni kezd.

Pár pillanatig csönd van, Beácska gyors szemmozdulatokkal átfutja az önéletrajzot, aztán bólogat, és átnyújtja a természetes asszonyságnak. Most a tesztlapot veszi a kezébe.

– Nna hát akkor, vágjunk bele – néz Gulyás Bencére.

Kezében kicsit zizeg a papír, de nem tűnik idegesnek.

– Kielemeztük a válaszait.

Hangja a tudás komolyságával cseng.

– Igen – mondja Gulyás Bence, és igyekszik nagyon kíváncsi ábrázatot öltetni.

– Maga még nem dolgozott sehol, ugye? – kérdezi Beácska.

– Nem – feleli sebesen Gulyás Bence. – Pályakezdő vagyok.

– Alkalmi munkákat sem végzett?

– Nem.

– Csak mert úgy tudom – ingatja a fejét Beácska –, hogy az egyetem utolsó egy-két évében a hallgatók egy része már munkába áll.

Beácska ekkor a természetes asszonyságra pillant, az is átfutotta már az önéletrajzot, a tesztlapot kéri el.

– Mert erre ma már vannak lehetőségek – nyújtja át neki Beácska –, nem úgy, mint az én időmben... Ugyanis én is ott végeztem.

– Igen? – mosolyog Gulyás Bence, és azt hiszi, most föl villanyozódott a tekintete.

Próbál úgy ülni, ne fájjon a dudor.

– Nézze – mondja Beácska –, az eredményei egészen kitűnőek.

Gulyás Bence a szemét mereven Beácskára szegezi.

– Elvégzett egy egyetemet, ráadásul jeles diplomával, kitűnő eredménnyel államvizsgázott, nyelvvizsgája van, ért a számítógépekhez... – A természetes asszonyság is helyeslően bólint.

„Ezt a céget csak nők vezetik?” – fut át Gulyás Bence agyán.

– Szóval – emeli föl a hangját Beácska –, igazán büszke lehet magára, mert mindaz, amit itt, ezen az egy oldalon elmond, igazán kiváló.

– É...rtem – mondja Gulyás Bence.

Ha hazamegy, első dolga lesz, hogy letolja térdig az alsónadrágját, és megnézi a fenekét az előszoba állótükrében. Biztosan jó ronda.

– Azonban ahogy a teszteredményét megnéztük – és Beácska visszaveszi a természetes asszonyság elől a lapot –, úgy találtuk, mindezen tudását és ismereteit nem biztos, hogy épp minálunk tudná a legjobban kamatoztatni.

Gulyás Bence nem mond semmit, pedig mind a két nő tekintete kérdőn csüng rajta.

– Maga nagyon okos – szólal meg a természetes asszonyság. – De ugye, érti?... Az eredmények mást is elmondanak.

Gulyás Bence bólint.

– Nézze – szögezi le Beácska –, én nem árulok zsákbamacsckát. Ezt a tesztet direkt azért íratjuk meg a jelentkezőkkel, hogy felmérjük, valóban alkalmas-e arra, amire jelentkezett. Nekünk ugyanis egy meghatározott típusú emberre van szükségünk.

„Ha jól ráülnek a székre, lehet, hogy ki tudnám nyomni” – és Gulyás Bence enyhén fészkelődni kezd.

– A következők jöttek ki magáról – folytatja Beácska, megint kicsit zizegtetve a papírt –: maga alapvetően introvertált ember. Ez röviden azt jelenti, zárkózott – Gulyás Bencére pillant. – Fontosak önnek az olyan emberi értékek, mint a szeretet, tisztesség, becsület, hűség. Munkájában állhatatos, kitartó tud lenni. Roppant figyelmes, segítőkész, fogékony mások érzéseire, problémáira. Mindez – néz föl megint Beácska – nagyon szép és nagyon fontos dolog.

A természetes asszonyság egyetértően ingatja a fejét, Beácska mondja tovább:

– Azonban vannak olyan dolgok is, amelyek a mi számunkra, egész pontosan, az ön által megpályázott állás tekintetében sajnos negatívan hatnak. Eredményei alapján ön túlságosan álmodozó típus, könnyen befolyásolható, nem elég karakán. Bizonyos kérdésekben inkább másoktól várja a döntést, ahelyett, hogy maga oldaná meg a problémát. Ugyanakkor, éppen zárkózottsága miatt, nehezen teremt kapcsolatot az emberekkel. Befelé fordul, nem képes meggyőzni másokat, még akkor sem, ha tudja, magának van igazsága.

Beácska leteszi a tesztlapot.

– Látja – mondja szeliden –, tényleg érdemes megíratni ezt a valamit.

– Nézze – teszi hozzá a természetes asszonyság –, ez nem csak miattunk van. A maga érdeke is, hogy tudja, mire vállalkozhat, mi az, amihez adottsága, tehetsége van, hogy hol tudja az életben leginkább megállni a helyét. Azt hiszem, ezeket nem árt az embernek tudnia magáról.

Gulyás Bence szaporán bólogat.

Egyre inkább feszül az az ízé. Gyűlik benne a genny.

– Mindig ilyen hallgatag? – kérdezi a természetes asszonyság, és nagy kék szemét Gulyás Bencére szögezi. Most ő is nagyon szelíd.

– Hát – mondja Gulyás Bence, és majdnem a füléig húzza föl a vállát.

– Pedig igazán nem kellene. Maga nagyon okos. Ahogy a kolléganóm is mondta, kiváló eredményei vannak. Nem szabad megijednie. Az ember legyen tisztában önmagával. A képességeivel. Tudja, mennyit ér.

– Iggen – mondja Gulyás Bence, és bólogat.

– Nem is tudom, mi lenne a jó magának – gondolkodik el a természetes asszonyság. – Nézett már mást is?

– Néztem – nyögi Gulyás Bence. – Többet is.

– Nna és? – kérdezik azok, majdnem egyszerre.

– Hát... majd eldől... Majd értesítenek.

– Ne várja ki a dolgokat – javasolja a természetes asszonyosság. – Menjen eléjük. Biztos van olyan terület, ahol magára van szükség. Nem gondolkodott még el rajta, mi lenne a maga képességeinek és jellemének a leginkább megfelelő?

– Dehogynem – vágja rá Gulyás Bence.

– Én azt hiszem – tűnődik el a természetes asszonyosság –, olyan munka való magának, ahol le tud ülni egy irodában, mondjuk, a számítógép mellé, és azon nyugodtan dolgozhat reggeltől estig. Azt írja, hogy ügyesen fogalmaz.

Gulyás Bence bólogat.

– Szóval, nem kell idegeskednie, nincs sztrész satöbbi. Amolyan adminisztratív feladatok ezek. Jelentéseket írhat, kimutatásokat végezhet és így tovább. De – a természetes asszonyosság fölemeli a mutatóujját – egy vállalat életében természetesen ezek is roppant fontosak.

Beácska egymás tetejére teszi a papírokat.

– A helyzet az, hogy mi nem ilyen munkára keresünk embert – jelenti ki. – Nálunk állandó a nyüzsgés, a rohanás, folyamatosan csengenek a telefonok, látta odalent, amíg rám várt, hogy egyfolytában érkeznek az ügyfelek, akikkel tárgyalnunk kell, meg kell hallgatnunk az elképzeléseiket, összevetni azokat a mieinkkel, egyezkedünk, olykor pattanásig feszült légkörben... Ide tényleg kötélidegek kellenek. Az ember itt állandó kihívásokkal áll szemben, amelyeknek sajnos vagy nem sajnos, meg kell felelnie.

Beácska ültében kihúzza magát, Gulyás Bence csak most fedezi föl a melle formáit.

– Ne haragudjon, de hát minek is áltatnánk magát?

Az asztal túloldalán mindketten felállnak, és Gulyás Bence is feláll.

– Köszönjük, hogy befáradt – nyújtja a kezét Beácska.

Gulyás Bence a poharat nézi, azon tűnődik, megigya-e az ásványvizet, mert még bele sem kortyolt. Aztán kezét ráz Beácskával és a természetes asszonyossággal is.

A folyosóra nyíló ajtóig kísérik.

– Vízontlátásra – hangzik el egymás után háromszor.

Gulyás Bence az órájára pillant. Simán eléri a buszt.

„Az istenit – gondolja. – Remélem, nem kell majd fölvágni?!...”

Örkény István

A FOGAK DOLGA

Barátomat, a költőt, nevezzük Virágnak. Teljes nevén Virág Balázsnak. A fogorvosi rendelő várószobájában találkozom vele. Neki egy alsó, nekem egy felső zápfogam érett meg a kihúzásra. Nyomott kedélyhangulatban ülünk, nyelvünket rajta-rajtafelejtve a fájós fogon, mely néhány perc múlva nem lesz már a miénk.

Barátom nagy művésze a formának, a rímnek és a nyelvnek. Várakozás közben anyanyelvünk szépségét dicsérvük; legtöbb beszélgetésünknek ez a tárgya. Van rá időnk, még öten várják sorukat mielőttünk.

Megállapítjuk, hogy nyelvünk gyönyörű. Ezt minden alkalommal megállapítjuk. Megállapítjuk, hogy nyelvünk gazdag; a Czuczor–Fogarasi-szótár 110 000 cikkből áll. Megállapítjuk, hogy e kincsből Jókainak, Aranyinak és Illyés Gyulának jutott a legnagyobb rész; közösen irigyeljük Jókait, Aranyt és Illyést, s az irigység okozta fájdalom lassan elnyomja fogunk sajtását. Barátom tud arról is, hogy Jókai száz szót sorolt fel a verekedésre, köztük ilyen szépeket is, mint: *nyeggetni, csávázni, felpoflevesezni, eldarakalni*... Én arról tudok, hogy háromezer szó van a részeg emberre, köztük a *borbetegje, a borcégére, a pókos, a prüsszi* és a *bíboros*. A fogorvos beszélget a következőt, s minthogy ismeri Balázst, odaköszön nekünk... Ez alkalomból megkérdezem, honnan származik e szó – e pillanatnyilag igen fájdalmas szó –, hogy *fog*. Balázs a vogul *pung* és az osztják *penk* feltűnő rokon hangzásáról beszél, s megállapítja, hogy nyelvünk a fogakkal kapcsolatban igen gazdag képanyaggal bír... Rögtön elindulunk ezen a nyomon.

Megállapítjuk, hogy fogainál fogva végigkísérhetjük a magyar embert egész életén. Javasolom, hogy kezdjük el a regényt abban az órában, amikor a csecsemőnek *jön a foga, hasad a tejfoga*, vagyis *fogzik*... Balázs tiltakozik. Még előbb. *Fogatlan* korában kezdődjék a történet, akkor, amikor az anyja még *szájába rágja* az ételt, bár reméljük, hogy hősünk nem lesz afféle nehézfejű legény, akinek felnőttkorában is *fülebe rágják* majd a szót, hogy értsen belőle. Jó eszű a gyerek, bár az iskolában *nem fűlik a foga* a tanulásához, viszont már elég fiatalon – alighogy elejtette *csikófogat* – máris *fáj a foga* a lányokra. Ámde mindjárt az első kalandba *beletört a foga*; a lány mást szeretett, s az a legény ki is mondta kereken – *kimutatván a foga fehérét* –, hogy *ebbe nem vásik a fogad*, cimbora... Hősünk azonban nem nyugodott bele abba, hogy *beletörjék a foga* az első próbálkozásba, bosszút forralt, vagyis *fente a fogát* vetélytársára, érezvén, hogy ilyen *fogára való* szép lányt amúgy sem találna még egyet. *Agyarkodott* hát a legény ellen, s bár a lány értésére adta, hogy *nincs fogára* ez a vetélkedés – kapta magát, és ökölre ment vele. *Ott is hagyta a fogát* a harc mezején, vagyis kiszenvedett a vetélytárs csapásai alatt.

– *Nem fáj már a foga* – mondta barátom –, ami annyit jelent, hogy meghalt. Ezzel vége a regénynek.

– Nekem sem fáj már a fogam – mondtam elégedetten, s lábujjhegyen megindultunk kifelé, mert épp nyílt a rendelő ajtaja. Én egy felső, ő egy alsó zápfogat mentette meg a pusztulástól, s dicsérve a magyar nyelv gyógyító erejét, megkönnyebbülve mondtunk búcsút egymásnak.

(A kézirat, mely Örkény István hagyatékában maradt fenn, feltehetően az 1950-es évekből való; tudomásom szerint nem jelent meg nyomtatásban. – Radnóti Zsuzsa.)

Magyar László András

SERDÜLŐ MEDVE PANASZAI

A barátom ma cibált,
nézzük meg a maci-bált –
hej, nemrégén, bocs koromban
megfértem a bocskoromban,
csak hogy már kikamaszodtam,
nagyon tetszik amaz ottan:
testemben a nedv-elegyek
készítetnek, hogy medve legyek.

MIÉRT ÉLNEK EGYES GAZEMBEREK OLYAN SOKÁIG?

Isten előtt nem egyenlő, kit lőnek s ki agyonlő –
mélybe hanyatlik a gaz, üdvözül az, ki igaz.
Ám mert Isten időtlen, tudni való dolog: őt nem
bántja olyan hülyeség, hogy ki utóbb s ki elébb.

BERTE, A MOSÓNÉ EMLÉKEZÉSE CASANOVA GRÓFRA

Így szólt, míg földre tepert ő:
„Finom étel, lám, a tepertő,
ha csömörlesz már az epertő.”

VERSFORDÍTÁS-PÁLYÁZAT

e. e. cummings

„ISTEN UTÁN PERSZE”

„isten után persze amerika
szeretlek zarándokföld ó satöbbi
mondd ugye látod a hajnal kora
itt századok óta már így van annyi
s nincs többé min aggódni hogy lehet
minden nyelven sőt jelbeszéddel itt
fiaid kara zengi nevedet
a teremtettét és a mindenit
a nagyság nahát mi is volna nagysze-
rűbb mint íme a boldog hősi hullák
bátran rohantak a vészbe ezek
nem gondolkodtak nem meghaltak inkább
hogy volna a szabadság megkötözve?”

Megállt. Gyorsan ivott egy kis vizet

John Berryman

EGY TANÁR DALA

(...vadul vagy unottan.) Témánk e héten
A klasszicista párvers vége. Kérem,
Tessék. Nos, a Blake-dal forrásai?
Tudják, kiadtam. Na lássunk neki,
Urak. (Csak hadoválj. Pislognod is kell.)
Jó lenne délre végezni ezekkel.

„Deep romantic chasm” – e francia szót
Ilyen rég használjuk. Meg is kopott
Jól. (Jaj, mikor? A szemed tiszta vér.)
„A költő mindig másokhoz beszél” –
Tehát költő vagyok – hogy is van ez?
Hehe. A fűtést, kérem. Nos, mi lesz?

Manapság – nem – prózát írt volna Blake,
De jön nemzedék után nemzedék,
S lett szebb egyre minden szebb egyre szebb lett,
Csacsogja Mozart. Dél van. Elmehetnek.
Míg a pokolra kell kerülniük,
Hol örök gyötrelmünk lesz: ég velük.

Sándor Beáta fordításai

Samuel Beckett

CASCANDO

1

miért nem mint egy nem remélt
esélyt a
szóhullatásra

nem jobb-e elvetélni mint nem megfoganni

az órák ha nem vagy itt oly ólmosak
rögtön folyvást a lomha mélybe rántanak
a csáklyák vakon szántják az ínség ágát
letűnt szerelmek vázát előkotorják
a gödröket szemeddel te is betöltheted
folyvást akárhova de jobb-e rögtön mint soha
a szurkos ínség paskolja arcukat
mondva megint a kedvest kilenc nap nem vetette fel
sem kilenc hónap
sem kilenc élet

2

mondva megint
ha te nem tanítasz nem fogok tanulni
mondva megint van egy utolsó
utoljára még
utoljára megkövetve
utoljára megszeretve
tudni nem tudni színlelni
utolsónak utoljára még elmondani
ha nem szeretsz engem nem fognak szeretni
ha nem szeretlek nem fogok szeretni

állott szavakban pacskol a szív megint
a szeret-nem-szeretbe sújt a vén dugattyú
köpülve a hajthatatlan
szavak savóját

rémülten megint
hogy nem szeretek
hogy szeretek de más
hogy szeretnek de más
hogy tudom hogy nem tudom hogy színlelem
színlelem

én és mindenki más ki majd szeret
ha szeret

3

noha szeret

Lengyel Balikó Péter fordítása

Petri György

HAMUTARTÓ

Labirintus

Csak egy dologhoz van érzékem, ahhoz,
hogy fölleljem az életben mindazt, ami rossz.
Talán érzékem sincsen, csak eszem,
hogy tudjam: bármit teszek, rosszul teszem.
A labirintusból *kiút* nincs: csupán céltalan *tovább*.
Elvágom Ariadné fonalát.

Nagy király lettem volna

Botladozom, kószálok, csellengek
tétován, mint a cigarettafüst,
s marad utánam életművem:
sok cigarettacsikk és sok sörösdoboz.
Lőjetekek sört!

Búcsú

Átnézek majd rajta,
kétségbeesetten,
mint piszkos ablakon, törött
szemüvegen át.
Ami kezdődött: annak kell érnie véget.
Ne bánkódj, te szerencsétlen hülye!
(Önmegszólítás.) Volt múltja,
nincs jelene.

Mosoly

Nehéz nélkülem
elképzelnem a világot.
De ki mondta,
hogy muszáj elképzelnem?

(Mellesleg, el tudom képzelni:
egy tányér tejszín
macska nélkül.)

FIGYELŐ

MÚLT IDŐBE TETT JÖVŐ

Orbán Ottó: *Hallod-e te sötét árnyék*
Új versek, 1995–96
Magvető, 1996. 74 oldal, 870 Ft

A költő új és új kötetekbe gyűjti megszületett verseit – igen ritkán adódik, hogy eleve kötet vagy ciklus írására szánja el magát –, az olvasó verset olvas, nem kötetet, csak az irodalmár, a könyvrecenzens kényszerül úgy tekinteni egy-egy verseskönyvre, mint önálló organizmusra, s ez olykor természetellenes. Orbán Ottó gazdag verstermését is folyamatában érzékeljük, s csak visszatekintve mutatkozik majd meg, hogy volt-e mozzanata a HALLOD-E TE SÖTÉT ÁRNYÉK anyagának, amely itt jelent meg először vagy kivételképpen. Az ő pályáján amúgy sincsenek nagy váltások. Az olyan ellentmondásokból szövődő, sokrétű költői személyiségnek, amilyen az övé, nincs is szüksége látványos vedlésre, hiszen a saját bőre is elég rugalmas ahhoz, hogy beférjen kalandorhajlamaival együtt. Csak emlékeztetőül ellentmondásaira: a háborút túlélte, kiszolgáltatót gyermek egyszerre mint ártatlan idealista és mint enfant terrible élt tovább a kezdő költő verseiben – egyébként éppen ez az ártatlan dühösség rokonította a nyugati, egészen más eredetű beatszellemség irodalmi jelenségeihez. Idealizmusából következően hitt a tárgyilagosság – azaz a józan ész – hatalmában, fenyegetőleg lépett fel, mint aki birtokában van a leghatékonyabb fegyvernek: „veszélyes tanuk tárgyilagosságá”-nak, a „dühödt tárgyilagosság”-nak, de ez mindig egészséges alkati szkepszissel, ironiával, öngúnnyal, azaz született tárgyilagossággal olvadt össze benne, feszült önkontrollal, ami méltányolható vonása lett költészetének a kötelező önreflexió irodalmi korszakában: jelenünkben is. Ez utóbbihoz hozzá kell tennem: annak ellenére volt integrálható az új irodalmi világképbe, hogy gyalázatosan alanyi költészetet művelt többnyire, akár pri-

vát élmények versbéli felhasználásáról, akár politikai véleményeiről, akár mindezek metafizikai-bölcseleti transzformációiról vagy éppenséggel költői álarcok viseléséről volt is szó. Posztmodern értelemben énje soha nem vált problematikussá. Húsz évvel ezelőtt az EMBERÁLDOZAT című kötetével kapcsolatban azt írtam a *Magyar Nemzetben*: „*Legtöbb verse olyan, mintha úgy írta, ahogy az ember nagy gondok között számításokat végez a papíron. Olyan számításokat, amelyekben csak tényeket vehet figyelembe, mint a hadvezér csata előtt, vagy a szökés esélyeit latolgató fogoly.*” De már akkor is feltűnő volt, hogy ez az elemi viszony a vershez jól összefér benne az angolnasiklású tudatossággal s az iskolázottsággal. Orbán az egyik legműveltebb költő háború utáni irodalmunkban – fiatalabb éveiben ezért némi kaján büszkeséggel viselte, hogy nem szerzett bölcsészdiplomát. Persze a poeta doctus látogatát is gondosan kerülte: nemhogy verseiben, még esszéiben is ügyelt rá, hogy hanyagul és játékosan odavetett hivatkozásba csomagolja, amit tud; s hommage-versei vagy stílusparódiái sem csupán a rendkívüli formaérzékről tanúskodnak, hanem az adott költői életmű olyan mély ismeretéről, amire tanulmányokat lehetne alapozni. A művelt költő arculatához jól illeszthető a tájékozott, Amerikát meglakott, Indiát és sok más országot járt világfi, de itt meg ellentétképpen kell számolnunk az anyanyelvbe kötött, a magyar népköltészetben, mint e nyelv elemi „adatbázisában” időről időre kedvtelve elkalandozó hagyományörzővel s ugyanígy a szülővárosra szinte kábítószert-függőséggel tapadó lokálpatriótával.

Természetesen mindez ellentmondás az új kötet alapszövéseben is ott van.

S természetesen következik az ellentmondásokból az önreflexió, a kívülről magára meredő figyelem s ugyanakkor az ösztönös indulat feleselése a tudattal. Mindaz tehát, amit oly jól tud kezelni a szövegértelmező irodalmár. Nem ennek az illetékességét akarom vitássá tenni, amikor mégis az Orbán-

vers alanyiságát hangoztatom, mindössze nem térhetek ki a megdöbbenés elől, hogy itt újra megtörténik, amit már a költészet mítosz korába, legendákba utaltunk vissza: a költő éli a verset, a költő sejtenként, vércsöppenként a versébe költözik.

Emlékeztettem már rá, hogy ő kezdetektől tudatosan témának használta helyzetét a világban; mint regényíró a figurát, úgy munkálta ki a versben saját lényét. Még ebben a kötetben is van egy kicsi, kódexdísznyi kép arról az egykori költőkamaszról: „*Versem a háborús túlélő végszükségcsomagja, benne az éles kés, az egyesszám első személy.*” Vannak költők, akik várják, hogy megtalálja őket a vers. Orbán Ottó – atyai mesteréhez, Vas Istvánhoz hasonlóan – megkereste az események és élmények még forró tufájában a versre alkalmas kötömböket: a sorsszerűt, a problematikát. Erre való volt dühös tárgyilagossága: felismerni, mi az a törvény, igazság, elemi megoldatlanság, mondhatni Isten szándéka vagy tévedése, ami megnyilvánult sorsában. Most, hogy egy évtizede kiragadta, magával ragadta megszokott életéből a betegség, őt fogta igába költőként is a sorsa. Nem kell keresnie a törvényt az esetlegesben, tragikus végletességében tapasztalja meg nap mint nap az élet értékét, a test kiszolgáltatottságát, az emberi intellektus és lelkierő hatalmas menedékét. Mindannyiunkkal ez történik: romlunk, öregsünk. De áltathatjuk magunkat, sőt szenvedhetünk. Nekünk is azt tanácsolja a mindenség nagy Méhésze: „*mindennap csak keveset, de annyit önként adjunk föl magunkból.*” De tőle nem keveset kér. Mégis ő az, aki csúfondáros szeretettel idézi a méheket, amint eleven szuronyt szegezve rontanak a méhész posztóruhájának: „*örült, meglehet, de élve nem adja meg magát.*” Ezt tekinthetjük akár a költő jelenlegi életstratégiájának, sőt ars poeticájának is.

A múlt felerősödött. Az emlékek mint életények újraélednek a beszűkült terű napokban, a testi elesettség lefokozottságában betöltik az űrt. Egy közhelyesen evidens, mégis talányos megállapítás: „*s hamarosan ránk köszönt a harmadik ezredév is – / hiába, a múltunk akkor is ugyanolyan lesz, mint amilyen ma.*” Ez az ikonná vált múlt értelmezhető a leállt idő, az aktivitását veszített ember jellegzetes élményének, hiszen a sodró új történések gyakorta átfomálják a múltbéli események emlékét,

ám mégis azt hiszem inkább, hogy ez a múltat szentesítő gesztus a teljes, érett öntudatig elértkezett embertől származik. Attól, aki a Shakespeare-apokrifok egyikében (CLVI. SZONETT) azt írja: „*ha helyesen éltünk, csontig azok vagyunk, akik.*” Aki a vén platánra hivatkozik, „*mely csak gyökere fölé tud tornyot emelni.*” Alighanem ez az öntudat teszi lehetővé, hogy szégyen és megalázottság nélkül szembesüljünk a kimondhatatlan szenvedéssel. Az öntudat, amely könyörtelenül és józanul vet számot mindennel.

Például civilizációnk jövőjével (érthető módon San Franciscóba helyezve a jóslatot): „*megtörténne minden ami a forgatókönyvbe írva van / kő kövön meg a sivatag pora meg heledéziglen már ahogy ez Babilontól fogva szokás*” (A HIPPIKORSZAK HÚLT HELYÉN). Számot vet az emberi fenevaddal: „*Az esőerdő, bár édennek mutatja magát, csatátér: / Avagy a csecsemő nem azért szűzje-e meg magát tejjel, / hogy a felnőtt sebéből bőven ömöljön a vér?*” (LEVÉL A PARNASSZUSRA). Vagy magával a fényes jövővel, a hazug boszorkánnyal, amelyről a kötetet nyitó UTÓSZÓ-ban énekel. (Nem tollhiba: énekel. Mert e majdhogynem cinikus próféciák és hideg-lelős számvetések többnyire frivól, szellemes hangra vannak intónálva.)

Nem kell hinni az életben, hogy akarjuk az életet. Olyannak, amilyen. Bármilyen, szebb, mint amit Yorick üres szemgödre lát. Nem kell áltatnunk magunkat a költészet mindenhatóságával, hogy felkapaszkodjunk egy delfin hátára, ha épp arra jár. S hát Orbán Ottónál általában arra jár.

„*A mesterség a kisujjamban, akármit meg tudok írni*” – jelenti ki az egyik Shakespeare-szonettben –, s valóban, alkalmi versek, politikai pamflet, tréfás köszöntők, még egy rímjáték is belekerült a kötetbe, Szilágyi Lenke érdekes, novellisztikus fotóihoz írt prózaversek, mégis, a költő felelősségéről, az írástudó felelősségéről mostanában nem olvastam meggyőzőbb eszmefuttatást s vitairatot, mint az imént említett szonettben, a CLXII-ben:

„*A modern és a posztmodern közös hittétele az, hogy
a reggeli ébredéskor
undok fekete bogár képében kapálódzunk
az ágyban.*

*Persze, ha ez történik, semmi vész, az átváltozás
már afféle népszokás...*

*Baj mindig abból származik, ha emberalakban
ébredünk.*

*Egy emberi lénytől számonkérheti bárki, hogy mást
ne mondjak, a háborút.”*

„Mindent meg tudok írni?” – igen. S ez a tobzódás a lehetőségekben, a való élet beszűkülésével a virtuális élet kiterjesztése, az, hogy Orbán Ottó használja, nyúvi, feléli mindazt a tudást, amit megszerezhetett, a szellemi szabadság nagy igazolása. Micsoda fölényes erő nyilvánul meg abban, hogy táncritmusú strófákban, Bornemisza versformájában vall a legleplezetlenebbül testi nyomorúságáról! Egyébként a címadó vers, a HALLOD-E TE SÖTÉT ÁRNYÉK is egy csángó népdalt választott öltözetül, a magyar nyelv egy archaikus rétegét a didergő istenfélelem, halálfélelem kibeszélésére. És ez a feltehetőleg ösztönös gesztus hitelesíti a HATVANADIK ÉVÉRE írott testamentum zárósrát: a „*te temess szavaidba, magyar nyelv!*” hagyatkozását.

Erő, a megőrzött eszmények öntudata sugárgzik e hagyatkozásból is. Erő, a megvédett ép tudat és tágas léptékű szellem gyönyöre Orbán Ottó utóbbi években született költészetéből. Már-már elhisszük, hogy az orosz-lán megszeliidíthető, ha beszélni tudunk hozzá. „*Levélzizegésre ébredek, ezer karom van, s mindet süti a nap...*” – milyen szívesen hinnénk azt is, hogy van ilyen reggel.

Ács Margit

A KIJELENTÉS, AMINT GESZTUSSÁ ALAKUL

*Tolnai Ottó: Végl(ő)adás (Drámák)
Neoprológus Kiadó, 1996. 211 oldal, 590 Ft*

Először is két kijelentés, anélkül, hogy gesztussá akarnám alakítani őket: Tolnai Ottó azon kevés magyar szerző közé tartozik, akiknek egységes drámái életműve van. Ez az egyik. (Egységes drámái életműnek szerintem akkor mondható az egy szerzőtől származó színművek egymásutánja, ha az egyes művek azonos dramaturgiai, illetve poétikai

feltételek szerint értelmezhetőek. Annak magyarázata, hogy ilyen életművek miért ritkák az újabb magyar irodalomban, szétrobbantáná nemcsak a zárójelet, hanem a Tolnai-kötet recenzióját is; legyen elég utalnom a dráma műfaji szerepének tisztázatlanságára, valamint – amiről még a zárójelen kívül is lesz szó – a kortárs magyar drámák színházi recepciójának nehézségeire.)

A másik: Tolnai drámái, miközben az elmúlt két évtized során egységes, bár nem terjedelmes életművé álltak össze, mind a mai napig nem találták meg a helyüket a magyarországi színházszásban. Hangsúlyozom, hogy a magyarországi színházszásról van szó: az Újvidéki Színházban Tolnai jelenlétének van – vagy volt? – hagyománya (ezenkívül, a kijelentés árnyalása végett is, illik megemlékezni Jancsó Miklós, Virág Mihály, Tömörny Péter és Nagy József rendezéseiről, valamint Paál István és Bálint István felolvasószínházi produkcióiról), mégis igazat kell adnom Radnóti Zsuzsának, amikor a dramaturg, vagyis a kortárs drámáért sikraszálló aktív színházi ember nézőpontjából így ír a könyv utószavában: „*amíg hazai színházcsinálóinknak nem támad kedve teljes értékű előadásokban Tolnai-bemutatókat létrehozni, addig ezek a színpadra szánt szövegek csak lehetőségek, feltételezések, magányra és hallgatásra ítélt kísérletek maradnak, az értük szóló interpellációk pedig csak várhatják, hogy hitelenségüket majdan visszaigazolja egy sikeres színházi előadás*”.

Ha viszont a recenzens, ezt elfogadva és tudomásul véve, Tolnai Ottó drámáiról akar írni, nagyjából két lehetősége van: vagy Tolnai költészetén belül, annak egészébe ágyazva értelmezi a kötetben szereplő négy színművet és a BAYER-ASZPIRIN című nagymonológót (ilyen értelmezésre tesz javaslatot Tolnai-monográfiájában Thomka Beáta), vagy pedig, függetlenül Tolnai életművének egészétől: úgy kezeli a kötetben szereplő írásokat, „mintha” „valóban” színpadra szánt szövegek volnának, és megvizsgálja a szövegformálásból kikövetkeztethető dramaturgiát.

Itt azonban ismét általánosabb problémába ütközünk. A legtöbb magyar drámáiról (köztük Tolnai Ottó is) nemcsak és nem elsősorban drámát ír, sőt nem is drámairással kezdte pályáját; a drámához valamelyik másik műfajból kellett eljutnia. A későbbi drá-

mai szövegformálás szempontjából fontosnak tartom, hogy ez a műfaj prózai vagy drámai volt-e. Valószínű, hogy a lírikusi beállítódás (túl az alkati eltéréseken) merőben más viszonyt alakít ki a színpadhoz és a színpadi szöveghez, mint a prózai; és az életmű drámai, illetve nem drámai rétegei közti távolság is nem utolsósorban ettől függ. (Ezúttal csupán arra a körülményre szeretnék utalni, hogy a lírai nézőpont subjektivitása, a nyelvi formációk ebből következő rendszere nagyobb változtatás nélkül átvihető színpadra; viszont a prózában szokásos narratív stratégiák színpadon nem állják meg a helyüket, s a prózairónak, ha színművet hoz létre, merőben új, általában leegyszerűsített nyelvi rendszert kell kidolgoznia.) A fentiekből következik persze, hogy „lírikuson” és „prózairón” egy-egy szövegformálói ideáltípust értek, s nem a pályatársak valóságos teljesítményeit akarom eszerint besorolni vagy értékelni.

A fentieket egy lényeges különbségtétel végett kellett előrebocsátanom. Tolnai Ottó ugyanis a költészet felől érkezett a drámához (és ebben az értelemben, azt hiszem, a prózához is), sőt nyelvi-poétikai tekintetben nagyjából drámáira is ugyanaz érvényes, amit Thomka Beáta az 1992-ben megjelent VERSEK KÖNYVÉ-ről ír: „*a beszélt nyelv közvetlenségét, diszkurzív folyamatosságát követő megszólalás paradox módon egyéni, különös emelkedettségű dikciót eredményez*”. Tolnai programként vállalja (mint azt a BAYER-ASZPIRIN előszavában olvashatjuk), hogy változtasson azon a helyzeten, amelyben „*a valóban szabad vers eredményeit még nem kamatoztatta a színház*”. Ugyanakkor a költői Én alanyisága, a szó köznapri értelmében vett líraiság a szövegek helyenkénti retorikus felfűtöttsége ellenére sem jellemző drámáira. Ennek egyik lehetséges magyarázatát maga a szerző adja az imént idézett helyen: „*a darabbal semmi mondanivalóm sincs / a költészetben [...] kikísérletezett / materialista po-etikám [...] követeli a teret / e teret / egy új materialista színházat*”. Ez a program csakugyan megvalósul Tolnai szövegeiben (ha úgy tetszik, megvalósulása számon kérhető és figyelemmel kísérhető): egyrészt a szöveg fordulatai következetesen létrehozzák a maguk színpadi terét; másrészt Tolnai drámái kapcsán valóban van értelme materialista poetikáról (illetve – „*ilyés használja follen*

kapcsán kis választja így el” – po-etikáról) beszélni, amennyiben megfigyelhető Tolnai drámai szövegeiben egyfajta félig-meddig mágikus anyagszeretet – nagyjából az a tünevény, amelyet Thomka Beáta a metafora megéledésének nevez.

Ez az, ami történik Tolnai drámáiban: a metafora megéledése, egyszersmind a szövegmotok hordozó hús-vér személyek metaforává válása; olyasféle folyamat, amelyet Karl Kraus (akihez Tolnai ethoszában is, nyelvi habitusában is közel állónak érzem) így ír le főművének előszavában: „*A legvalószínűtlenebb beszélgetések, amelyek alább olvashatók, felettébb szó szerint hangzottak el így; a legvadabb kitalációk: citátumok. Mondatok, melyek eszelősségükkel örökre fülünkbe vésődtek, egy élet zenéjét szövegezik meg. A dokumentum: figura; jelentések kelnek alakokként, alakok végzik vezércikként; a tárcának szája nyílik, mely önmagát adja önmagán át; frázisok állnak meg két lábon – míg embereknek csak egy maradt*” (Tandori Dezső fordítása). Ami azonban Kraus számára közvetlen megábrándítás volt (a történelmi kataklizmán túl a nyelv züllése és a nyelvhasználók metaforizálódása), azt Tolnai kénytelen hagyománnyal rendelkező (egyszersmind persze hagyományt destruáló) létállapotnak tekinteni, rég volt kataklizmák utáni lassú agóniának. Ezért a történelemhez, az empirikus történelmi tapasztalatokhoz való viszonya is más, mint Krausé; ezt a viszonyt pedig nem hagyhatjuk figyelmen kívül, ha tudni akarjuk, mi történik Tolnai színpadra szánt műveiben.

Természetesen a kötetben szereplő összes drámának (még a hagyományos dramaturgiai szempontok szerint kezelhetetlen PARIPACITROM-nak és A TÚZÁLLÓ ESERNYŐ-nek is) rekonstruálható valamiféle cselekménye vagy külső történéssora. Így tekintve, a BAYER-ASZPIRIN „arról szól”, hogy egy nő, miközben felöltözik, kifecsegi intim titkait, majd bevesz egy szem jaspirtint. A VÉGELADÁS-ban egy öregember jelenetről jelenetre elajándékozza háztartása tárgyait, közben eleletereje is elfogy. A TÚZÁLLÓ ESERNYŐ-ben egy család, a vízözönre készülve, becsomagolja házáat, ám végül nem vízözönre, hanem tűzözönre kerül sor. A PARIPACITROM-ból, amelynek játéka (a szerző egy megjegyzése szerint) „*hol követi a szövegből sejlő [sic! – M. L.] történést, hol nem, vagy éppen ellenpontozza*”, Radnóti Zsuzsa sza-

vait idézve, „Krisztus bibliai története bukkan elő”: „az egyes ember – jelesül Krisztián –, aki feláldozza magát az emberiségért, meg akarja menteni az élőket a gonosztól, de kudarcot vall, megkínózzák, meghal, majd feltámad”; „a harmadik felvonásban a szerelmétől kapott varázserejét narancs jóvoltából teste, mint Krisztusé, az égbe száll”. A KÖNYÖKKANYAR-ban egy segélyszállító kamion, amelynek kimerült sofőrje elaludt, belerohan egy bácskai kisvárosi polgárházba; „a ház tulajdonosnője [megint az utószót idézem] egy karneváli hangulatú »itt a piros, hol a piros« játékban elveszti saját házáat, a fedelet a feje fölé, a múlttal, a hajdanvolt emlékekkel, az életbiztonsággal és a lányával együtt, viszont megnyer egy medvét, amely egy borbély bőrébe bújít varásló jóvoltából apollói szépségű fiatalemberré változik”. Azért is érdemes volt a darabok „tartalmát” röviden felidézni, hogy világos legyen: amennyire problémátlanul illeszkedik Tolnai színpadi dikciója az életmű többi nyelvi rétegéhez, olyan nagy a feszültség a külső értelemben vett „téma” (vagyis a „szövegből sejtő történet”) és a szólamok által ténylegesen tematizált motívumok (vagyis a szövegben zajló történet) között.

Tolnait nem a dramaturgiai értelemben vett eseménytörténet, hanem a szólamok története érdekli. A szereplőknek mint jellemeknek egymáshoz való viszonya (miután nem annyira személyiségeket, mint inkább színpadi pozíciókat léptet föl) vagy egyáltalán nincs, vagy csak jelzésszerűen van kidolgozva; ellenben pontosan, következetesen és árnyaltan ki van dolgozva a szólamok egymáshoz való viszonya. Ez persze kissé sarkított megállapítás: a VÉGELADÁS-ban és a KÖNYÖKKANYAR-ban több úgynevezett „hálás szerep” is akad, ahogy a BAYER-ASZPIRIN is Ladik Katalinra „van írva” (még hozzá Ladikra nemcsak mint színésznőre, hanem nyiván mint költőnőre is); ám úgy gondolom, hogy e „hálás szerepek” sem értelmezhetők a szövegeikből kibontakozó, illetve szövegeikkel szembeesülő szólamok pontos elemzése, viszonyaik alapos tisztázása nélkül.

Nem gondolnám, hogy Tolnai színpadi szövegei monologikus jellegűek. Ellenkezőleg, úgy veszem észre, hogy még monodrámái is dialógusokként olvashatók, csak éppen ugyanannak a szereplőnek van egyszerre többféle hangja, s ezek a hangok felesel-

nek egymással. Ugyanígy a VÉGELADÁS Csömöréje sem egy, hanem legalább három különböző szólamot testesít meg; az egyiket nevezhetjük a tárgyak seregszemléjének, a másikat (jobb híján) történeti szellemidézésnek (vagyis ebben a szólamban Csömöre – több más Tolnai-figurához hasonlóan – egyfajta médiumként szólal meg), a harmadikat pedig az egzisztenciális kiszolgáltatottság siránkozásának. Ezzel a három szólammal a másik főbb szereplő, a Borbély két különböző szólama, valamint a többi szereplő eredetileg szimpla, de a szerzői koncepció értelmében megduplázott szólama kerül szembe. A mellékszereplők szólamainak megduplázása mindjárt az első szerzői utasításokból egyértelművé válik: „A fiút az egyik színész nő – a Lilike nevű játssza. [Később van egy Lilike-szerep is a darabban. – M. L.] Nem kell törekedni a teljes átváltozásra, nem baj, ha észrevesszük, hogy a színészek [tudniillik a „Színészek” – M. L.] színészkednek” stb.

Ennél is jóval bonyolultabb a többi dráma szólamainak rendszere. Ugyanakkor Tolnai sohasem mulasztja el, hogy elhelyezze azokat a kisebb-nagyobb nyelvi emlékeztetőket, amelyek jóvoltából – kimondásukkal egy időben – az egyes replikákon vagy monológokon belül kiderül, hogy melyik szereplőből éppen „kicsoda” beszél. A TÚZÁLLÓ ESERNYŐ-ben a teljes szólamszerűség, érzésem szerint, már uralja a szövegformálást, de színpadilag még nem teljesen szervesül: a szólamok nagyobb tömbökben, váratlanul, törésszerűen váltják egymást, némelykor meg az a benyomásunk, hogy a szereplők egyszerűen elbeszélnek egymás mellett. A PARIPACITROM váltásai sűrűbbek, változatosabbak és bonyolultabbak; egy-egy nyelvi impulzus ily módon egyszerre több mozgásrendszeren belül is értelmezhetővé válik, s ily módon egyszerre sejtlik föl a szövegből karikatúrisztikus végletek abszurd (vagyis véges térben zajló és véges célokra irányuló) játéka, valamint egy rituális-szimbolikus (vagyis végtelenre irányuló és végtelenséget sugalló) szenvedéstörténet. Ugyanez a kettősség a KÖNYÖKKANYAR-ban is kimutatható, annyi különbséggel, hogy ez a darab egy egészen konkrét délkelet-európai hanyatlástörténet színjátékaént is felfogható. Általában elmondható Tolnairól, s ez drámáira különösen igaz, hogy közösségi élmé-

nyek és tapasztalatok foglalkoztatják; ám ő, ellentétben számos magyarországi és erdélyi nemzedéktársával vagy nála idősebb pályatársaival, ezekre nem rak ideologikus ballasztokat; a kollektív élményeket és tapasztalatokat nem deklarációkká, hanem analitikus nyelvi-poétikai vagy (jelen esetben) szcenikai alakzatokká formálja.

Miután a KÖNYÖKKANYAR egyetlen, a darab elején rögzülő szituációra épül (egy kamion belerohan egy házba, áttöri a falat), itt különösen pontosan nyomon követhető, hogy az egymást váltó szövegek és a belőlük következő gesztusok, mozdulatok mennyire végigjárják, mennyire betöltik a szituációból teremtődő színpadi teret, ahol ismét csak egymásra vetítődik a véges és a végtelen, valamint a konkrét-érzéletes, az allegorikus és a szimbolikus világlátás. Az, hogy egy kamion orra felbukkan egy hálószobában, egyszerre végletesen abszurd és a napihírek szintjén kézzelfogható. Az így sorra kerülő, akart-akaratlan találkozások egy rendező számára nagyszerűen kiaknázhatók; a szólamszerűség belül, a nyelvi komikum mellett a helyzet- és a (hagyományos értelemben vett) jellemkomikum csillogtatására is bőven adnak módot; ugyanakkor az eseményor tépje a hagyományos dramaturgia keretei közt megint csak nem értelmezhető. A baleset egyszersmind két, egymással nem érintkező világ találkozása is: részint belerobban a Balkán (persze mi az? és főleg mi *nem* az?) a vajdasági magyar polgárlétbe; részint egy száguldó, dinamikus és primitív létezőmód kerül szembe egy mozdulatlanúságba kapaszkodó, önmagát túlélt, ugyanakkor egy régebbi (értékesnek és meghittnek látszó) kultúra roncsait őrző létezőmóddal. Lehetséges azonban allegorikusan is értelmezni a jelenetet: a ház, amelyet szétrombol, ugyanakkor megtámaszt a belerohanó kamion (úgy, hogy a szétválás a szó szoros értelmében vett összeomlást okozna), a széthulló Jugoszláviát is jelképezheti, anélkül, hogy a jelképet erőltetni kellene; „*A csonka Jugoszláviára gondoltam*”, mondja a darabbeli Lux-Csedomir, mire a darabbeli polgármester megnyugszik: „*Az más. A csonka az más.*” Sőt szerintem még azzal sem lépek ki Tolnai színpadi teréből, ha egy másik, ugyancsak allegorikus jellegű mozgásra utalok: arra a folyamatra, ahogyan a Tolnai által megjelölt táj néhány emberöltő alatt átcsúszik

egy nyugatias térségből a Balkánra. A régió mint színpadi térképítő elem mindvégig jelen van Tolnai drámáiban; a VÉGELEADÁS-ban a térkép maga a diszlet – jelentése szerint a háttartalanság, ugyanakkor paravánként funkcionálva maga a lehatárolódás.

(Zárójelben teszem föl a kérdést: vajon igazuk van-e azoknak, akik szerint a KÖNYÖKKANYAR befejezése „nincs megoldva”? Igazán megnyugtató választ erre egy részletes rendezői elemzés adhatna – természetesen olyan elemzésre gondolok, amelyre színpadi előadás épül. Másrészt viszont úgy veszem észre, hogy a darabbeli történések íve a hatodik jelenettel zárul, a két utolsó jelenet inkább egyfajta utójátéknak tekinthető; ennek lezárulása szcenikai szinten csakugyan motiválatlanul hat, de ez csak azt bizonyítja, hogy a pusztán szcenikai megközelítés a KÖNYÖKKANYAR esetében sem visz messzire. Már csak azért sem, mert a KÖNYÖKKANYAR éppen a messzire nem vitel, a társadalmi aporia színjátéka.)

Színpadszerűvé (a szituációs érzékenység mellett) az teszi ezt a magyar drámaírásban szokatlan kompozíciós módszert, hogy Tolnai törekszik a szövegek és a testi jelenléti következetes megfeleltetésére; a főntebb szóba hozott nyelvi emlékeztetők rengeteg ilyen kapaszkodót adnak színésznek, rendezőnek egyaránt, sőt az olvasónak is. Ahogyan Tolnai drámaírói életműve, egy bizonyos szemszögéből, tekinthető egy (vajdasági magyar) szenvedéstörténet jelenetsorának, ugyanúgy, más nézőpontból, felfogható testi vonatkozások igen gazdagon rétegzett, paradigmátikus rendszereként is. Tolnai szereplői nemcsak „*életvarkocsokat*” beszélnek el, nemcsak metaforákat beszélnek életre (emlékezetes a VÉGELEADÁS-ban a szőrös ház megborotválása vagy Csömöre visszafelé hátrálása a félelemben), hanem testeket is előbeszélnek, jelen és távol levő testeket egyaránt.

A nyelvnek és a színpadnak ez a nyilvánvalóan *mágikus* funkciója nincs ellentétben Tolnai poétikájának „materializmusával”; ellenben ez az anyagszerű, vallomásos érzékettség választja el Tolnai poétikáját az avantgarde hagyománytól, pontosabban és konkrétan, Tolnai drámáit a magyar dadaista drámától, amely szintén szövegekből épül fel, és amelyben a nyelvnek ugyancsak van egyfajta mágikus funkciója.

Elhatároztam, hogy ebben az írásban Tolnai drámáiról és csak róluk beszélsek, nem pedig a magyar színház Tolnaival szembeni adósságairól. Mégis, amikor befejezésül e drámák recepciójának esélyein tündököm, kénytelen vagyok utalni rá: nem mindegy, hogy a recepció a színpadon vagy az irodalmi életen keresztül zajlik-e. Ahogyan az sem mindegy, hogy a magyar drámaírás ha egyszer nagykorúvá válik (nagykorúságon, kissé leegyszerűsítve, a minőséget és a folyamatosságot értem), ezt a színházakkal való kiegyensúlyozott együttműködés vagy immanens irodalmi értékek révén éri el. Tolnai Ottó példája is azt mutatja, hogy jelenleg az utóbbira van jóval nagyobb esély; drámái egyelőre a fiktív színházat gazdagítják.

Röviden szólnom kell olyan erényekről és hibákról is, amelyeknek Tolnai írásművészetéhez nincs közük, a könyvhöz azonban van. Mindenekelőtt dicséret illeti a kiadót magáért a vállalkozásért. Drámakötetet kiadni nehéz és hálátlan dolog lett az utóbbi években; ugyanakkor a magyar dráma sorsa igen nagy részben függ attól, hogy maguk a művek mennyire hozzáférhetőek. A VÉGEL(Ő)ADÁS több szempontból is fontos könyv: egyrészt az utóbbi évek egyik legjelentősebb drámakötete, másrészt Tolnai költészetét is új megvilágításba helyezi. Radnóti Zsuzsa utószava, amelyre a főtiekben többször hivatkoztam, gyakorlati színházi szempontok szerint íródott, ám elmélyült poétikai érzékenységről és beleérző képességről is tanúskodik; a kötetnek számottevő nyeresége. Sajnálatosnak tartom viszont, hogy a BAYER-ASZPIRIN mellett a két másik nagymonológ, a BRILLIÁNS és a MAMUTTEMETŐ nem szerepel a kötetben; ennek bizonyára terjedelmi oka van. Nem kevésbé kár, hogy (nyilván szintén helykimélelőből) a betűfokozat két ponttal kisebb, a szedéstükör egy ujnyival szélesebb a kelleténél. Drámái szövegeknek általában nem tesz jót a zsúfoltság; Tolnai drámáinak különösen nem. Gondosságra engedne következtetni, ha a drámák páratlan oldalon kezdődnének (az első kivételével az összes mű páros oldalon kezdődik, az utószó nemkülönben), és a tartalomjegyzékbe nem ártott volna beírni az oldalszámokat.

Márton László

ÉLŐ ARCRA FESTETT ÁLARC

Géher István (új) verseiről

*Géher István: Mondom: szerencséd
Szépirodalmi, 1981. 108 oldal, 21,50 Ft*

*Géher István: mi van, catullus?
Szépirodalmi, 1984. 71 oldal, 17 Ft*

*Géher István: Anakreóni dalok
Liget, 1996. 66 oldal, 250 Ft*

„A halálba magad indulsz:
ami voltál, ami lettél –
ha lehattél /ami/ volna,
ami lennél – te magad vagy?”
(ANAKREÓNI DALOK, 4.)

Egy főnév: a halál, egy ige: indulsz, a létige hat alakja, hét névmás: személyes, vonatkozó (négyszer) és (kétszer) visszaható, és a feltételes kötőszó. A lényegre, a vázra, a szavaké helyett a kérdés jelentésére csupaszított mondat. Az, ami: alanyi (vagy állítmányi) alárendelés. De ki az alany? Ez a kérdés, hogy az alany azonos-e önmagával. Te: költő, te: olvasó, te: Akárki. A halálban nincs különbség, ez a személyazonosság is csak odáig számít. Hát akkor?

Számít, mert semmi más nem marad. Nincs nehezebb, mint szembenézni önmagunkkal – de ha a másik serpenyőben a haláltudat van: a kettő legalább kiegyensúlyozódik. Aki szembenéz önmagával – mint aki játszik vagy intenzíven érez (a gondolkodás, a játék, az érzés pillanatában legalábbis) –, azonos önmagával. Gondolkodom, tehát azonos vagyok. De Géher István verse nem az alkotás lélektani pillanatát mérlegeli, hanem visszatekint és előre /életre-halálra/. Hogy visszatekintve mit lát, azt talán egy későbbi kötetre hagyja. Az ANAKREÓNI DALOK-ban leginkább befelé, előre- és körülnéz. De a kérdés nyitva marad: „te magad vagy?”. Ilyen kérdésekre az ember önmagának sohasem ad megnyugtató választ. Az a gyanúm, hogy a három kötetben (különbségeik ellenére) ugyanezt kérdezi a költő, ugyanazt keresi különböző szerepekben és tükrökben.

A halálba nézés a gondolkodó ember alapállapota. „Mint a kavicsos part felé a hullám”,

kezdi Shakespeare, egész ittlétünk úgy fut a halálba, fejezi be a modern filozófia. Tudjuk, sőt azt is, Nemes Nagy Ágnestől, hogy „*Ez a viszonylagos öröklét / ép ésszel elviselhetetlen*”. De aki a halálát egész életében szem előtt tartja, az is más-más szögből látja különböző életkoraiban. A legdöbbenetebb szembesülés fiatalkori, mikor az ember valahogy befogadja az elfogadhatatlant, legalább a tudásába. Géher István első kötetéből idézek:

XVIII KÖNYVJELZŐ

What I Believe

*mert egyszer elkapnak ne félj
és jólnevelten nem menekszel
és szürkén meg nem tart szerencséd
és szokásaidból kifoszlász
és ottmaradsz ügyedfogyottan
és akkor*

*fölpeckelt életeddel
hinek teszel milyen hitet*

Az „egyszer”, az „akkor” távoli fogalmak, a vers jelenében az élet neveződik meg, nem a halál, hiányával persze nagyobb, szimbolikussabb súlya van. Vagy életnek, halálnak, allegorikusan: a „példakép” a középkori moralitás névtelen hőse:

IV MORALITÁS

*Kopottan, mint Akárki,
viseld közöttük elszabott
világodat: viselkedj.*

Az arctalan Akárki találkozik a Halállal – élt, ahogy élt, alkalmazkodott, bűnökbe esett –: felelnie kell. Megtudja, hogy az életet csak kölcsönkapta, a halálra ráadásul, a számadáshoz haladékot kér, és csak jótettei nem hagyják cserben. Ennyit tudunk róla. Emlékezetes történet, szinte kínálkozik a megírásra... Viccen kívül: Akárkiből akkor lesz hős, amikor szembenéz élettel, halállal, és már nem akárki. És mégis ez a vicc: amikor Géher István – „*Nem más, mint más*” – azonosul vele, a nagybetűs Akárkival, a világ egyik legegészisztenciálisabb hősét választja. Így alkalmazza magára az alkalmazkodás példáját. A „*viselkedj*”: ironikusan hangzik? Józanul? Komolyan ezt

mondja? Rávághatnám a BATTHYÁNY CANTÓ-ból: „*Komolytalanság.*”

*„Érj rá, ne érj rá: bármi dolgod
halaszthatatlan. Lennivalódat
játssza végzed.*

Mondom: beosztás,
(XXI BATTHYÁNY CANTO)

Tanácsot tehát máshol is ad önmagának a költő. A lényeg: hogy nem ez a lényeg, nem külsőségek.

Hát mi? Jó kérdés. A lélektan pontosan ismeri a harmincadik év körüli-utáni (egzisztenciális) válságot. Az irodalom szintén: „*az emberélet útjának felén*”. Nevezik ezt krisztusi kornak is. Játékos-komoly jelzés a kötetből: „*Harmincöt: lekéstem / megfeszítettésem.*” (XXXV EXPRESSZ: BUONA PASQUA.) Hamlet is ez a korosztály. Lenni – nem lenniére a válasz: „*Kivárni / kell. Megmaradni.*” (XLII HAMLET, V. 2.) A szerepek, az egzisztenciális választások maradnak végiggondolásra. „*Kivárni, fűnség?*” – dönti meg a bölcs rezignációt a szkeptikus tudás.

És innen indul a CATULLUS kötet (LXIV ARANY JEGYZETE: CATULLUS HAMLETTŐL KÖLCSÖNÖZ): „*hallgatni jobb fém. élni: pör-halasztás.*” Az egzisztencia annyi kérdést vet föl, hogy a catullusi *vivamus* épp elég feladat, lehetőség. Különösen, ha valaki az életével is tanít, gyereket, tanítványt, olvasót.

A CATULLUS előtt azonban hangot kell váltanom. Nehéz megállni, hogy a költő helyett ne az egyéniségről (is) beszéljek, akit ismerek – mikor ő is jobban kitarulkozik, „elbeszél”. Ráadásul a kettő egymásra kopírozódik: Géher István élete és műve; hiszen életműve az élő versanyag és a gonddal művelt életminőség. Hozzá mindezek átadása.

Segítségül hívom a stílusát. Ahogy verseiben és prózájában a szavakat megforgatja figyelme kaleidoszkópjában, és jelentéseik alkalmi konstellációit véglegessé gondolja – ahogy ír és ahogy gondolkodik (ahogy az írást és gondolkozást tanítja, a tanítást éli, az életet írja) –, úgy lehet a személyiséget, a tanárt, a költőt, a versek perszónáját, a magára vett szerepek képviselőjét is egyszerre, saját tükreiben figyelni. És mivel a mondatomban is értelmezni kezdik egymást a látszólag pusztán felso-

rolt szavak, elképzelhető, hogy szigorú határokat én sem látok. (L. még homályosan.)

A kaleidoszkópot elvetem, de a tükröket megtartom, a CATULLUS kötet két (itt kiemelt) alapszava miatt is: „*törvényesíteném magam, de nem megy. / magunk vagyunk a törvény. nincs kibívíó. / sem tündökölhetőség, megtöretlen.*” (LXIV ARANY JEGYZETE: CATULLUS HAMLETTŐL KÖLCSÖNÖZ); és: „*mutathatóid megmutattad, és mi van?*” (CXV QUID EST, CATULLE?). Mindkét szót keserűen használja, mert az ember nem azonos a művel, és hiába tudja az értékét, ha (a vers címében megidézett Arannyal) úgy érzi, pusztá kopáron vész ki dala. A költészetnek figyelem kell, költői alkattól függetlenül is. De Géher István alkata szerint is szerepel, játszik, varázsol (mint Hamlet, Prospero, Doctor Faustus, másfelől ahogyan Kosztolányi és Weöres), és a varázslat fénytörésében hirtelen villantja ki igazi arcát.

„*magam magamra rávetem. s megismerem? a lélek öngedekény alja: ez paráznság. nem igaz. azaz, hogy épp az izgalom. az kell, hogy mind /örökre?/ kirögtönözzük belsejét: mi van kibén? miben ki?*” (XCVIII A KÖZÉPKOR DÉLUTÁNJA; DELL'ARTE)

Mutat, mutatkozik, mint már első kötetében is: „*Nem vonatkozom: / csak mutatkozom; / másnak megmaradva: / magammá változom.*” (XXXVI ...UTÁN, SZABADON) – ami előre megkérdőjelezi a harmadik kötetbeli kijelentést: „*Tessék. Megmutatom magam. / Tüköm nyílt titok, olvass!*” (ANAKREÓNI DALOK, 2.) Nem úgy ölt szerepet (a CATULLUS-ban sem), mint (a verscímben-függelékben „f-eltüntetetlen”) Weöres: minden formában, folyvást bemutatkozik, magáról beszél, a lelkébe, az indulataiba avat be. Persze „*ez is család*”:¹

Ixx a líraiság a lírában

*kártyáim kiterítem. kiterítkezem.
/mielőtt kiterítenek, mondaná
polonius, ha volna benne elmél:
elvágni ettől ezt./ a költő, bár beszél,
nem vakvilágba. a vers villámlik, sebez.
alánya tárgy. élő. természetellenes?
hát én most természetemen erőszakot
teszek, és elbeszélék. vélhetnétek: úgy,
ahogy van, mindent. könyvben. ez sem így igaz.*

*ez is család – amint aranyból tudható.
de tudni illik a varázst. nincs égi más,
ha nem a valóban. valóban itt vagyok,
kitéve közpiacra. „munkát” vállalok,
kockázatot, a jóízlésem elvetem.*

elmondom életem. tudom, amit tudok.

a mit. s a met /-rumot:/ trimétert, sánta jambust, distychont, asclepiadeust... mikor mi kell. magammal méltányosan bánok el, mérték szerint. arany középszer? nem, horác helyett /talomba/ más. helyettem én. ki ez? megrímeltetem catullust. lesz, ami lesz.

Ki ez? „ismeretlen költő”, aki „kriptára spórol”; „géher: magyar lírában nincs ilyen név”; tanár úr; doktor „értem: a marlowe-é./” – másfajta iróniával aprítva (Petőfi kalapácsával): „a tudomány- /nak ellensége nem vagyok. vagyok barát- /ja. [...] vagyok szintügy barátja békének”; summa summarum: „tudósnak költő: költőnek tudós” – mikor milyen hangulatban számol le a számára kiszabható skatulyákkal. És a közéleti szerep? Keserű sírvers.

cvi a közművelődési határozat végrehajtása: felirat

*kultúrát terjesztett: nem mindig fizetésért.
műsorozott rádión. könyvet utószavazott.
lépelt több dobogóra. tovább-képzőt vezetett. és
hítt a szavakban: ezért méltán porlad alatt.*

Az igazi arcot, azt hiszem, nem itt kell keresnünk. Az irónia csak körülkeríti a védett helyet (a mutathatókat). Belső oldalán ott van a sebezhető önérzet, a méltóság, aztán: a költő férfivilága, barátságok; az otthon, amit megteremt, gesztusok, emberi tartás, amit fel- és lemenőkben lát(tat), a katedra, amit képvisel, és szellemi környezete, a megidézett magyar és világirodalom. Értékek, melyeknek veszendőségét helyi értékük jelöli ki. Ezért nem idill a családi kör sem. Megőrzése, mint az ép identitását, valamiféle belső ellenállás.

„*bújsz az ölinnkbe ma még. ölelinnk, hajadat
simogatjuk.*

*így készítenk, orvul, baltacsapások elébe.
boldog nem leszel azzal, amit neked adni remélinnk,
csak leszel. az, aki. úgy, ahogy. életből ez a lecke.
ezt hagyd hátra fiadnak, gyűrűmmel. ha tiéd lesz.”*
(LXXVII KONDITIONÁLÓ TORNA)

Bármilyen fontosak azonban ezek az értékek és mindaz, amit Géher István maga helyett magáról elbeszél, ez is csak a felszín. Úgy értem, a költészet felszíne, a „mondanivaló”. A versolvasót gyakran megtévesztik a szavak. Különösen, ha a vers szövegének megértése intellektuális küzdelem, félt, hogy végül szó szerint fogja érteni. Az esztéta, aki tudja, hogy az ilyesmi az „intencionális fallácia” bűne (a. m. „a költő azt akarta mondani”), szintén téved, ha a kötet végén álló tudós jegyzetek és az európai modernizmus ismeretében azt gondolja, hogy megszabadul a „mitől jó?” kérdésétől.

*„nem szoktam
magam szokotthoz alkalmazni. úgy értem:
belül. ruhám és életmódom átlagra
valló, konformizmusban verhetetlen.”*

(LXXVIII GÖRÖG-RÓMAI CHOLIAMBUS:
VÉRTEZETLEN)

Azt hiszem, Géher István költészetének a kulcsa talán a faustusi lázadás hangja, a tudósé, a magányos intellektusé, aki fölényes tudással „kunsztol”, ha nincs is kinek, aki ellenáll mindenféle külső elvárásnak, aki kénkövet tart tömjén helyett.

Ez visszavezet az egyéniséghez, költői alkatához. Azt hiszem, hogy a versek legnagyobb feszültsége éppen az ész lázadása és az értékekért vállalandó ésszerű alkalmazkodás között húzódik. Catullust el kell „kattintani”, mert a költészet veszélyes játék. A tudós és a költő ezentúl felváltja egymást. A tudóstól lehet tanulni a versről, de a költőnek – ahogy Anakreón alakjában újra jelentkezik – elege van „a tudomány robotjából”, különben is:

75.

*Doktor – vagy ördög? Nem vagyok
tudós. Csak álruhám, amit
tudás fölél feloltenem
illik: a filológia.
De szakítástól tartózkodom,
ha Isten óv: írni-olvasni-nem-tudók oltárain
gyújtsak tömjént? Nem: kénkövet!
/Lásd ott: vonatkozó helyek./*

Igen, éppen itt kölcsönösen üzen egymásnak a két kötet, hiszen a CATULLUS XCII SZÜ-

NETJEL című verse, amelyre a kénkövet vonatkozik („a költő még javíthat / a formán. olyformán, ha kénkövéből / tömjénre futja?”), befejező sorával errefelé néz: „élővilágba térek nemskórra.” – mégis meglehetősen sok minden megváltozott.

A CATULLUS-ban emlegetett gyerekek itt már felnőttek, nem verstéma már az alkalmazkodás – mint konfliktus sem, sőt az ellenállás lesz erősebb. A versek színtere is a magánélet, a cikluscímek közül egyedül a katedra nem utal erre, de az ott szereplő versek tanúsága szerint az érdemi munka: magánügy. „Nehéz kedvet csinálni / élethez, alkotáshoz... / Elég: szakismeretnek? / Nekem sok is. Mi gondom, / hogy mások mást csinálnak?” (65.)

A beszélő hang is jelzi az eltelt időt: a *vi-vamus* helyett az öregség a kitűzött téma: a halállal szembenézni, riadtan, realistán és nosztalgiával, anakreóni borral és szerelemmel. Anakreóni maszkban, de Anakreón verseinél, töredékeinél (és különösen az ún. ANAKREÓNI DALOK gyűjteményének hangulatánál) komorabban, konkrétan, személyesebben. Géher István alig vesz át az ókori kellékekből, a saját hangján szól, noha – időnként inkább, máskor kevésbé – álarca mögül. Ahogy a CATULLUS-ban mondja: „most már én zengek fel azonban akármű zenére” (LXXVII KONDICIONÁLÓ TORNA). A versek formája hibátlan görög mérték (egy-egy versláb vagy sor témához is kötődik, bizonyos ritmusvariációk visszatérésének személyes oka is lehet). Olvasáskor a ritmus rögtön érződik, de a versmérték sehol sem töri meg a természetes dikciót. Csak kifeszíti. De hát amennyi idő eltelt, annyit romlott a kultúra helyzete, a környezet, amiben élünk: a formának szikráznia kell, hogy tiszta maradjon.

Az ANAKREÓNI DALOK-at egyszerűbb olvasni, még tisztább a szöveg: elmarad a jegyzet-apparátus, a költő nem menti ki Anakreónt, mikor keresztény módra fohászkodik, nem jegyzi meg, amikor Berzsenyitől, Aranytól, Kosztolányitól kölcsönöz – ezek a dolgok már megvoltak, az olvasó remélhetőleg felnevelődött. Illetve lázad is az új perszóna a régi olvasók esetleges elvárásai ellen. („Aki ismer, meglepődik: / nem úgyent várt volna tőlem.”) Saját régi hangja ellen lázad a költő: mi köze van ahhoz a világhoz, amelynek valaha (bár külsőleg) meg akart felelni? Ki mond felette ítéletet? Kinek mi köze hozzá?

De hát hova lett a múlt, a példaképekkel? A példaképek? „*Hólepedőben a föld. Hallgatnak földben a testek / néma gyökérracsal – jobb nem tudni, miről.*” Anakreónt aggastyánnak ábrázolja a költő (mint az igazi is önmagát: „*A halánték deres immár*”) – olyannyira, hogy meg is ijed tőle:²

13.

*A tükörbe nézni félek:
idegen néz vissza onnan.
Letarolt fön szürke tincsek,
csupa ránc a homlok íve,
beesett szem, alja táskás,
fut az orrtól mély barázda,
lefelé görbült a szájszél,
laza bőrbe vész az állcsont...
Hol az arcom? Ez csak álarc?*

Persze a tükör nagyit. Ahogy a szorongás is nagyítja a bajt. Tél, csend, hó, halál – költészetünk régi asszociációs sora. A téli napfordulón az ünnep is félelemmel telik meg, „*riadalmas örömműp*” a karácsony, magánokából csak jelzésnyit enged látni a költő.

És félelmében énekel. Zárt, homogén dalokban „*mondja magát a félelem*”, és – úgy látszik, ez a költő ilyen – a kótet végére az eredeti témával ellentétes cél is megvalósul, „*hogyan élni mégis érdemes*”. Igaz, kettős értelmű a zárás nyugalma. De nem akarok még a könyv végére futni. Sok keserűség rakódik le odáig a szigorú formák cseppköveiben.

A tél, a sötét, a félelem, a boldogságot számon kérő ünnep („*A lányunk /ifjú asszony/ [...] Boldog? Vagy hogy tanítsuk?*”) klausztrófóbiájából és az öregedés „programjából” a lélek borba és szerelembe menekül. Mértékkel, azaz versmértékkel. A bordalok (a boros versek kb. egyharmada) hagyományosan anakreóni hetes formában szólnak. Miről? „*Miért iszom, ne kérdezd / fiam. /Nehéz a lélek.*”; aztán néhány válasz: „*Hogy kívánkozom élni. / Maholnap eltemetnek.*”; „*hogyan nyomát is kimossam*” (a tudomány robotjának); „*Bor nélkül nem lehetne / boldogságom kibírni*”; s „*hogyan este borba fojtsam*” a világot. A bordal könnyű forma, de ugye senki nem téveszti össze a költőt és a szerepet? „*A tanár komédiás is. / Alakíthatok, ha tessék. / Legyek én a vén borissza, / aki ifjak közt megíjful!*”

A SZERELEM JÁTÉKA piros labdával találja el az ógörög Anakreónt. Géher István által

megszóltatott alakja ugyanabban a versformában beszél ugyanerről: a visszatérő, türelmetlenül futó glükóni versszakban.

15.

*Káprázat köde, mint a bor,
megzavarja öreg fejem:
állok, nézem az érkező
gyors lábú, szeleburdi lány
léptét, távolodóban.*

Káprázat, álom, élet – a gyors mozgás az olvasót is megzavarja. Hova tartozik a határozószó: a hozzá közelebbi alanyhoz: a lányalakhoz, aki olyan gyorsan érkezik, hogy már ott sincs (mint a szánccsengő az ablak alatt) – vagy az igékhez: állok, nézem – távolodóban? Akkor viszont nem térbeli, hanem időbeli a távolság (őreg – gyors, szeleburdi), vagy képletesen térbeli a mozgás, az idő viszi futószalagon az egyik embert, míg a másikat épp csak hozza.³ Persze másfajta távoldás is lehetséges, a káprázat maga is távolság, és aki áll, néz, gondolkodik, az is hátralép.

Se káprázat, se bor nem feledtetni a halál gondolatát, amíg a félelem magamagát ki nem beszél. Hol ideges chorijambusokban: „*Nyomtalanul semmibe vész az ember?*” (24.); „*Nyugtalanító ez a hang, ahogy szól / arctalanul, mint a tücsök, hiába: / nem simogat, nem melegít, ha félek.*” (37.) – hol a híres TÖREDÉK A HALÁLÉRŐL vers riadalmas-ünnepélyes, ostinatoszerű ionicus a minoréjában: „*Koszorúnkon (ez is ünnep) ez az egy gyertya világít. / Ha elalszik, maradunk majd (ahogy élünk) a sötétben.*” (31.) – és minden ciklus lezárásául higgadt disztichonokban. A versforma eredeti sűrversszerepe megmarad (18., 42., 78.):

18.

*Hólepedőben a föld. Hallgatnak földben a testek
néma gyökérracsal – jobb nem tudni, miről.
Vagy tán /mit tudod/ ott jobb? Lépkedsz térdig a
csendben.*

Hív odalentről tán édesapád, hazavár.

Máskor epigrammatikus üzenetként, fanyarul utal „*szellős síri divatra*”, vagy ünnepélyesen szól (a Weöres Sándor halálára írt hajdani verset⁴ idézve): „*bár füstjében a láng elfullad, didereg*”.

Minden nyugtalan félelemnél és „arctalan” álarcnál súlyosabb azonban a konkrét kép:

39.

*Ide látszik a jövőből: ami eljön, nem öröm lesz.
Az öregség, a betegség szakadatlan panaszával
keserített napi gondként az utódokra maradni,
tehetetlen tetemünkké leromolni – akarunk-e?*

Mégis innen, az örvény mélyéről lehet elrugaszkodni, épp a kötet felezőpontján. A megnevezés már maga elrugaszkodás. Része az akaratnak, mert túlmutat az öregség gondolatának, a halál félelmének passzív elfogadásán. Hogy mit jelent akarni, nem akarni, mikor a véget kezdetől ismerjük? Az egészek az értelmét. A lázadást, bele nem törődést.

40.

*Akár akarjuk, akár nem,
megtréfál még ez az élet.*

*Viseljük, csak humorunkból
idő előtt ki ne kopjunk.*

*Kacsint talán az öregkor,
ha kettesben kinevetjük.*

Ha története nem is, iránya, íve van a kötetnek. A humor, a hit, a felelősség, a tudás, sőt az undor is kifelé vezet. És persze a zene. Az ANAKREÓN ÉS FIA műhelyének mestere táncolni kezd: eddig énekelt, dobolt, most újfajta nyugtalanságot kever a chorijambusokhoz a jambussal, brachiusszal:

45.

*Táncol apád. Hát idenézz, a lába hogy jár.
Sorra a sort rakja tovább: ma nincs megállás,
és hiba sincs, minden ütem helyére biccen –
bírja erővel, fiatal fejébe bor száll...
/Süsd le szemed, hogyha zavar. Bolond s öreg
már./*

Fiatal vagy öreg? A glükóni versformában már csak tanácsot ad a szerelemről (46.), mint később Prosperóként (75.) is, és készül, hogy szellemként biztassa-riogassa fiát. „De nehéz is szabadulni” a jótól a „jobb, ha” kedvé-

ért. Az otthon (házitűzhely) rendet, „jó helyet”, boldogságot, hitet jelent. A felnőtt gyerekek ezt kell otthagynia, hogy saját magának megépítse, ahogy tudja. De mindig a szülőnek nehezebb, ahány felszólító mondat, annál jobban látszik. A védettség biztonságából, a féltés (eredendő) bizalmatlanságából a közös munka vezet ki: „nézem a művet”, „így megy a műhely”.

„Tágas a kinti világ” – ígéri még biztaton az apa, „odujából”, de a költő azért költő, hogy az illúziókkal leszámoljon. Öniróniával éppen ide illeszti az ANAKREÓN NAPILAPPAL ciklust. És a tánc folytatódik, de a kor haláltáncával. „Pártfigurák váltják egymást, és vesznek az úrbé: / történész, költő, pap, közgazdász, filozófus...”

Az anakreóni-berzsenyis rezignációhoz legalábbis ködre van szükség („Ha a bort megittam este, / s a világ elült a ködben, / lefeküdni készülődöm, / hogy a semmi rám boruljon.”) – de nappal, napilappal a kezében Anakreón keserű, naturalista víziót lát maga körül.⁵ A fizikai és egzisztenciális undor pontos szavakban, kíméletlen gúnnyal jelenik meg, akár melyik sort idézhetném. A formai változatoság miatt, amely a téma ellenére új alakban jelentkezik, álljon itt egy reiziánus-strófa:

58.

*Mint légy a levesben,
vergődik az ember;
hörpöl vagy okádik,
s végül belefutad.*

De hát semmi sem áll annyira szemben mindazzal, amit Géher István bármelyik szerepében megtestesít, mint a jelen érték- és egyéniségölő világa. Hogy néz ki a „bús Budapest”? „Hol a tisztességes élet?” Hol a polgári világ? Kosztolányi BOLDOG, SZOMORÚ DALÁNAK jó takaró – jót akaró rímei ironikusan csengnek sívár, keserű környezetükben:

54.

*A közélet /nemi élet?/
nem az élet, nem a közjó
akarója – takaró csak:
be-beroggyan, ki-kilátszik,
hogy alatta marakodnak.*

*Bár egyedül, kortalanul, költögetek... Vagy
altatok...
Hangszer a vers: játszani kell, hangulatot
teremteni,
hogyan élni mégis érdemes.*

Jegyzetek

1. „mely többnyire mutogatással álcázza azt, amit elrejt”. (Géher István: ARANY JÁNOS: NATURAM FURCA EXPULSAS. In: RÁDIÓKOLLÉGIUM. Kalligram, 1996. 179. o.)
2. A versszám is „szerencsétlen”, ennek jelentését vö. a MONDOM: SZERENCSED 13. és 35. és az ANAKREÓNI DALOK 56. versével.
3. „Mebűvölten ott állunk azóta is, a rácsodálkozás kilátópontján, azaz pontosan itt, ahonnan visszatekintőleg bölcsen beláthatjuk, hogy álltőhelyünkben is mindig útban vagyunk. Bizony múlik az élet.” (BERZSENYI DÁNIEL: A KÖZELÍTŐ TÉL. In: RÁDIÓKOLLÉGIUM. 118. o.)
4. IN MEMORIAM W. S. Újhold, 1990/1. 13. o.
5. Alkati kérdés is: az Anakreón-előd, Vas István határozottan befelé fordul: „mit bánom én”.
6. L. erről Tandori Dezső írását, *Liget*, 1996. szeptember.

Mesterházi Mónika

FÉNYLŐ MEGGYMAG

Mosonyi Aliz: *Boltosmesék*
Holmi, 1997. március

Tíz-tizenegy éves lehettem, mikor elvittek a drezdai királyi kincstárba. Szép neve van: *Grünesgewölbe*, magyarul: *Zöld Bolt*. A zöld színű bolthajtásokról kapta a nevét. Láttam ott mindenféle hatalmas rubinokat, topázokat, gyémántokat, üveg mögött persze, de főleg két dolog ragadta meg a figyelmemet. Az egyik egy perzsa ékszerész vagy aranyműves életképe. Valamilyik kalifa vagy szultán beiktatási ceremóniájának valahányadik jubileumát örökölte meg a mester. Hátral, fönt, egy emelvényen, baldachin alatt ül az uralgó, lába alatt lépcső, a lépcsőn és a lépcső alatt egymás háta mögött sorakoznak a hódoló és a hódolni készülő alattvalók, mindegyik főrang perzse. Mindegyik ajándékot

visz, ki fegyvert, ki kincset, ki díszesen felnyergelt lovat stb. Az egész ünnepi jelenet egy vitrinben van. A figurák ujjnyiak, az arcuk, a kezük elefántcsontból van kifaragva, ruházatuk színezüst, színarany, telis-tele rakva a legfinomabbra csiszolt, a legpompázatosabb drágakövekkel. A vitrinhez mellékelt eligazító szöveg közli, hogy az ékszerész huszonöt évig dolgozott e remeken, és ennyi meg ennyi nemesfém, ennyi meg ennyi nemeskővet használt fel hozzá. (Ha jól emlékszem, kilókról vagy inkább sok-sok fontról volt szó.) Akkor sem értem föl ésszel és igazából ma sem érem föl, vajon miféle ember lehetett az, aki huszonöt évet áldozott fel az életéből – erre. Noha az eredmény a szó szoros értelmében *káprázatos* volt. (Szerényebb mértékben, de ugyanígy csodálkoztam, mikor a jubileumi felajánlasként gyufaszálakból összeállított Parlamentet, Erzsébet hidat, Mátyás-templomot láthattam nem sokkal ezután a magyar televízióban.) De volt ott a *Zöld Bolt*-ban egy másik különlegesség is, ami még jobban megfogott. Már nem tudom, ki – de bizonyára türelmes ember lehetett –, 183 fejet faragott egy meggymagba. Nagyítólencsét tettek a vitrinüveg mögé, akinek volt hozzá türelme, megszámolhatta. Egyetlen meggymagba 183 fejet! – mivel, hogyan, sejtelmem sincs. És ezek az aprónál is apróbb fejek, már amennyire ezt ki lehetett venni, nem is voltak egyformák. Sőt esküdni mernék rá, hogy egyénítettek voltak, jóllehet szabad szemmel csak az az egyetlen meggymag látszott. Azt gondoltam akkor magamban: vajon miféle tekintetnek szól ez a munka? Merthogy nem emberi szemnek, az valószínű. Ki lehet az, aki ilyen kicsiket is meglát? Meg aztán: miért csinálta, aki csinálta? Csak a bravúr kedvéért? (Akkoriban – mert mintha ez is valami keleti dolog lett volna – még nem volt Guinness-rekordok könyve.) Nem tudom. Mindenesetre, amikor Mosonyi Aliz boltosmeseminiatúrjeit olvastam a *Holmiban*, azonnal ez jutott eszembe: a meggymag a 183 fejjel. Mert van, aki e világ valamely urának hódoló káprázatos életképekkel, és van, aki egyetlen kincsét, meggymagnyi önmagát faragja teli aprónál is apróbb arcocskákkal – de hát minden viszonylagos. Számomra, miután közel hajoltam hozzájuk, és a szív nagyítólencséjén keresztül szemügyre vettem őket, világossá

vált, hogy minden látszólagos hasonlóságuk ellenére mennyire nem egyformák, és hogy mennyi minden sűrűsödik össze bennük. Nem csekély bátorság kell ahhoz, hogy valaki lemondjon a dolgok manapság oly igen divatos ékitgetéséről-cifrázgatásáról, szinte magáról a külszíni fényekről, hogy cserébe belülről bocsáthasson ki sugarakat. Úgy is mondhatnám, ezek a mesék egyetlen fénylő meggymagból születtek, bár mindegyik nagyon határozottan meg van faragva. És hát melyikünk nem lett magból? Ezt egy nőnél jobban aligha érezheti bárki. Csak remélni merem, hogy ez az életmag, amelyik boltnak álcázott arcokkal van teli, még messze nem tart a végkiárusításnál.

Halasi Zoltán

VIRÁG HELYETT

Az 1956-os magyar forradalom lengyel dokumentumai

Összeállította, fordította és a bevezető tanulmányt írta Tischler János

1956-os Intézet-Windsor, 1996. 248 oldal, 650 Ft

Annak, hogy a magyar forradalom hosszú évekkel 1956 után meglepően elevenen élt a lengyel nép emlékezetében, szép számmal voltak – jó értelemben vett – haszonélvezői. Azokra a magyar fiatalokra gondolok, akik Sepsi Csombor Márton nyomdokain járva Lengyelországban szerezhatték vissza 1956 őszének utcáin, terein és sírjain támadt és 1957 tavaszától módszeres céltudatossággal rombolt nemzeti önbecsülésüket. E felejtésre kényszerítő folyamat ellensúlyaként kibekében a lengyelországi élmények vetették meg azt az erkölcsi és szellemi alapot, amelyen egészséges személyiség és egyéniség építhető. Lengyelország 1960-as évekbeli magyar vándorait – összefoglaló néven – autóstopos nemzedéknek is szokás nevezni. Arról, hogy mit jelentett számára a szabadnak látott, szókimondó, a közelmúlt történelmi tényeit is emlékezetében őrző, a hivatalostól eltérő módon értékelő és a családon belül az utódokra hagyományozó lengyel társadalom, már sokat írtak. A lengyel film és irodalom

hazai befogadása és hatása, a wroclawi és varsói dzsesszfesztiválok, a lengyel színház vonzereje a hagyományos barátságot igényes szellemi szintre emelte. Ezt az a pusztá tény is tanúsíthatja, hogy az autóstopos nemzedék tagjai tömegestül tanultak meg és tudnak ma is lengyelül.

A lengyelek magyarságképébe nem csupán az aranycsapat tablója fért bele. Nagy Imre, Maléter Pál és Mindszenty József nevét egyforma tisztelettel ejtette ki a teherautósófor, az őrnaszád szolgálati szabályzatot megszegő, mert idegeneket a hajóján megvendéglő parancsnoka, a luxuskocsiba betessékélő úrvezető, aki Polański filmjének jachtulajdonosára emlékeztetett, az éjszakai villamos kaulauza, aki mintha egy Marek Hłasko-elbeszélésből toppant volna elénk, vagy alkalmi házigazdánk, akiről kiderült, hogy a városi pártbizottság titkára. Az 1956-os magyar forradalom megítélésében és ezzel együtt a magyar nép iránti tisztelet kinyilvánításában szinte megbonthatatlan nemzeti egység uralkodott az 1960-as évek mind nagyobb erkölcsi, politikai és gazdasági válsággal küszködő Lengyelországában.

A kezdő autóstoposok hagyományosan kötelező útvonala északnak, Krakkóból Varsón át Gdańskba vezetett, a visszaút Poznańon, Czeszochován át Zakopanéba. A legnagyobb megindultságot az egyébként poroszosan fegyelmezett poznańiakon fedezhettük fel, miután megtudták, hogy magyarok vagyunk. Erre pedig rájöhettek, mert alkalmi rajzpapírra satírozott magyar zászlócskával intettük le a kocsikat – ugyanolyan hatásosan, mint tárcsájukkal a rendőrök. A poznańiak számára természetes volt, hogy Budapestet testvérvárosuknak tekintsék – az 1956-os események okán. Magától értetődő volt az is, hogy, mihelyt lehetett, a magyar '56 gyerekhőséről, a kádári megtorlásnak áldozatul esett Mansfeld Péterről utcát nevezzenek el. Mansfeld Péter életkorát tekintve bátyja lehetett volna a június 28-i poznańi munkásfelkelés gyermekáldozatának, a tizenhárom évesen agyonlőtt Romek Strzałkowskiak. Történelmi jelkép, hogy a Mansfeld Péter utca a Romek Strzałkowski utcából nyílik.

E rendhagyó történelmi tanulmányi kirándulások nemcsak azt tudatosították nemzedékünkben, hogy a lengyelek tüntető rokonszenvennel viseltetnek az 1956 őszén felkelt

magyar nép iránt, hanem azt is, hogy 1939 őszén mind a Teleki-kormány, mind a magyar társadalom tevékeny együttérzést tanúsított a Hitler és Sztálin katonai szövetsége által összeroppantott Lengyelország és földönfutóvá tett népe iránt. E szolidaritást, amelyről idehaza akkor még alig hallottunk, hosszú időbe telt, míg a helyére tettük... Annak tudatosulására, hogy az '56-os kölcsönös lengyel–magyar rokonszenvnek a véradáson kívül mi volt a valóságos tartalma, még többet, csaknem három és fél évtizedet kellett várni. A kedvező történelmi fordulaton és e kérdés kutatását is szívügyének tartó '56-os Intézet megalakításán kívül egy fiatal történész lelkesedéssel, érzelmi azonosulással túli konok, mindennapi aprómunkájára volt szükség ahhoz, hogy a rosszindulatú elhallgatás, a trehányással táplált némaság évtizedei mélyén heverő igazságkagylócskák felszínre kerüljenek és beszédesen megnyiljanak.

Tischler Jánosról van szó, aki a Lengyel Külügyminisztérium Levéltárából, a Lengyel Belügyminisztérium Központi Levéltárából, a Lengyel Központi Katonai Levéltárból, a Lengyel Egyesült Munkáspárt iratanyagát is őrző Újkori Iratok Levéltárából, egyházi irattárakból, a Lengyel Rádió archívumából több mint harmincezer oldal, '56-ra vonatkozó iratot kutatott föl. Tudta azt is, hogy versenyt kell futnia az idővel, ha nem akarja, hogy a magyar események befolyásos tanúi mindazt, amit láttak, hallottak, kezdeményeztek vagy végrehajtottak, magukkal vigyék a sírba. A szóbeli emlékezésre, vallomástételre ösztökélő vállalkozásának eredményeképpen háromszáz órányi beszélgetést vett hangszalagra. Olyan fontos személyiségekkel, mint az azóta elhunyt Jerzy Albrechtel, a Központi Bizottság titkárával, az időközben szintén meghalt Stefan Jedrychowskiával, a Politikai Bizottság tagjával, Walery Namiotkiewiczssel, Gomułka titkárával, Artur Starewiczssel, a Központi Bizottság mellett működő Sajtóiroda vezetőjével és nem utolsósorban Adam Willman egykori budapesti lengyel nagykövettel. Tischler János a lengyel társadalom minden tagját fölkereste, aki sajtóban közzétett felhívására valamilyen adalékkal szolgálni tudott az 1956-os magyar–lengyel kapcsolatokra vonatkozóan.

A távirati irodák külhoni tudósítóit nagy erkölcsi elismerés illeti meg azért, ha valamely fontos eseményről elsőként adnak hírt a nagyvilágnak. Hasonló súlyú elismerés a múlt eseményeinek kutatóit is megillethetné. Mindenesetre Tischler János immáron úgy kerül be a magyar–lengyel kapcsolatok kutatásának, egyáltalán a magyar történetírás történetébe, mint aki feltárta, összeállította, jegyzetekkel ellátta és kiadta AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM LENGYEL DOKUMENTUMAI-t, előbb 1995-ben Lengyelországban, majd 1996-ban Magyarországon.

Tischler János az 1956 őszén egymásba ékelődő magyar–lengyel történelem minden fontos kérdésére kitérő bevezető tanulmánnyal ellátott dokumentumkötete részben Budapestről, a Lengyel Nagykövetség épületéből, részben Varsóból, a Központi Bizottság székházából, az ún. Fehér Házból kíséri figyelemmel a magyar forradalom eseményeit, Nagy Imre egymást követő kormányainak megalakulását, a Kádár János vezette moszkovita ellenforradalom első hónapjait, az '56-os forradalom és a magyar nép tisztességének megőrzéséért is mártírhalált vállaló miniszterelnök és társai kivégzése által keltett lengyelországi visszhangot.

A fentebb jelzettekben következően a lengyel nagykövet budapesti íróasztalára ömlő hírek kirajzolják egész Magyarországot, s a lengyel felségterületnek számító épület, amelyet hosszú napokon keresztül áthat a fegyverroport, s plafonjába valóságos géppuskasorozat is csapódik, jelképes foglalat Budapestnek. Az, hogy ez elmondható, egyben Adam Willman nagykövet méltatása is, aki szíve mélyén a magyar forradalommal és annak hőseivel szolidáris, tisztességes ember, de emellett Lengyelország érdekeit az adott politikai helyzetben szem előtt tartó jó diplomata volt. 1955-ben került budapesti állomáshelyére. A lengyel külügyminisztérium – ellentétben a rákosista társmisztériummal – az ötvenes években is ügyelt arra, hogy ne csupán megbízható párttahókkal képviseltesse magát és országát.

A kötetet Tischler János a dokumentumok jellegéből következően négy részre tagolta. Az első – saját szavaival összefoglalva: „*A Lengyel Népköztársaság budapesti nagykövetségének a lengyel külügyminisztériumba küldött rejtjelezett*

távíratok, és a lengyel központ által a budapesti lengyel nagykövetséghez intézett követutasítások.” Időkerete: 1956 októbertől–decemberig.

A második rész a Lengyel Egyesült Munkáspárt Politikai Bizottsága üléseinek a magyar eseményekre vonatkozó jegyzőkönyveit és a hozzájuk csatolt függelékeket tartalmazza. Ezek azt mutatják be, hogy a magyar ’56-tal és következményeivel kapcsolatban milyen politikát folytatott Gomulka és a lengyel pártvezetés.

A harmadik rész dokumentumai lényegében hangulatjelentések, amelyek arról szólnak, hogy a lengyelek – beleértve a katonákat és a párttagokat is – miként vélekedtek a magyar forradalomról, hogyan fogadták a második szovjet intervenciót, majd Nagy Imre és társai elbrálásának hírért.

A negyedik rész azt a felháborodással vegyes megrendülést tárja elénk, amelyet Nagy Imre és sorstársai kivégzésének híre a lengyel társadalomból kiváltott. Érvényes ez a kezdet kezdetén Gomulkára is, aki, amikor telefonon tájékoztatták az akasztásokról, állítólag dührohamot kapott. Valószínűleg érezte, hogy az október 19. és 21. között tartott 8. központi bizottsági plénumon bekövetkezett változások balszerencés következményeként ő is Nagy Imre sorsára juthatott volna. (Ennek lehetőségét – mint a kötetben közzétett hangulatjelentésekből kiderül – a lengyel társadalom különböző rétegeinek képviselői se zárták ki.)

Az október 22-től a budapesti lengyel nagykövetségről rendszeresen küldött rejtjel-távíratok fontosabbjait Gomulka személyesen nézte át és értékelt. A nagyköveti jelentéseket október 26-tól esetenként kiegészítették az aznap az első vöröskeresztes repülőgéppel Budapestre érkezett Roman Kornecik és Marian Bielicki híradásai, beszámolói. Az előbbi a *Trybuna Ludu* különtudósítója, az utóbbi a Lengyel Rádió munkatársa volt. A hónap végén több lengyel újságíró jött adományokat és gyógyszert szállító gépeken Magyarországra: Hanna Adamiecka a Magyar Ifjúságnak megfelelő *Sztandar Młodych* képviselte, Leszek Kołodziejczyk a hangvételeben a Magyar Nemzetre emlékeztető *Życie Warszawy* munkatársa volt, Zygmunt Rzezuchofskit az *Interpress* sajtóügynökség, Stanisław Głabiński a Lengyel Távíratok Iroda, Bogusław Reichhartot a Munkás Hírügynökség, Wik-

tor Woroszyłskit a *Nowa Kultura* című kulturális hetilap küldte Magyarországra. Ők Bielickivel együtt november 11-ig maradtak Budapesten, ekkor valamennyiüket kiutasították Magyarországról, mivel a történekről valószínűsítés és nem a Kádár-kormány szája íze szerint tájékoztatták a lengyel közvéleményt. Kommunizmusként érkeztek Magyarországra, kerülő úton, Belgrádon át – a magyar forradalom és Nagy Imre híveként tértek vissza Varsóba. Az ő becsületesen elkötelezett, a cserbenhagyottak drámáját bemutató írásaiknak, riportjaiknak, rádióbeszélgetéseiknek, előadásainak köszönhető, hogy a lengyel társadalom előtt egy pillanatra se lehetett befeketíteni a történelem nagyvilágot megrengető magyar napjainak emlékét.

Hogy a lengyel tudósítók milyen szellemben tájékoztatták a lengyel közvéleményt a november 4-e utáni magyarországi eseményekről, arra példaként idézhetjük Marian Bielickinek november 8-án, tehát egy nappal azután, hogy Kádár Budapestre érkezett, a Lengyel Rádió leadott tudósítását, amelyet Willman nagykövét is aláírt: *„Budapest lemeszárllása tart. A városközpontban, a leg-súlyosabb harcok helyszínein voltam. A főútvonalakat szétzúzta a szovjet tüzérség pusztító tüze. A házak lángokban állnak. Holttestek az utcákon. Láttam, amint három tüzérségi lövedék szétrombolt egy égő házat, amelyből éppen csak kimenekültek az emberek.*

A VII. kerületben a mellékutcák többsége a védők kezén. Egy harckocsit, amely este benyomult egy ilyen utcába, harcképtelenné tettek.

Folyanak a harcok a munkáskülvárosokban is. Aktívan harcolnak a kommunisták. A lakosság teljes egészében támogatja a védőket. Vereség esetén sztrájkot helyeznek kilátásba.

A városban alkalmazott terror fokozza a gyűlöletet.

A kórházakban zsúfoltság. Nehézségek a gyógyszerellátásban. Az élelmiszerhiány nagyon súlyos, jóllehet a parasztek életük kockáztatásával igyekeznek termékeiket eljuttatni Budapestre.

A városban meggyilkoltak száma több mint 5000, a sebesülteké 50 000. Főként civilek. A Kádár-csoport egyetlen felhívása sem talál támogatásra. Budapest éhhalálra ítélese nem jelenti a Magyarország szabadságáért folytatott harc végét.

Adják át más szerkesztőségeknek.

Segítsenek a magyaroknak a szabadságukért vívott igazságos harcukban.”

Az ilyen szellemű és tartalmú tudósítások a lengyelekben automatikusan az 1944-es varsói felkelést jelentették meg, s az akkori hitlerista brutalitást azonosították a sztálinista kíméletlenségű szovjet hadsereg dicstelen magyarországi akcióival. Kínálkozó volt az is, hogy a felkelt Varsót és Budapestet cserbenhagyó nyugati világ 1944-es és 1956-os bünyös közönyös magatartása közé egyenlőségjel kerüljön.

A legmeretebb beszámoló Wiktor Worszylski BUDAPESTI NAPLÓ 1956 című műve. Ennek utolsó részét 1956 decemberében a cenzúra már nem engedte közzétenni. Azt azonban nem tudta megakadályozni, hogy a szerző – egyébként a többi Budapestet megjárt lengyel újságíróval együtt – amolyan vándorelőadóként hónapokon át ne ossza meg magyarországi élményeit nagy számban összegyűlt hallgatóságával.

1956. október 28-án az újságíróknál fontosabb személyek érkeztek Lengyelországból Budapestre. Gomulkaék, a helyzet komolyságát mérlegelve, helyzetfelmérő látogatásra küldték Marian Naszkowski külügyminiszter-helyettest és Artur Starewiczet, a Központi Bizottság póttagját. Céljuk az volt, hogy rábírják „Nagy Imrét és Kádár Jánost a változások adott szinten történő lezárására”, s egyúttal elítélik Gerőt azért, mert „a közrend helyreállítása céljából” segítségül hívta a szovjet csapatokat.

A LEMP KB október 28-i ülésén támogatásáról biztosította az aznap megalakult Nagy Imre-kormányt és programját. Ez azt jelenti, hogy Gomulka szövetségesének tekintette az addig bizonyos vonalakban hozzá hasonló sorsú magyar államfőt. Naszkowski és Starewicz két alkalommal is találkoztak Nagy Imrével és Kádárral, s már október 30-án, visszaérkezésük napján beszámoltak magyarországi tapasztalataikról a Politikai Bizottság ülésének. Aláhúzták azt, hogy „a szovjet csapatok budapesti kivonulása után megkezdődhet a Nagy Imre-kormány programjának megvalósítása”.

Igaz, hogy Gomulka megriasztotta Nagy Imre bejelentése, miszerint Magyarország kilép a Varsói Szerződésből, kinyilvánítja az ország semlegességét, s annak garantálása céljából a négy nagyhatalomhoz fordul. A lengyel első titkár legfőbb célja a felforrósodott és a magyarokéhoz hasonló reményeket táp-

láló lengyel társadalom lecsillapítása volt. Annak ellenére, hogy Nagy Imre lépéseit Gomulka a magyar példára fogékony lengyelekre nézve veszélyesnek ítélte, egyetlen volt a szocialista tábor vezetői közül, aki november 1-jén fenntartással élt a Hruscsovék által tájékoztatásul Bresztben bejelentett intervencióval szemben. A lengyel vezetők november 4-én közzétett nyilatkozatukban ország-világ előtt is kifejezést juttatták, hogy az intervenció nem jelentheti a magyar belpolitikai kérdések tényleges megoldását. Az is igaz, ugyanakkor utasították a lengyel ENSZ-nagykövetet, hogy az Egyesült Államok küldöttének a szovjet fegyveres beavatkozást elítélő határozata ellen szavazzon. Amikor Michałowski ENSZ-nagykövet a szovjeteket és a Kádár-kormányt támogató szavazásáról a lengyel társadalom tudomást szerzett, befolyásos lengyel értelmiségiek Adam Rapacki külügyminiszter azonnali lemondását követelték.

Hozzá kell tennünk, ameddig lehetett, Gomulka halogatta, hogy a Kádár-kormánnyal szorosabb kapcsolatra lépjen, s rendre elhárította annak közeledési kísérleteit. A lengyel fél egyelőre csak a Kádár-kormány kereskedelmi miniszterével állt szóba, mivel a LEMP Központi Bizottsága százmillió zloty értékű árusegélyt szavazott meg Magyarországnak. Ezt mielőbb le akarta szállítani. Kádárék a sztrájkoló bányászok miatt elsősorban a szénszállítmányokat sürgették.

A lengyel társadalom október 26. és november 19. között Magyarországra juttatott adománya értékben meghaladta a kétmillió USD-t. Ez kétszerese volt annak, mint amit ugyanebben az időben Magyarország adományként az egész világtól kapott. Gomulkaék Nagy Imréék hitszegő elrablása is mérhetetlenül felhőborította. December elején módot találtak Kádár sarokba szorítására. Marosán György a rá jellemző primitív harsánysággal interjú adott a Francia Kommunista Párt hírhedt napilapjának, a *l'Humanité*-nek, amelyben leszögezte, hogy az imperialisták a szocialista tábor két leggyengébb láncszemére, Lengyelországra és Magyarországra csaptak le. Ezt a lengyel fél tudatosan úgy értelmezte, hogy Marosán szerint Gomulka az imperialisták juttatták hatalomra. A következmény az volt, hogy Willman nagy-

követ december 3-án felháborodottan tiltakozott Kádárnál, aki hosszasan mentegetőzött, mondván: „*Marosán nem mindig gondolja végig teljes egészében saját megfogalmazásait.*”

Aláhúzendő, hogy a cenzúra szigorodása, Gomulka belpolitikai irányvonalának lassú bolsevizálódása ellenére a szocialista táborban egyedül Lengyelország zárkózott el a FEHÉR KÖNYV címen közzétett hazugsággyűjtemény kiadása és a kádárista külügyminisztérium által rendezett propagandaosztikus '56-os fotókiállítás bemutatása előtt. Az utóbbit egyébként a LEMP Központi Bizottságának illetékes szakemberei különösen primitívnek, egyenesen bárgyúnak találták.

Gomulka másfél éven át elodázta azt, hogy látogatást tegyen Kádár Magyarországon. 1958 májusában bekövetkezett hivatalos budapesti útját szófiai és bukaresti látogatásai közé iktatott kitérőnek tüntette föl, így méréselve annak jelentőségét. Megérkezése előtt azt is kikötötte, hogy budapesti tartózkodása idején nem folyhat per Nagy Imre ellen. Kádár erre ígéretet tett. Ma már tudjuk, hogy becsapta vendégét.

Gomulka volt az egyetlen a keleti tömb politikusi közül, aki, amennyire tőle tellett, közbenjárta Nagy Imre megmentése érdekében Hruscovnál. Tudta, hogy e kérdésben valójában a szovjet államfő az illetékes. Egyetlen gyenge adalappal hozakodhatott csak elő; azzal az érvel, hogy Nagy Imre kivégzése felmérhetetlen károkat okoz a nemzetközi munkásmozgalomnak. Miért vállalta ezt az eleve kilátástalan közbenjárást? Talán öntudatlan hálát érzett az október 23-án kirobbanó magyar forradalom iránt, hiszen a váratlanul nagyobb gondok elé néző szovjet pártvezetők elsősorban a magyar események miatt törődtek bele abba, hogy az akaruk ellenére első titkárrá, a lengyel állam vezetőjévé avanszált Gomulka véglegesen a posztján maradjon.

A Nagy Imre kivégzését követő lengyelországi hivatalos csendet Gomulka csak tizenkét nap múlva törte meg. Igaz, akkor „fegyelmezett pártkatonaként” hirdette a Gdański Hajógyárban tartott beszédében, hogy „*Nagy Imre, aki revizionista volt, az ellenforradalom erősödő hulláma, a néphatalommal szemben ellenséges erők nyomására lépésről lépésre haladt az ellenforradalom előtti kapituláció felé, tel-*

jesítette annak követeléseit, elveszejtette a szocialista rendszert Magyarországon”. E beszéd elmondására azonban az az önvédelmi reflex is készíthetete, hogy olyan hírek kaptak lábra a nemzetközi sajtóban és odahaza, miszerint Nagy Imre kivégzése elleni tiltakozásul lemondott posztjáról, illetve tiltakozása miatt arról lemondani kényszerült. Gdański beszédét Hruscovék és Kádárék egyaránt nagy meglepéssel fogadták.

A lengyel társadalom nem osztozott abban, amit Gomulka – a népek címzett figyelemzeteként is – a gdański beszédébe foglalt. Európa keleti térségében Lengyelországban, Katowicében emlékeztek meg először nyíltan Nagy Imréről és mártírtársairól – két nappal kivégzésük után, harmincegy évvel az 1989-ben bekövetkezett politikai-társadalmi földcsuszamlás előtt. A *Népsport* 1958. június 20-án kelt beszámolójából tudjuk, hogy két nappal azelőtt, szerdán délután a Bp. Honvéd barátságos mérkőzést játszott a Ruch Chorzów labdarúgócsapatával, s 3:1-re győzött. „*A két csapat végig nagy küzdelmet, változatos mérkőzést vívott egymással. A játékot a Honvéd irányította, de a hazaiak támadása mindig veszélyt jelentett. A győzelem kivívásában nagy része van Machosának, aki mesterhármast ért el*” – olvasható a rövid, szokványos krónikában. Arról nem szól a beszámoló, amiről a Központi Bizottság illetékes osztályára érkezett politikai hangulatjelentés: a katowicei stadion 15 000 nézője a mérkőzés kezdete előtt kikövetelte, hogy egyperces néma vigyázással tisztelegjenek a két nappal azelőtt meggyilkolt magyar mártírok emléke előtt. Ugyancsak hangulatjelentésekből tudható, hogy Poznań több ipari üzemében is egyperces csenddel adóztak a kivégzettek emlékének. A párttag-ság körében bekövetkezett erózióról, a politikailag elkötelezett egyén lelki drámájáról és felszabadulásáról mindennél többet elmond az az 1958. június 20-án kelt levél, amelyet a Központi Bizottság kapott Bronisława Piaseckától, aki 1928 óta tagja volt a Lengyel Ifjúság Kommunista Szövetségének, majd a Lengyelországi Kommunista Pártnak. Az egysoros üzenet, amelyhez feladója párttagsági könyvét és magas kitüntetését is csatolta, így hangzott: „*Virág helyett Nagy Imre és társai sírjára pártkönyvem és kitüntetésemet helyezem.*”

Függelék

Érdekeségként közöljük Drahos Lajosnak, a Magyar Népköztársaság varsói nagykövetének (tárgyunkhoz szigorúan nem tartozó) 1951. július 1-jén kelt szig. biz. jelentését. A nagykövet által személyesen gépelt beszámoló helyesírása és sajátos központozása nyilván az ellenség félrevezetésére szolgált, ha az a titkossá minősítés ellenére vagy éppen emiatt hozzájutna az épületes jelentéshez (amely egyébként négy és fél évtized múltán posztmodern szöveggént is olvasható). – A jelentést betűhíven közöljük.

1

**MOL Külügyi Levéltár Hess András tér
LENGYELORSZÁG Tük
XIX-J-1-j 1. doboz 1/c 01277/1951
/jelzet/**

KÜLÜGYMINISZTER SZIGORUAN
TITKOS

001277 szám. ÉRKEZETT: 1951 JUL 06
II. ügyosztály
A beadvány eredete: Varsó
száma: 79

/külső borító/

Varsó, 1951, július 1.
Tárgy, bemutatkozó látogatás
szig.biz. (79) Bierut elnöknel.

Jelentem hogy június 25, ikén 1 orakor fogadott Bierut elnök, A protokoll szabályoknak megfelelően, zsaketben diszszázad előtt, a protokoll főnök vezetésével minden ceremónia hibátlanul lett végrehajtva, aprotokoll főnök Bathol nagy mrgelégedésére és e elismerésére.

A magánkihatalgatás a külügy miniszter jelenlétébentörtént. Bonta elvtárs tolmácsolt.

Nagy örömmre szolgál mondotta Bierut elnök , a Magyar Népi demokrácia követét itt üdvözölhetem.

Volt már ön Lengyel országban?

Lengyel országban most vagyok először, válaszoltam, Ellenben az elnökurat , tudományos munkájából ismerem,és egy Magyar mun kásnak a legnagyobb öröm hogy az elnökuratszeméjens is meg ismerheti. Nagyon megkapo az a hatalmas építkezés amit itt látok mongyottam. Naprol napra észelhető hogy fogynak annak aromoknak száma ame-

jet a fasiszták okoztak. Ugy látom hyogy az építkezés gyorsabban halad mint nálunk.

Az eredmények azt mutatják ,mondotta Bierut elnök,hogy nagyon szépek magyar országo is. Külömbőségcsak az,hogy lengyelországban a pusztítások sokkal nagyobbak voltak mint magyarországon és nemcsak varsóban, hanem más lengyel nagy városokban és falvakban szintén nagy pusztítások voltak. Igy nekünk, mon dotta Berut elnök, a városok felépítésével egyidőben kellett tervezni a gyárak építését, ugyan ekkor magyar országon job ban rálehetett menni a gyárak építésére.

Mijen kilátások vannak a termésre, kérdezte Bierut elnök? A termés mondottam az idén nagyon jonak mutatkozik. Vannak hejek ahol a buza 2 méterre is megnöt,eges hejeken, nem nagyon számot tevő területeken, az esső már sok, az ár víz is kárt okozott.

Nálunk most kenyér jegy van. De remélem ez az én véleményem, kenyér jegyre nem lesz szükség.

Bierut elnök azt mondta hogy lengyelországban az ipar meg növekegységével a városok ipar telepek fogyasztása megnövekedett, és a kisparaszti földekenn a termelők nem tudják ják kielégíteni a szükségletet.

Nálunk mondottam még a kulákok sok szabotázs cselekményt követ el. Azt hiszem, hogyha a szövetkezeti rendszerünk jobban meg erősödik akkor a szabotálások csökkenni fognak.

Az lehet mondotta Bierut elnök, de ezzel az osztályharc nem szünik meg amej elől kitérni nem lehet.

Most fojik a nagy per az összeesküvők ellen, magyarországon, mondotam.

Igen mondotta Bierut elnök, az egyház egy nagy nemzetközi szervezet, amej még igenerős. Es lengyel országban is a legnagyobb ellenfél.

Oda fordult Ksesefkihez,és azt mondta. Néha egészen jól jön egy ijjen per. Azután Rákosi elvtárs hogyléte felöl érdeklődöt.

A miRákosi elvtársunk jól van, mondotam. Sokat dolgozik. Igen, mondotta Bierut elnök, sok jó és eredményes munka.

Kérem önt adja át üdvözetemet Rákosi elvtársnak. A disz örség sorfala mellett,vonultunk ki

Amikor haza értünk, a protokoll főnöktől elbucsuztunk, azt mondtam elvtársaimnak, látják hogy megtisztelti a lengyel nép a ma-

gyarnépet, nagyon jó munkát kell végeznünk
hogyezt a megbecsülést továbbra is kérde-
meljű és megtartsuk.

kézalírás
Drahos Lajos
Varsoi Magyar követ

Magyar Külügyminisztériumnak
B u d a p e s t

2

o01277/sz.biz./1951.pol. Bemutatózó
látogatás
Bierut elnöknél

DRAHOS LAJOS elvtárs
rk.követ és megh.miniszter
Varso

A/II/a
SZIGORUAN BIZALMAS

A mult futárpostával megkaptam Követ Elvtárs jelentését a bemutató látogatásokról és meglepéssel állapítom meg, hogy gyorsan sikerült a kapcsolatokat a hivatalos lengyel szervekkel felvenni.

Kérem Követ Elvtársat, hogy a jövőben a látogatásokról csak a lényegyet jelentse. Nem kell, hogy szó szerint leírja a beszélgetés tartalmát.

Budapest, 1951. július 14.

/Farkas Mihályné/
osztályvezető

Kovács István

MAGYAR HASZIDOK CSELEKEDETEI

*Szabolcsi Lajos: Magyar haszid történetek
Engel Tevan István rajzaival, Szabolcsi Miklós
utószavával
Makabi, 1996. 185 oldal, 800 Ft*

Szabolcsi Lajos 1920-ban kezdte publikálni haszid történeteit. Ekkor már öt éve, hogy névlegesen is átvette 1915-ben elhunyt apjától az *Egyenlőség* című zsidó hetilap szerkesz-

tését. Ez az orgánium alapításától kezdve, már Szabolcsi Miksa szerkesztésnek idején is a liberális és haladó szellemű zsidók nézetét képviselte: vállalta az asszimilációt, és a zsidó vallású, magyar érzelmű embert állította példaképül olvasói elé. 1898-ban még így ír az apa, Szabolcsi Miksa az *Egyenlőség* hasábjain az ortodoxia szélsőségeinek, műveltség- és haladásellenesnek tartott „chasszideusok”-ról: „Féltünk, hogy Lengyelország és Oroszország után itt is tért hódít majd a legextrémebb irány, a chaszszidizmus, ami nálunk egyenlő volna az öngyilkossággal”, hiszen a haszidok semmiféle világi tudást, képzettséget nem tűrtek, csak csodarabbijaikban hittek. Mindazonáltal nem ajánlja az ortodoxia híveinek, hogy kiközösítsék a haszidokat (akik egyébként nemes egyszerűséggel gonosztevőknek titulálták a haladó párti zsidókat), hiszen „ha magukra maradnak, elzülленek, ha viszont a mérsékelt orthodoxokkal maradnak, belevihetők a haladásba és magyarosodásba”. Harc folyt tehát a zsidók között, s ennek árát mindkét oldalon megfizették. „Mind den hívás, amely a haza ajkáról röppen, elsősorban hozzátok szól, magyar zsidók” – buzdít a lap 1915-ben, és hosszan közli a hadikölcsönt jegyzett, no meg a hősi halált halt zsidók listáját, majd megható hírből számol be arról a zsidó katonáról, aki testét magyar zászlóba burkolva esett el az első világháborúban.

A háborús vereség és Trianon, főleg pedig az idő múlása más távlatba helyezi a zsidóknak egymáshoz és a magyarokhoz való viszonyát. A haszid világ jószerivel csak kuriózum a területét veszített, modernizálódó országban, még ha Újhely és Kálló, a két fontosabb haszid központ Magyarországon marad is. Szabolcsi Lajos már megszépítő mesékben tudósít a kállói csodarabbi életének néhány fordulatról. Nem esik szó ellentétről, ortodoxiáról, tanulatlanságról, a történelmi háttér viszont hitelesnek tűnik: II. József, Szentmarjay Ferenc, két vérvád, a kállói, majd csaknem száz év múlva a tiszzaeszlári. Azt, hogy Jichák Eizik Taub a Baal Sém Tov tanítványa volt, mi másképp tudjuk: inkább annak tanítványáé, Dóv Beré, ez azonban megbocsátható szépítés, ha az.

Martin Buber magyarul is ismert HASZID TÖRTÉNETEK-jében csak kevés szó esik magyar csodarabbiokról. Ennek az az oka, hogy e misztikus mozgalom nem nagyon tudta megvetni a lábát magyar területen, annál in-

kább keletebbre, lengyel és orosz földön. Magyarországon az északkelti országrészben voltak hívei, ahol a felvilágosultabb zsidók száma kisebb volt. A legismertebb caddik vitathatatlanul Der Kalever, a kállói rabbi: rebe reb Eizikl Taub. Az ő csodás életének és híres tetteinek Buber egy fejezetet, Szabolcsi Lajos pedig egy egész könyvet szentel.

A MAGYAR HASZID TÖRTÉNETEK nem meríti ki a címében jelzett témát, hiszen öt történetből négy csak a kállói rabbival foglalkozik, A DEBRECENI VÁSÁR című pedig egy halárral, reb Chajim Weinsteinnel, akit az örök reménység, Illés próféta csodálatos módon segít meg: nem lévén más kívánsága a halásusnak, a próféta kifizeti a halak árát, ő pedig visszaadhatja az eladásra szánt portéka életét, ily módon szereve magának egy csodálatos napot. A többi négy, lazán összefüggő történetnek a kállói rebe, illetve későn született és agg kort megélt fia, Mayerl a hőse. A mesék ideje így a Baal Sém 1760-as halálától fia révén 1882 utániig, a tiszaezlári vérvád idejéig terjed.

A LEVELEKI MENYEGZŐ című elbeszélésben a nagyok nagyja, a mozgalomalapító Baal Sém Tóv halálos ágyához hivatja a kállóit, hogy rábízva nevelt fiát, Jiszroél (az elbeszélés úgy tudja, a Baal Sémnek nem volt saját gyermeke, holott történelmi tény, hogy volt): nevelje fel, és keresse meg a neki rendelt lelket, amely női testbe költözött. Jiszroél és Chave lelke azért született újra több mint háromszáz év múltán, hogy alkalmuk legyen vezekelni spanyol hercegeként és inkvizítorként a zsidók ellen elkövetett, majd megbánt bűneikért. A kállói pap elvégzi a rábizott feladatot, s csak kevés híve tudja, hogy az 1790-ben megtartott menyegző két régóta bolyongott lélek egymásra találása volt az Alkotó akarata szerint. E kevés hívének viszont tudnia *kell*ett róla: ők adtak hírt a csodákról az utódoknak, a történetekben pedig rájuk jut a rabbi állandó kíséretét adó, ámuldozó hívő szerepe.

A NEFELEJTS című elbeszélésben ugyanúgy keveredik a mesés elem (Illés próféta eltűnése) és számos történelmi tény, mint azt Buber számos történetében is láttuk: a háborúk, a császár zsidókat sújtó vagy pártoló politikája, ez esetben II. József „zsidóbarát” rendeletei, Szentmarjay Ferenc, aki titokban

segíti a kállói rabbit, vérvádak. A szép kocsmáros lány, Nefelejts eltűnése miatt bebörtönöznek és megkínoznak őt zsidót, köztük a kállói rabbit is; megmenekülésükhöz a császár közbelépésére éppúgy szükség van, mint Elje nove (Illés próféta) menekülést biztosító szekerére. (A tüzes szemű, álruhában, csak keveseknek hirtelen fel- majd eltűnő próféta visszatérő alak mindegyik történetben. Ő a Messiás vagy annak előhírnöke, és mindig az veszi észre, aki várja őt. Így valójában mi magunk döntünk érkezéséről, hiszen akkor van itt, ha felismerjük; eljövetele tehát a jámborak számára akár mindennapi lehetőség.) A későbbi jakobinus összeesküvő szövetségest keres a szabolcsi haszidok vezetőjében, aki fogságában is a magyarok iránti hűségéről tesz tanúbizonyságot: „*Mi nem lehetünk itt rombolók. Ha úznak is, vernek is, mégis az ő testvéreik vagyunk, ő hozzájuk tartozunk. Magyarok vagyunk*” – mintha a száz évvel későbbi asszimiláló zsidók mondanák e szavakat. Újjoncot is örömmel küld a rabbi a megyének, „*herék számban tizenkettőt*”, s hogy *valóban* annyit, a történetből szinte kibeszélve, lábjegyzetben közli a szerző a történelmi forrást.

A MAYERL című elbeszélés a tiszaezlári vérvád idején játszódik. Mayerlből, a kállói szent rabbi otthonról elkerült fiából a váradi püspök keresztény vallású magyar urat nevel. A már aggastyán „Kállay gróf” kiszabadítja a tanúvallomásra kényszerített zsidó koldusokat, akik felébresztik benne régen kihunyott zsidó öntudatát. Otthagyja családját, megtér a zsidókhoz, bűne megbocsáttatik, amelyről úgy szerez tudomást, hogy halála előtt értesül fia csodálatos gyógyulásáról.

A KÁRTYÁSOK hősei vétkes zsidók, akik azal tetézik bűnüket, hogy péntek este egy kocsmában pénzben játszanak. Mégis Illés próféta figyelmezteti a kállói szent embert, hogy mentse meg a lelküket. Igen ám, de hogyan menjen péntek este Kállóról Nyíregyházára a törvény megszegése nélkül. A falu szélén ott volt még akkor kifeszítve az érevdrót, határjelzés a zsidóknak: onnan legfeljebb kétezer lépést tehetnek meg szombaton. A kállói tehát megparancsolta híveinek és az érevdrótnak, hogy menjenek vele. S mennek sebesen, a törvény megszegése nélkül a kártásokhoz, hogy egy történet elmondásával jó útra térítse őket.

A mese, a történet tehát csodákra képes, ha a hit vagy az ima már nem segít – ismerjük ezt Bubertől (HÁROM GENERÁCIÓ). Szabolcsi Lajos történetei is efféle kései írások: megszelídül bennük a zsidók nyomorúságos élete, a haszidok küzdelme a világ uraival, az ellenzőkkel. De nem ez a külső erővel folytatott harc van egyikőjükénél sem előtérben (Buber történeteiből is nehéz kihámozni, hogy mennyire szétszabdalt, fokozatosan elfajuló volt a haszid mozgalom), hanem a hitükkel és hitükért folytatott belső küzdelem.

Miben különböznek – műfaji szempontból – Martin Buber történetei a Szabolcsi Lajoséitól? E viszonyításra nem azért van szükség, mert Buber történetei az „eredetiek”, hanem azért, mert ez az egyetlen viszonyítási alapunk. Tudjuk, hogy az első négy-öt generációhoz tartozó caddik történeteit is utólag jegyezték le, nem nagy tévedés tehát azt mondani, hogy mindegyik (lejegyzés) alapja a folklór. Buber ezekből a terjengős leírásokból tömör, tanulságra vagy csattanóra kihegyezett példázatokot, tanításokat fabrikált, olyan „hitelességgel”, hogy szinte megújította a haszidizmust. Szabolcsi Lajos forrásait még kevésbé ismerjük, de maga is szabolcsi – s lokálpatrióta – lévén, nyilvánvalóan merített helyi adatokból. A haszidizmus történetei ekkoriban kezdtek divattá válni, tudományos és irodalmi feltárásukkal Buberén kívül Dubnow, Horodeczky, Perez és Berdiczewsky foglalkozott, a téma tehát a levegőben volt. Szabolcsi – nem sokkal Buber első könyvei után – a húszas évek elejétől publikálta haszid tárgyú elbeszéléseit, amelyek nem tanítások, hanem szabályos történetek. Középpontjukban a (kállói) rabbi és hívei állnak (mint Bubernél), akiket Szabolcsi színes érzékletességgel és nagy szeretettel elevenít meg (Buber távolságtartóan, saját személyét teljesen kikapcsolva mondja el történeteit). Nem hiányzik közben a történelmi háttér, az életmód, az ünnepek, a rítusok sajátos stílusú leírása sem.

Ami Bubernél külön történet (Mirjám vándorló kútja), vagy több más caddik képessége (az út ugrása), az Szabolcsinál a reális történetbe illeszkedik. Buber valamely történetet csak az eseményre és tanulságára csuszít le, ritkán sejteti, s különösen nem közli pontosan a helyszínt, a történelmi hátteret, az időpontot. Szabolcsi hol a történetbe he-

lyezkedő, hol azt kívülről szemlélő elbeszélőként ad hírt egy eseményről, például a leveleki menyegzőről, két vérvádperről, s ez jó alkalom zsidó imák, szokások leírására (a szöveg zsargonban, vagyis jiddisül idéz énekeket, közhasznú szavakat), de a kállói rabbi csodás tetteinek és képességeinek bemutatására is. A szöveg elbeszélő menete és stílusa ezért gyakran megtörik, amikor zárójelben vagy lábjegyzetben közölt adattal, zenei elemzéssel, helytörténeti adalékkal a történet hitelességét igyekeznek elérni. Ízes stílusa, választékos, egyéni szóhasználata révén ugyanakkor érdekesen tudósít a történelem és a jiddis nyelv mára lezárt szakaszáról. Nála az Isten néha *Alkotó*, a hiba *makula*, a lovat néha csak „*ostorsegítség*” lehet gyorsabb haladásra rábírní; az egyik hős *Oroszlán Mócsi*, ami nyilván a Löv fordítása, aki hanyattatása miatt egy szekéren „*szegi az ünnepet*”, ennek nagyapja meg jiddisül *Joszeif Téglasser*. Szabolcsi nemcsak a Szabolcs vármegyei viszonyok leírásában otthonos; amikor hősei a mennybe mennek, arról is részletes leírással szolgál. A könyvhöz Szabolcsi Lajos fia, az irodalomtörténész Szabolcsi Miklós írt előszót.

Rácz Péter

GASZTRONÓMIAI KALANDOZÁSOK

Borda József–Sándor László–Szabó Ernő–Szigeti Andor: Gasztronómiai lexikon
Szerkesztette Csizmadia László
Mezőgazda Kiadó, 1993. 496 oldal, 2590 Ft

Szabó Ernő–Szigeti Andor: Sörlexikon.
Sörtörténelem
Akadémiai Kiadó, 1996. 414 oldal, 2480 Ft

A napjainkban hazánkban megfigyelhető és érezhető társadalmi tagozódás aligha járul hozzá általában a nemzeti kultúra fejlődéséhez. Nem kivétel a gasztronómia sem, legalábbis ami a hétköznapi változatát illeti. Az „haute cuisine” régen látott felvirágzásának

azonban minden feltétele adott. Az „haute cuisine” (anglo- és germano-francia elnevezés, franciául „grande cuisine”) kialakulásának alapfeltételei Michael Freeman (1977: 144) szerint a következők: a nyersanyagok kellő mennyisége és változatossága, különböző konyhák találkozása, az igényes fogyasztók kellő száma s végül egy mentalistásbeli, nevezetesen hogy az igényes fogyasztók is örömeiket leljék az étkezésben.

A gazdasági-politikai helyzet olykor drasztikusan befolyásolja az egyébként a legjobban kiszámíthatók közé tartozó gasztronómiai könyvpiac viselkedését. Például a magyar polgár számára éppen akkor lett nagyságrendekkel drágább egy kiruccanás Prágába, amikor irodalmi, művelődéstörténeti igénnyel megírt PRÁGAI SÖRKALAUZ jelent meg (Polgár & Simkó 1989). Így nem csodálható, hogy ez a nagyobb kelendőségre érdemes könyv megjelenése után hamarosan leszállított áron is kapható volt. (Így került egy példány jelen sorok írójának birtokába is.)

Úgy látszik, az utóbbi évek nem kedveznek nemzeti teoretikus gasztronómiánk kibontakozásának sem. Alighanem ennek a jele, hogy a magyar gasztronómia szakirodalma számbavételének az 1980-as években vett lendülete (Éliás & Szántó 1984, 1985, Kárpáti, szerk., 1987, Borda 1989) az 1990-es évekre megtorpant. Annál nagyobb örömmel szolgálhatna, hogy az utóbbi években enciklopédikus igényű gasztronómiai munkák jelentek meg, nevezetesen a GASZTRONÓMIAI LEXIKON és a SÖRLEXIKON. Az előbbi nem különösebben magas színvonalú hasonló tárgyú nyugati lexikonok (talán csak egy) magyar témájú szócikkekkel kiegészített adaptációja, az utóbbi viszont igényes, önálló mű. A GASZTRONÓMIAI LEXIKON eredetijének korára mindenestre néhány fogódzó akad a könyvben: akkor készülhetett, amikor a perzsák még kilencmillióan voltak (ez szerepel ugyanis a *Perzsa módra* szócikk kiegészítésében, 336. o.) – ma négyezer-ötször többen vannak. Az eredeti nyelvet illetően a németre tippelhetünk. A GASZTRONÓMIAI LEXIKON *Worcester* címszóval veszi föl a híres mártásféleséget, holott ez *Worcester*, s a német forrást félreértve ezt is hozzáteszik: „eredeti neve *Wuster-mártás*”. Eből annyi helyes, hogy a név ejtése nem „vorcseszter”, ahogy a lexikon a kiejtést megadja

(477. o.), hanem durván „vuszter” (finomabban „wusta”), mármint a *Worcester* szóé. Az alkalmanként ezzel is ízesített *Bloody Mary* szócikkében (56. o.) kicsit helyesebb *Worcestershire* változatban szerepel (a *-shire*-t bátran el lehetett volna hagyni), itt viszont a szintén említett Tabasco-szószt is illet volna nagybetűvel írni (mind a Worcester, mind a Tabasco márkanév, ráadásul mindkettő helynévről kapta nevét). A *tabasco* írásmódból is valószínűsíthető a német forrás: a németben ugyanis a közneveket is általában nagybetűvel írják, az adaptáló szegény pedig igazán nem tudhatta, hogy tulajdonnév-e vagy közné.

Az adaptációk számára különös nehézséget okoz a köznyelvben is nehezen definiálható dolgoknak lexikonszerű megjelenítése. Ezek a szócikkek általában a GASZTRONÓMIAI LEXIKON-ban is bizonytalanok, például *hab* (185. o.), *kocsonya* (239. o.), *morzsa* (295. o.), *ostya* (319. o.), *szelet* (408. o.), tulajdonképpen hiányzik az átfogó *pecsenye* szócikk is (334. o.), egyértelműen hiányoznak például *lé*, *omlett*, *özgerinc*.

Néhány szócikk rögtönzött módosítása vagy pótlása ilyesvalami lehetne:

hab: 1. apró buborékokból álló, laza szerkezetű anyag, általában folyékony anyagok felverésével, illetve közben segédanyagok adagolásával készítik. Töltelékek ízesítésére, lazítására, sütemények díszítésére stb. használják. Ilyenek: tejszín_~, tojásfehérje_~ stb.

2. *mousse* (francia): zsitán áttört, vajjal kevert, tejszínhabbal lazított, fűszeres, aszpi-kos hidegkonyhai készítmény (pl. libamáj_~, hal_~, sonka_~ stb.).

3. *chaudeau* (francia), *sodó*, régiesen *zsufa*: például bor-, citrom-, tejsodó stb., amelyek általában éttermi meleg téstákhoz készülnek. A cukrászatban vannak habszerű tésták, mint a *baiser* (francia) stb., melyek kihabosított anyagokból készülnek. A *zsufa* a régi magyar konyha ismert levese volt, ami hasonlított a sodóhoz.

özgerinc: 1. az *öz* gerinchúsa, melyet pácolnak, szalonnával tűzdelnek, fűszereznek, és sütés után felszeletelve, körettel vagy mártással tálalnak.

2. cukrászatban és konyhán egyaránt használt forma.

3. cukrászati termék, melyet _~ formában felvert téstából sütnék, mandulakrémmel

töltenek és csokoládéval vonnak be, mandulával diszítének.

pecsenye: 1. általában egészben sült hús, pl. bárány~, fácán~, kacsá~, liba~, malac~.

2. főleg disznóvágáskor vagy →*lacikonyhá*-kon frissen sült sertéshús.

3. a →*menü*ben elfoglalt helye alapján →*főétel*.

4. szóösszetételekben egyrészt lehet ételek fantáziánéve, pl. apró~, laci~ (más néven cigány~), zsvivány~ (→*vablóhús*); húsrész, pl. fehér~ és fekete~ (→*comb*), →*szűzpecsenye*, vese~ (→*bélszín*).

Ami a GASZTRONÓMIAI LEXIKON *rétes* szócikket illeti (364. o.) nem domborítja ki kellőképpen az úgynevezett *húzott rétes* és a *tiroli rétes* különbségét. A *húzott rétes* magyar konyhai és cukrászati különlegesség. Sós, ecetes vízzel, gyúrt tésztaból készül. Az asztal terítójén kihúzzák, kinyújtják hajszálvékonyra, majd megtöltik dióval, mákkal, gyümölcsfélékkel, túróval stb., és melegen tálalják. Sós töltelékkel a húzott rétes húslevesbetétként (például tündősrétes, májrétes) vagy előételként (például halas rétes, rákrétes, gombás rétes) is szerepelhet. A húzott rétesek közül említésre méltó a (földi)epres, őszibarackos, mandulás és kaporos-túrós vagy az ugyancsak ide tartozó vargabéles, valamint a közismert gyümölcsös, túrós és káposztás rétes. Tulajdonképpen egészen más a *tiroli rétes*, ami hajtogatott vajastésztából készül, de töltelke hasonló a húzott réteséhez. Ráadásul a GASZTRONÓMIAI LEXIKON nem tartalmaz olyan alapvető szócikket sem, mint például a rétes fejlődése szempontjából döntő *baklava* (az egyébként is gyenge *Keleti édességek* szócikk – 232. o. – sem említi). A *baklava* török, görög és közel-keleti sütemény. Harminc-negyven réteg vékony tésztaból készül, diós (mandulás, pistáciás stb.), mézes, fűszeres töltelékkel – s ez szolgált balkáni közvetítéssel a magyar rétes alapjául.

A magyar művelődéstörténetnek valóban nagy adóssága a hazai gasztronómia történetének megírása. Nagyon keveset tudni például a hazai pezsgőgyártás kezdetéről, de az idevágó szócikkben (337. o.) megemlítheték volna például a pécsi Littke családot, amely a XIX. század közepétől a II. világháborúig foglalkozott pezsgőgyártással. A GASZTRONÓ-

MIAI LEXIKON szerzői igyekeztek felvenni a legjelentősebb hazai vendéglőket, szakácsokat, vendéglősöket, szakírókat stb., azonban szócikkeik általában gyengék, elsősorban címszólistaként használhatók majd igényesebb hasonló tárgyú mű megírásakor. (A szerzők semmi jelét sem mutatják például, hogy feldolgozták volna a korai magyar szakácskönyv-irodalom összefoglalását, Kovács Sándor Iván könyvét.) A címszólista is kellő óvatossággal kezelendő, hiszen például így ilyen terjedelmű lexikonba semmi nem indokolja két nyelvész (!) – Gombocz Zoltán (165–166. o.) és Prohászka János (347. o.) – felvételét, noha mindketten írtak gasztronómiai tárgyú szómagyarázatokot is. (Ráadásul a Prohászka kezdetű valami ebben a könyvben a legnagyobb jóindulattal sem minősíthető szócikknek.) Ugyanakkor méltánytalan lenne elhallgatni, hogy a lexikonban legalábbis a magyar gasztronómiatörténet tárgyában van néhány tömör szócikk, ami forrásértékű. A sikerültebb „nemzetközi” tárgyú szócikkek közé tartozik például az *Angolos süítés*, s hasonlóképpen ügyes ábrák mutatnak be különböző tálaló felszereléseket. (A házizalamb, kecskébeka, muflon, rénszarvas ábráként való bemutatását viszont itt semmi nem indokolja.)

Néprajzi szempontból elképesztő butaságokat is tartalmaznak a GASZTRONÓMIAI LEXIKON egyes nemzeti konyhákat ismertető szócikkei. Az egyébként is csapnivaló *Japán konyha* (217. o.) szócikkében például ez áll: „*Evőeszközök használata nem szokásos, helyette lakkozott fapálcikákkal esznek.*” (Ennek japán megfelelője valamely nyugati konyháról: „*Evőeszközök használata nem szokásos, helyette nikkelezett fémből készült kanállal, késsel, villával esznek.*”)

A jó lexikon két fő erénye (a logika igazságelméleteinek típusaihoz hasonlóan) a koherencia és a korrespondencia, azaz hogy belülről hibátlan-e, és megfelel-e a külső tényeknek. A GASZTRONÓMIAI LEXIKON számtalan korrespondencialhibáját megtevézve koherenciahibákat is tartalmaz, így például úgynevezett vakutalókat. Például van **Varma**: →*Égetett agyagedény* utaló (463. o.), de ilyen szócikk, sőt *agyagedény* sincs, ráadásul a helyesebb *cserépedény* is hiányzik. Ugyancsak szerkesztői gondatlanság magyarázhatja olyasféle természettudományi csoda szere-

peltetését, mint a *ribizkegomba* (365. o., kétszer is).

A SÖRLEXIKON a GASZTRONÓMIAI LEXIKON-nál nagyságrendekkel igényesebben megírt és megszerkesztett munka, ami annál is furcsább, mivel a két mű társszerzői közül kettő (Szabó Ernő és Szigeti Andor) azonos, s a GASZTRONÓMIAI LEXIKON sör tárgyban írt szócikkei sem kirívóan színvonalasak. (Érdekes például az olyan, már 1993-ban fossziliának egy másik sörgyártó termékét felvétele, mint *Budapest sör; Göcseji barna sör; Kanizsa sör; Kinizsi sör; Márciusi sör; Rocky Cellar sör.*) A SÖRLEXIKON tulajdonképpen nem lexikon, több témáját azonban lexikonszerűen tárgyalja, s névmutatója révén enciklopédiaszerűen is használható.

A SÖRLEXIKON alaposan feldolgozza a sörgyártás történetét, s viszonylag részletesen szól a hazai söripar fejlődéséről is. A korai sörgyáros családokról (például Frohner) viszonylag keveset lehet tudni, a SÖRLEXIKON kiegészítéseképpen (csak a Hagenmacher – 106. o. – és a Dreher – 145–146. o. – családról van említés, a GASZTRONÓMIAI LEXIKON csak a Drehert ismeri, 111. o.) érdemes azonban megemlékezni lexikonszerűen három, a XIX. század közepétől a XX. század közepéig a hazai söripart uraló családról:

Aich: Schwechatból (Ausztria, Bécs elővárosa) Magyarországra települt, sörgyártással foglalkozó család; 1909-ben nemességet kapott enyedi előnévvel. – ~ Ferenc, id. (1835. Enyed pusztá, Borsod vm.–1903. december 23. Bp.): Az 1862-ben alakult kőbányai „Dreher Antal” serfőzde igazgatója. Az üzleti kapcsolatokon kívül édesanyja, Dreher Klára révén családi kapcsolatban állt a korszak másik sörgyártó dinasztiájával. – ~ Ferenc, ifj. (1863. március 20. Schwechat–1911. november 3. Bordighera, Olaszország): sörgyárigazgató, Bp. képviselő-testületének tagja. Id. ~ Ferenc fia. A Magyar Serfőzők Országos Egyesületének elnöke, a Dreher Antal Serfőzdei Rt. és a Hazai Bank igazgatósági tagja, a Gyáriparosok Országos Szövetsége alelnöke (1903). – ~ Emma (1866. március 13. Bp.–1954. október 5. Bp.): id. ~ Ferenc leánya, ifj. Hagenmacher Henrikkel kötött házassága tovább erősítette a hazai sörgyárosokhoz fűződő családi kapcsolatokat.

Dreher: a XIX. század közepén Schwe-

chatból betelepült, sörgyártással foglalkozó nagyiparos vállalkozócsalád. – id. ~ Antal (1810. június 7. Bécs–1863. december 27. Kleinschwechat bei Wien): osztrák serfőzőmester, nagyiparos. 1836-ban átvette apja schwechati serfőzdejének irányítását. Több kisebb kőbányai serfőzdet megvásárolva, 1862-ben alapította meg a „Dreher Antal” sörgyárat. Testvérének, ~ Klárának házassága révén családi kapcsolatba kerültek a korszak egy másik sörgyártó családjával, az Aichhal. – ifj. ~ Antal (1849. március 21. Schwechat–1921. augusztus 6. Schwechat): osztrák sörgyáros, nagyipari vállalkozó, id. ~ Antal fia, az osztrák Herrenhaus tagja, a Ferenc József-rend nagykeresztjének tulajdonosa. A Dreher Antal Serfőzdei Rt. elnöke. 1903-ban 9000 hold földbirtoka volt, mely egyben mintagazdaság, és ő volt a monarchia egyik legnagyobb versenystájlójának tulajdonosa. – ~ Jenő (?–1948. Bp.): ifj. ~ Antal fia, földbirtokos (10 946 hold), magyar királyi titkos tanácsos (1936). A PMBK és a Dreher Antal Serfőzdei Rt. igazgatósági tagja. Hagenmacher Lujzával kötött házassága tovább erősítette a három sörgyártással foglalkozó család szövetségét. 1933-ban a családi részvénytársaság Dreher–Hagenmacher Első Magyar Részvényserfőzde Rt. új néven fuzionált a vele szoros érdekközösségben álló Ifj. Hagenmacher Kőbányai és Budafoki Sörgyárak részvénytársasággal, és egyidejűleg az Első Magyar Részvényserfőzdet és a Dreher–Hagenmacher Textilművek részvénytársaságot is magába olvasztotta.

Hagenmacher: a XIX. század közepén Svájcban (Winterthur) Bp.-re származott protestáns nagyiparos család. – ~ Henrik, id. (1827. június 15. Winterthur–1917. június 6. Bp.): gőzmalom-tulajdonos és sörgyáros. Prágában kitanulta a molnárságot, majd 1854-ben települt Magyarországra. 1856–1862 között a terézvárosi Ördögmalom bérlelte volt, melyet ő alakított át gőzmalommá. 1862 után több gőzmalom tulajdonosa, a Pesti Molnárok és Sütők Gőzmalma Rt. igazgatótagja volt. 1880-ban megvette a budafoki Frohner-féle sörgyárat, melyet tizenkét gyermeke közül Henrik fia fejlesztett nagyipari részvénytársasággá. – ~ Károly (1835. március 13. Winterthur–1921. augusztus 8. Bp.): ~ Henrik öccse, gépész, ma-

lomszakember. Találmányai közül világszerte használatos rázószítás daratisztító gépe, valamint a síkszita (1887). Az 1860-as évek végén a Pesti Hengermalom Rt. főmolnára, 1862–1865 között az Első Pest-Budai Gőzmalom Rt. igazgatója, később elnöke, több malom igazgatósági tagja, a Bethánia árvaház alapítója volt. Műgyűjteményét az Iparművészeti Múzeumnak adományozta. Öngyilkos lett. – ~ Henrik, ifj. (1855. december 17. Bp.–1917. május 3. Bp.): sörgyáros, nagyipari vállalkozó, id. ~ Henrik fia. A zürichi Politechnikum elvégzése után sörgyártással kezdett foglalkozni. 1880-ban alakult cége 1907-ben Haggemacher Kőbányai és Budafoki Sörgyárak néven részvénytársasággá alakult. Felesége, Aich Emma révén (öt gyermekük született) rokon kapcsolatba került a korszak másik sörgyártó dinasztiájával. Egyik húgának Dreher Jenővel (?–1948. Bp.) kötött házassága pedig tovább erősítette a három sörgyártással foglalkozó család szövetségét. – ~ Henrik (1898. február 27. Bp.–1972. október 7. Brüsszel): sörgyáros, nagyipari vállalkozó. A Szemere utcai reálgimnázium elvégzése után egy bajorországi söripari főiskolán tanult, majd belépett a családi részvénytársaságba. 1933-ban az üzem Dreher–Haggemacher Első Magyar Részvényserfőzde Rt. új néven fuzionált a vele szoros érdekközösségben álló Dreher Antal Serfőzdei részvénytársasággal, s egyidejűleg az Első Magyar Részvényserfőzdet és a Dreher–Haggemacher textilművek részvénytársaságot is magába olvasz-

totta. 1944-ben a német megszállásig a GYOSZ elnöke, a felsőház tagja volt. 1948-ban kivándorolt Belgiumba.

Hági sörözők: eredetileg a Haggemacher sörgyár, illetve a Dreher–Haggemacher Első Magyar Részvényserfőzde Rt. által létesített és vezetett üzletek Budapesten (VII., Huszár u. 7.), Miskolcon, Szegeden és Székesfehérváron.

SÖRLEXIKON-unk tehát immár van, s egy átfogó GASZTRONÓMIAI LEXIKON felé is megtettük az első, nagyon is botladozó lépéseket.

Irodalom

- Borda Antikvárium 14. sz. AJÁNLÓJEGYZÉK. SOKFÉLE. 1989.
- Éliás Tibor & Szántó András, szerk.: A MAGYAR GASZTRONÓMIA IRODALMA. Szentendre, Nosztalgia Kávéház I: 1984, II: 1985.
- Freeman, Michael: SUNG. In: Chang Kwang-chih, ed.: FOOD IN CHINESE CULTURE. ANTHROPOLOGICAL AND HISTORICAL PERSPECTIVES. New York & London, Yale University Press, 1977. 141–176.
- Kárpáti Miklós, szerk.: GASZTRONÓMIAI KAMARAÁRVERÉS. 1987. október 1. Állami Könyvterjesztő Vállalat, 1987.
- Kovács Sándor Iván: SZAKÁCSMESTERSÉGNEK ÉS UTÁZÁSNAK KÖNYVECSKÉI. Szépirodalmi, 1988.
- Polgár László & Simkó György: PRÁGAI SÖRKALAUZ. Kelenföld, 1989.

Kicsi Sándor András

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap, a Soros-alapítvány, a József Attila-alapítvány és a Kereskedelmi Bank Rt. támogatásával jelenik meg